

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГАЛЬОНА ОЛЕКСАНДР ЯКОВИЧ

УДК 327:913](477:5-191.2):316.32(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЦЕНТРАЛЬНОАЗІЙСЬКИЙ НАПРЯМ
МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ**

291 – Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії

29 – Міжнародні відносини

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ *Гальона Олександр Якович*

Науковий керівник: *Даниленко Сергій Іванович*, доктор політичних наук,
доцент

Київ – 2021

АНОТАЦІЯ

Гальона О.Я. Центральноазійський напрям міжнародного співробітництва України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» (29 – Міжнародні відносини). – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, МОН України. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, МОН України. – Київ, 2021.

Дисертація присвячена аналізу міжнародних відносин в Центральній Азії, зокрема щодо двосторонньої та багатосторонньої співпраці Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану з Україною, а також рядом інших міжнародних акторів в пострадянський період. У дисертаційній роботі вперше в українській політичній науці здійснено комплексне дослідження центральноазійського напрямку міжнародного співробітництва України шляхом системного аналізу трансформаційних процесів взаємодії України, Китайської Народної Республіки, Російської Федерації, Сполучених Штатів Америки з центральноазійськими країнами.

Доведено, що поряд з традиційними оцінками україно-казахських, україно-туркменських, україно-узбецьких, україно-таджицьких та україно-киргизьких двосторонніх відносин, які характеризують процеси формування та реалізації сучасної української зовнішньої політики на центральноазійському напрямі, важливим елементом, що має суттєву роль та певним чином впливає на загальну картину, яка відображає політико-економічні позиції України в Центральній Азії, виступає також і чинник присутності в регіоні інших міжнародних акторів, зокрема КНР, РФ, США, а

також ряду багатосторонніх організацій за участі Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану.

Розкрито пріоритети та геополітичні акценти зовнішньої політики КНР, РФ, США в Центральній Азії, зокрема в контексті актуальних питань, що мають інтерес для України з точки зору потенціалу та перспектив розвитку взаємовигідної політико-економічної співпраці української держави з центральноазійськими країнами на двосторонній основі, а також в рамках багатосторонніх зв'язків за участі глобальних світових гравців. Проведено аналіз взаємовідносин КНР з центральноазійськими країнами, презентовано узагальнені висновки та погляд щодо центральноазійської зовнішньої політики Китаю, основних тенденцій та перспектив її розвитку. Показано аспекти зовнішньої політики РФ в Центральній Азії, динаміку процесів політико-економічного співробітництва Росії з центральноазійськими країнами. Наведено висновки щодо позицій та стратегії Росії в Центральній Азії, зокрема на фоні присутності в регіоні інших провідних держав світу. Надано оцінку взаємодії центральноазійських країн із США. Відображено факти та сформульовано висновки, що стосуються американської політики в Центральній Азії, трансформаційних аспектів та перспектив взаємовідносин США з центральноазійськими країнами в контексті їх геополітичних інтересів в регіоні.

Розглянуто процеси створення та функціонування на пострадянських теренах ряду міжнародних регіональних організацій та об'єднань (СНД, Митний союз, ЄЕП, ЄврАзЕС, ЄАЕС, ОДКБ, ГУУАМ, ШОС) за участі Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану. Висвітлено думки представників науково-експертного середовища щодо багатостороннього співробітництва в центральноазійському регіоні під кутом зору геополітичних та гео економічних аспектів міжнародних відносин. Встановлено важливу роль центральноазійських країн в політико-економічних процесах багатостороннього характеру на пострадянських теренах. Наведено експертні погляди щодо позиціонування України стосовно

ряду міжнародних регіональних організацій на пострадянських теренах за участі центральноазійських країн крізь призму українських національних інтересів. Презентовано висновки щодо офіційних підходів України та експертних думок відносно багатосторонніх інтеграційних проектів на пострадянському просторі, зокрема у яких беруть участь Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан.

Здійснено аналіз широкого спектру питань взаємодії України з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном, Узбекистаном за період після оголошення незалежності. Дослідження розглядає питання політико-економічних та гуманітарних аспектів двосторонньої співпраці з цими країнами, тенденцій та особливостей його розвитку в різних сферах з урахуванням геополітичної ролі та реального впливу на цей процес вагомих міжнародних акторів, які присутні в Центральній Азії.

Продемонстровано кроки України та центральноазійських країн щодо активізації взаємних політичних діалогів, пошуку шляхів нарощування обсягів україно-казахської, україно-туркменської, україно-узбецької, україно-таджицької та україно-киргизької торгівлі, а також координації позицій сторін на світовій арені в контексті ряду проведених двосторонніх робочих контактів, візитів і зустрічей на рівні очільників України та керівників держав та урядів Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану в пострадянський період.

Висунуто припущення стосовно можливості активізації процесів формування нових підходів з боку України щодо довгострокового взаємовигідного співробітництва з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном, Узбекистаном, включаючи ряд багатосторонніх аспектів налагодження й розвитку конструктивних та прагматичних відносин з цими центральноазійськими країнами за участі провідних світових держав.

З'ясовано проблемні аспекти двосторонньої взаємодії України з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном, Узбекистаном

за часів незалежності, включаючи значні коливання зовнішньоторгових показників, зокрема стосовно їх зниження, а також тенденції розвитку україно-казахської, україно-туркменської, україно-узбецької, україно-таджицької та україно-киргизької співпраці під кутом зору політики інших міжнародних акторів у центральноазійському регіоні.

Сформульовано висновки щодо певної залежності політико-економічних позицій України в Центральній Азії від ряду багатогранних аспектів політики КНР, РФ, США в регіоні, а також від можливостей побудови нових моделей співробітництва української держави з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном, Узбекистаном з урахуванням фактору впливу третіх країн. Зрештою налагодження прагматичної взаємодії з іншими міжнародними акторами в Центральній Азії має дати змогу Україні в більшій мірі використовувати свій потенціал стосовно конструювання різнопланових взаємин з центральноазійськими країнами.

Рекомендовано використання з боку України нових конструктивних можливостей геополітичного характеру, що з'являються в Центральній Азії, зокрема в контексті динамічного розвитку багатогранних політико-економічних процесів міжнародного співробітництва в центральноазійському регіоні за участі КНР, РФ, США.

Запропоновано бачення потенціалу розвитку взаємовигідної співпраці України з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном та Узбекистаном, перспектив забезпечення українських інтересів у центральноазійському регіоні в рамках багатосторонньої взаємодії на коопераційній основі за участі країн Центральної Азії та глобальних світових гравців.

Ключові слова: Центральна Азія, центральноазійський регіон, Україна, міжнародні відносини, двостороннє співробітництво, багатостороннє співробітництво, центральноазійські країни, міжнародні актори, зовнішня політика, глобальні світові гравці, національні інтереси.

ANNOTATION

Halona O.Y. Central Asian direction of international cooperation with Ukraine. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation for obtaining academic degree of the Philosophy Doctor (Ph.D.), specialization 291 «International Relations, Social Communications and Regional Studies» (29 – International Relations). – Taras Shevchenko National University of Kyiv, MES of Ukraine. – Taras Shevchenko National University of Kyiv, MES of Ukraine. – Kyiv, 2021.

The dissertation is devoted to the analysis of international relations in Central Asia, in particular, regarding bilateral and multilateral cooperation between Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan, and Ukraine, as well as a number of other international players in the post-Soviet period. For the first time in Ukrainian political science, the dissertation work has been carried out the comprehensive study of the Central Asian course of international cooperation with Ukraine through a systematic analysis of the transformation processes of interaction between Ukraine, the People's Republic of China, the Russian Federation, the United States of America and Central Asian countries.

It is proved that, along with traditional assessments of Ukrainian-Kazakh, Ukrainian-Turkmen, Ukrainian-Uzbek, Ukrainian-Tajik, and Ukrainian-Kyrgyz bilateral relations, characterizing the processes of formation and implementation of modern Ukrainian foreign policy in the Central Asian course, an important element has a significant role and a certain affect the overall picture, which reflects the political and economic positions of Ukraine in Central Asia, and the presence of other international players in the region also acts in, in particular, China, Russia, the United States, as well as several of multilateral organizations with the participation of Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan.

The priorities and geopolitical accents of the foreign policy of China, Russia, the United States in Central Asia have been disclosed, in particular in the context of urgent issues of interest to Ukraine in terms of potential and outlooks for the development of mutually beneficial political and economic cooperation between

the Ukraine and Central Asian countries on the bilateral basis, also as a part of multilateral relations involving global world players. It has been carried out the analysis of relations between China and Central Asian countries, generalized conclusions and presented the look over Central Asian foreign policy of China, the main trends, and prospects for its development. The aspects of the foreign policy of the Russian Federation in Central Asia, the dynamics of the processes of political and economic cooperation between Russia and the Central Asian countries have been shown. Conclusions have been given regarding the positions and strategies of Russia in Central Asia, in particular over the presence of other leading world states in the region. An assessment has been given the interaction of Central Asian countries with the United States. It has been reflected the facts and formulated conclusions over American policy in Central Asia, transformational aspects and prospects of relations between the United States and Central Asian countries in the context of their geopolitical interests in the region.

It has been considered the creation processes and functioning in the post-Soviet space of several international regional organizations and associations (CIS, Customs Union, EEA, EurAsEC, EAEU, CSTO, GUUAM, SCO) with the participation of Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan. The opinions of representatives of the scientific and expert community on multilateral cooperation in the Central Asian region for the geopolitical and geoeconomic aspects of international relations have been highlighted. The important role of the Central Asian countries in the political and economic processes of a multilateral nature in the post-Soviet space has been established. The expert views on the Ukrainian position in several international regional organizations in the post-Soviet space with the participation of Central Asian countries through the prism of Ukrainian national interests were presented. Conclusions were presented over the official approaches of Ukraine and expert opinions on multilateral integration projects in the post-Soviet space, in particular, in which Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan are participating.

The analysis of a wide range of issues of cooperation between Ukraine and Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan during the period of independence has been carried out, including the political, economic and humanitarian aspects of bilateral cooperation with these countries, trends and features of its development in various fields, taking into account the geopolitical role and real influence on this process by significant international players who are present in Central Asia.

The steps of Ukraine and Central Asian countries on enhancing mutual political dialogues, finding ways to increase the volumes of Ukrainian-Kazakh, Ukrainian-Turkmen, Ukrainian-Uzbek, Ukrainian-Tajik and Ukrainian-Kyrgyz trade were shown, as well as coordinating the positions of the parties on the world stage in a number of bilateral working contacts, visits and meetings at the level of government leaders of Ukraine and Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan in the post-Soviet period.

It has suggested that Ukraine can intensify the new approaches formation over the long-term mutually beneficial cooperation with Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan, including a number of multilateral aspects of establishing and developing constructive and pragmatic relations with these Central Asian countries with the participation of leading world countries.

The problematic aspects of bilateral cooperation between Ukraine and Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan during independence have been clarified, including significant fluctuations in foreign trade indicators, in particular in terms of their decrease, as well as the development trends of Ukrainian-Kazakh, Ukrainian-Turkmen, Ukrainian-Uzbek, Ukrainian-Tajik and Ukrainian-Kyrgyz cooperation in terms of the policies of other international players in the Central Asian region.

The conclusions over certain dependence of the political and economic positions of Ukraine in Central Asia considering the multifaceted aspects of the policies of the PRC, RF, USA in the region have been formulated, as well as from the possibilities of building new cooperation models of Ukraine with Kazakhstan,

Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan, taking into account the influence factor of the third countries. In the end, the establishment of pragmatic interaction with other international players in Central Asia should enable Ukraine better to use its potential over the construction of diverse relations with Central Asian countries.

The views of representatives of the scientific and expert environment have been given over the potential and outlooks of cooperation between Ukraine and Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan, their assessments regarding approaches to ways to realize the national interests of Ukraine in the Central Asian course of Ukrainian foreign policy, including the development of international relations at the regional and global levels.

It has recommended that Ukraine use the new constructive geopolitical opportunities that appear in Central Asia, in particular in the context of the dynamic development of the multifaceted political and economic processes of international cooperation in the Central Asian region with the participation of China, Russia, and the USA.

A vision of the potential for the development of mutually beneficial cooperation of Ukraine with Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan were proposed, the outlooks of ensuring Ukrainian interests in the Central Asian region as part of multilateral interaction on a cooperative basis with the participation of Central Asian countries and global world players were proposed.

Key words: Central Asia, Central Asian region, Ukraine, international relations, bilateral cooperation, multilateral cooperation, Central Asian countries, international players, foreign policy, global players, national interests.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Гальона О. Я., Даниленко С. І. Актуальні аспекти міжнародного співробітництва країн Центральної Азії у рамках ШОС. *Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки»*. 2016. №12. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2959 (особистий внесок автора – 0,8 авторських аркушів).
2. Гальона О. Я. Політико-економічні аспекти українсько-туркменського співробітництва. *Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки»*. 2018. № 18-19. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3383/3061.
3. Гальона О. Я. Еволюція відносин України і Узбекистану та деякі аспекти потенціалу співробітництва у глобальному вимірі. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. 2018. Вип. 134. С. 346-352.
4. Гальона О. Я. Українсько-казахські зв'язки: розвиток, проблемні аспекти, потенціал та перспективи. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Міжнародні відносини»*. 2018. Вип. №1 (374). С. 125-134.
5. Гальона О., Даниленко С. Політико-економічні пріоритети Китаю в Центральній Азії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини*. Вип. 1(44/45)/2016. С. 13-21 (особистий внесок автора – 0,85 авторських аркушів).
6. Гальона О., Даниленко С. Геополітичні акценти зовнішньої політики США в Центральній Азії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини*. Вип. 1(46)/2017. С. 20–25 (особистий внесок автора – 0,45 авторських аркушів).
7. Гальона О. Я. Деякі аспекти зовнішньої політики Російської Федерації в центральноазійському регіоні. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*. 2017. Вип. 20. С. 222-231.

8. Гальона О. Я. Міжнародні організації та об'єднання за участі центральноазійських країн та Україна. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*. 2018. Вип. 21. С. 114-129.

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав

9. Halona O. Ya. Potential of cooperation of Ukraine with Central Asia States and its key concerns. *Historia i Polityka*. 2019. No 30 (37). P. 107–117.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

10. Гальона О. Я. Центральноазійський напрямок зовнішньої політики України // Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції «*Геостратегічні пріоритети України в політичній, економічній, правовій та інформаційній сферах*» / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. Київ, 2017. – С. 32-33.

11. Гальона О. Я. Національні інтереси України в Центральній Азії крізь призму співробітництва провідних акторів з країнами регіону // Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції молодих вчених «*Актуальні проблеми міжнародних відносин*» / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. Київ, 2017. Ч. 1. – С. 161-163.

12. Гальона О. Центральна Азія: стратегічні питання та відповіді для України // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених «*Шевченківська весна 2018*» / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. Київ, 2018. Ч. 1. – С.124-127.

13. Halona O. The assessment of a current state and prospects of ukraine-kazakhstan relations // Materials of the internatinal conference “*Interests of Ukraine in Asia*” / Taras Shevchenko National University of Kyiv, Institute of International Relations. Kyiv, 2018. – P. 8-10.

14. Гальона О. Я. Акценти міжнародної співпраці України та Республіки Таджикистан // Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції

«Стратегічне позиціонування України в сучасному міжнародному просторі»
/ Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. – Київ, 2018. –
С. 111-113.

15. Гальона О. Я. Українсько-киргизька співпраця в ракурсі центральноазійського напрямку зовнішньої політики України // Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції молодих вчених *«Актуальні проблеми міжнародних відносин»* / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. Київ, 2018. Ч. 1. – С. 76-78.

16. Гальона О. Я. Чинник глобальних акторів у міжнародному співробітництві України в Центральній Азії // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених *«Шевченківська весна 2019»* / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. Київ., 2019. Ч. 3. – С. 136-139.

ЗМІСТ

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	15
ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ	
І ДОКУМЕНТАЛЬНО-ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	28
1.1. Джерельна база та методологічні засади дослідження.....	28
1.2. Стан наукової розробки теми в міжнародно-політичній науці.....	37
Висновки до розділу 1	48
РОЗДІЛ 2. ЧИННИК ПРОВІДНИХ МІЖНАРОДНИХ АКТОРІВ	
В ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ ПІД КУТОМ ЗОРУ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ	51
2.1. Політико-економічні пріоритети та геополітичні акценти зовнішньої політики КНР, РФ, США в Центральній Азії	51
2.2. Міжнародні регіональні організації та об'єднання за участі центральноазійських країн і Україна	80
Висновки до розділу 2	103
РОЗДІЛ 3. МІЖНАРОДНА ВЗАЄМОДІЯ УКРАЇНИ З	
ЦЕНТРАЛЬНОАЗІЙСЬКИМИ КРАЇНАМИ	107
3.1. Становлення відносин і розвиток міжнародної співпраці України та Республіки Казахстан	107
3.2. Міжнародне співробітництво України з Республікою Узбекистан та Туркменістаном	120
3.3. Еволюція розвитку україно-таджицьких та україно-киргизьких зв'язків	145
Висновки до розділу 3	158

РОЗДІЛ 4. ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ, ПОТЕНЦІАЛ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ	161
4.1. Проблемні аспекти взаємодії України з центральнoазійськими країнами	161
4.2. Потенціал та перспективи України в Центральній Азії	172
Висновки до розділу 4	192
ВИСНОВКИ	195
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	201
ДОДАТКИ	254

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- АПК – агропромисловий комплекс
- АЕС – атомна електростанція
- АТР – Азійсько-Тихоокеанський регіон
- ВНЗ – вищий навчальний заклад
- ВПК – військово-промисловий комплекс
- ВТС – військово-технічне співробітництво
- ВШШ – Великий Шовковий Шлях
- ВАТ «Газпром» – Відкрите акціонерне товариство «Газпром»
- ГЕС – гідроелектростанції
- ДАУ – Дипломатична академія України
- Держстат України – Державна служба статистики України
- ДКБ – Договір про колективну безпеку
- ДНЯЗ – Договір про нерозповсюдження ядерної зброї
- ЄАЕС – Євразійський економічний союз
- ЄврАзЕС – Євразійське економічне співтовариство
- ЄЕП – Єдиний економічний простір
- ЕПШШ – Економічний пояс Шовкового шляху
- ЄС – Європейський Союз
- ЗМІ – засоби масової інформації
- ІДІЛ – Ісламська держава Іраку та Леванту
- СНРС – Китайська національна нафтогазова корпорація
- КНР – Китайська Народна Республіка
- ЛЕП – лінії електропередач
- ЛУКойл – приватна нафтова компанія ВАТ «Лукойл»
- МВФ – Міжнародний валютний фонд
- МЗС – Міністерство закордонних справ
- МС – Митний союз

НАК «Нафтогаз України» – Національна акціонерна компанія «Нафтогаз України»

НАН України – Національна академія наук України

НАТО – Організація Північноатлантичного Договору (НАТО)

НІСД – Науковий інститут стратегічних досліджень

НПЗ – нафтопереробний завод

ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі

ОДЕР-ГУАМ – Організація за демократію та економічний розвиток Грузії, України, Азербайджанської Республіки та Республіки Молдова

ОДКБ – Організація Договору про колективну безпеку

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ОЦАС – Організація Центральноазійського співробітництва

ПЕК – паливно-енергетичний комплекс

РФ – Російська Федерація

СНД – Співдружність Незалежних Держав

СОТ – Світова організація торгівлі

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

СУАР – Синьцзян-Уйгурський автономний район

США – Сполучені Штати Америки

ТЕС – теплоелектростанції

ТНК – транснаціональна корпорація

ТПП – Торгово-промислова палата

TRASECA – міжрегіональна програма ЄС щодо технічного сприяння (ТРАСЕКА)

ЦА – Центральна Азія

ЦАЕС – Центральноазійське економічне співтовариство

ЦАР – Центральноазійський регіон

ЦДПГС – Центр досліджень проблем громадянського суспільства

ЦРУ США – Центральне розвідувальне управління США

ШОС – Шанхайська організація співробітництва

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена важливим значенням Центральної Азії на євразійському континенті та у світі, а також помітною тенденцією останнього часу щодо послаблення українських позицій в центральноазійському регіоні на фоні трансформації міжнародних відносин та перебудови ролей глобальних світових гравців – Китайської Народної Республіки, Російської Федерації, Сполучених Штатів Америки, що призводить до зростання невизначеності з приводу можливостей майбутнього розвитку продуктивного співробітництва України з центральноазійськими країнами.

У другому десятилітті ХХІ ст. перед Україною постав ряд нових викликів, пов'язаних з посиленням політико-економічної конкуренції та взаємодії міжнародних акторів у центральноазійському регіоні. Українська держава стикається з проблемами доступу до центральноазійського ринку, зокрема внаслідок перешкод з боку Російської Федерації, що створюються з метою ускладнення співпраці України з країнами Центральної Азії. Протягом тривалого періоду спостерігається значне коливання показників зовнішньої торгівлі між Україною та Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном, Узбекистаном. Україна вимушена пристосовуватися до розвитку в центральноазійському регіоні інтеграційних процесів, що відбуваються в різношвидкісному та різноформатному режимах. На фоні посилення присутності та збільшення політико-економічного впливу Китайської Народної Республіки та Сполучених Штатів Америки в Центральній Азії активізується багатостороннє співробітництво в рамках широкого кола міжнародних акторів, формуються перспективні масштабні проекти в транспортно-енергетичній сфері за участі країн центральноазійського регіону.

Динамічні зміни, що стосуються як україно-казахських, україно-туркменських, україно-узбецьких, україно-таджицьких, україно-киргизьких

зв'язків, так і відносин центральноазійських країн з Китайською Народною Республікою, Російською Федерацією, Сполученими Штатами Америки, прямо чи опосередковано впливають на зміну української ролі в Центральній Азії та зумовлюють об'єктивну потребу у поглибленому вивченні та системному аналізі центральноазійського напрямку міжнародного співробітництва України. У прикладному сенсі назрілим є вироблення комплексного підходу щодо проведення «активної дипломатії» в розрізі необхідності адаптації України до умов сучасної архітектури багатогранних зв'язків між державами, що формується в регіоні Центральної Азії.

Дослідження є актуальним з точки зору необхідності наукового розуміння конструктивних шляхів подолання нагальних проблем та прогнозування перспектив на центральноазійському напрямі зовнішньої політики України в контексті забезпечення українських національних інтересів у Центральній Азії на основі здійснення ефективної політико-економічної взаємодії з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном, Узбекистаном з урахуванням інтересів, позицій та впливу присутніх в центральноазійському регіоні глобальних світових гравців.

Дисертація спрямована на вирішення наукової проблеми, яка полягає в комплексному аналізі сучасного розвитку міжнародних зв'язків України з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном, Узбекистаном та чинника присутності Китайської Народної Республіки, Російської Федерації, Сполучених Штатів Америки в центральноазійському регіоні, впливу глобальних світових гравців на роль України в Центральній Азії, який, зумовлюючи потенціал до посилення цієї ролі, в той же час становить загрозу беззворотньої втрати української стратегічної перспективи в регіоні.

З метою вирішення наукової проблеми запропоновано авторську концепцію, яка полягає у обстоюванні позиції, що в умовах переплетення глобальних інтересів та конкуренції Китайської Народної Республіки, Російської Федерації, Сполучених Штатів Америки в Центральній Азії, українська зовнішньополітична стратегія на центральноазійському напрямі

має формуватися в контексті загальної стратегії протистояння геополітичним викликам і загрозам національній безпеці, втілюючись через політику «активної дипломатії», де поряд з традиційними механізмами двосторонньої взаємодії з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном, Узбекистаном здійснюватиметься реалізація можливостей участі України у масштабних багатосторонніх проектах, зокрема на коопераційній основі разом із центральноазійськими країнами та глобальними світовими гравцями.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано на кафедрі міжнародних медіакомунікацій та комунікативних технологій Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка в рамках комплексної наукової програми Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Модернізація суспільного розвитку України в умовах світових процесів глобалізації» (затвердженої протоколом Вченої ради Університету № 13 від 20 червня 2011 р.) в межах наукової теми Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка "Стратегія протистояння геополітичним викликам і загрозам національній безпеці України в умовах становлення нового світопорядку" (державний реєстраційний номер 0119U100336).

Наукова гіпотеза полягає у тому, що геополітична та геоекономічна багатогранність сучасного глобалізованого світу зумовлює нові риси центральноазійського напряму міжнародного співробітництва України, потребує системного розгляду і врахування, разом із традиційним аналізом взаємодії України з центральноазійськими країнами, також і ролі та впливу в ЦАР глобальних світових гравців - Китайської Народної Республіки, Російської Федерації, Сполучених Штатів Америки як важливого аспекту української присутності у Центральній Азії.

Мета і завдання дослідження. Виходячи з актуальності теми дисертації, а також враховуючи недостатній стан її дослідження, автор поставив за мету провести системний аналіз центральноазійського напряму

міжнародного співробітництва України та визначити його основні характеристики, проблеми і перспективні можливості реалізації українських національних інтересів в Центральній Азії.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішення наступних головних завдань:

- визначити методологічний інструментарій дослідження центральноазійського напрямку міжнародного співробітництва України;

- актуалізувати розуміння важливості для України врахування чинника присутності міжнародних акторів у Центральній Азії, дослідивши крізь призму українських національних інтересів політико-економічні аспекти впливу в регіоні Китайської Народної Республіки, Російської Федерації, Сполучених Штатів Америки;

- проаналізувати чинник участі центральноазійських країн у багатосторонніх організаціях та об'єднаннях на пострадянському просторі під кутом зору політико-економічних позицій України в Центральній Азії;

- простежити динаміку, схарактеризувати стан та тенденції розвитку політико-економічного співробітництва України з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном, Узбекистаном за часів незалежності;

- визначити проблеми, з'ясувати потенціал та окреслити перспективи міжнародної взаємодії України в центральноазійському регіоні;

- розробити рекомендації щодо запровадження нових підходів, дієвих форм та механізмів, які стосуються політико-економічної взаємодії України з міжнародними акторами в Центральній Азії в контексті необхідності забезпечення українських національних інтересів.

З урахуванням зазначеної мети і завдань дисертації **об'єктом** дослідження виступає система міжнародного співробітництва України та інших акторів у Центральній Азії, а **предметом** – політико-економічний спектр складових центральноазійського напрямку міжнародного співробітництва України.

Методи дослідження визначені його метою та завданнями. Теоретико-методологічною основою дослідження є система принципів об'єктивності, всебічності, логічності, історизму, багатофакторності, системності, плюралізму, цілісності пізнання.

В ряду загальнонаукових методів, використання системного методу дозволило усвідомити взаємозв'язки складових системи, що сприяло розумінню тенденцій динамічного розвитку міжнародних процесів, виділенню основних ланок в ланцюзі політико-економічних подій та явищ на центральноазійському напрямі міжнародного співробітництва України, вивченню багатогранних процесів взаємодії України, Сполучених Штатів Америки, Китайської Народної Республіки, Російської Федерації з країнами Центральної Азії та різнохарактерних впливів системного порядку на міжнародні відносини в Центральній Азії. За допомогою структурно-функціонального методу з'ясовано особливості дво- й багатосторонньої взаємодії України, а також глобальних світових гравців - Китайської Народної Республіки, Російської Федерації, Сполучених Штатів Америки з центральноазійськими країнами, виокремлено структурні складові та зв'язки між ними, ряд відповідних явищ, подій, фактів та функцій. Індуктивно-дедуктивний метод дозволив перейти від одиничних фактів до загальних положень і поширити загальні висновки на конкретні аспекти центральноазійського напрямку міжнародного співробітництва України як предмета дослідження. Метод аналогії допоміг провести паралелі між окремими подіями, явищами і процесами, визначити взаємозв'язки системного характеру. Метод моделювання застосовано для аналізу перспектив формування механізмів співробітництва коопераційно-інтеграційного характеру за участі України, країн ЦА та ряду інших міжнародних акторів.

Використання історичного методу дозволило виділити етапи розвитку та особливості формування зовнішньої політики України на центральноазійському напрямі, забезпечило здійснення аналізу її еволюції, а

також етапів політико-економічних процесів співробітництва ряду провідних міжнародних акторів з країнами Центральної Азії. Порівняльний метод дав можливість здійснити порівняння етапів і періодів політико-економічного процесу в Центральній Азії за участі України та центральноазійських країн, узагальнити ряд аспектів політики глобальних світових гравців – Китайської Народної Республіки, Російської Федерації, Сполучених Штатів Америки в центральноазійському регіоні, а також зіставити політико-економічні аспекти двостороннього й багатостороннього співробітництва України з країнами Центральної Азії. В межах методів аналізу і синтезу здійснено вивчення окремих аспектів досліджуваного об'єкту, об'єднання різних компонентів складної системи у єдине ціле, а також збільшення потенціалу наукового конструювання.

Метод вивчення документів було використано для розгляду міжнародних договорів, угод, протоколів тощо, які формують правову основу міжнародних відносин у Центральній Азії, а також для дослідження текстів офіційних виступів і заяв з боку вищих посадових осіб держав – гравців у центральноазійському регіоні. Метод сходження від абстрактного до конкретного допоміг з'ясувати основні напрямки політико-економічної взаємодії України та глобальних світових гравців з країнами ЦАР. Хронологічний метод та історико-генетичний метод дали можливість проаналізувати трансформаційні аспекти міжнародних відносин у Центральній Азії за участі України, ряду інших акторів. Логічний аналіз дозволив охарактеризувати основні акценти й пріоритети зовнішньої політики України та провідних світових акторів у Центральній Азії. Метод ретроспективного аналізу допоміг визначенню проблемних аспектів взаємодії України з центральноазійськими країнами в їх історичному вимірі. Метод побудови сценаріїв дозволив окреслити перспективи та спрогнозувати можливості України в Центральній Азії.

Метод комплексного критичного аналізу різноманітних джерел сприяв формулюванню висновків дисертації.

Хронологічні межі роботи охоплюють період з початку 90-х рр. до сьогодні.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що вперше у вітчизняній політологічній науці комплексно досліджено центральноазійський напрям міжнародного співробітництва України на основі системного аналізу різноформатних міжнародних відносин у Центральній Азії за участі України, Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану, Китайської Народної Республіки, Російської Федерації, Сполучених Штатів Америки. У процесі дослідження автором отримано результати, які формують наукову новизну, зокрема:

Вперше:

- застосовано авторське формулювання «центральноазійський напрям міжнародного співробітництва України», яке зумовлює комплексність дослідження стану та перспектив України в Центральній Азії з урахуванням політико-економічних позицій ключових акторів світової політики в регіоні;

- здійснено системний аналіз україно-казахської, україно-туркменської, україно-узбецької, україно-таджицької, україно-киргизької взаємодії та фактору присутності Китайської Народної Республіки, Російської Федерації, Сполучених Штатів Америки в центральноазійському регіоні, що дозволило об'єктивно схарактеризувати потенціал, а також визначити перспективи України в Центральній Азії;

- розкрито комплексний характер центральноазійського напрямку міжнародного співробітництва України - багатофакторної системи, яка поєднує взаємопов'язані політико-економічні чинники міжнародних відносин у центральноазійському регіоні, що було синтезовано у висновках та рекомендаціях щодо проведення української зовнішньої політики та забезпечення вітчизняних національних інтересів у Центральній Азії в умовах становлення нового світопорядку.

Удосконалено:

- теоретико-методологічні засади дослідження Центральної Азії як регіону міжнародного співробітництва України, що сприяло виявленню ряду важливих аспектів міжнародних відносин в Центральній Азії з урахуванням української присутності в центральноазійському регіоні;

- розуміння політико-економічних форм та моделей співробітництва в Центральній Азії за участі провідних світових акторів в умовах сучасних викликів українським національним інтересам в регіоні;

- розуміння необхідності врахування чинника впливу глобальних гравців світової політики в Центральній Азії в контексті можливих перспектив посилення політико-економічних позицій України в регіоні.

Набуло подальшого розвитку:

- твердження, що Україні при виробленні стратегії розвитку власних відносин із країнами Центральної Азії важливо враховувати, які ключові інтереси щодо регіону мають Росія, США, Китай, що дасть можливість прорахувати, в яких площинах можна скоординувати діяльність для забезпечення власних інтересів із відповідними діями Росії, США, Китаю;

- положення про те, що для України Центральна Азія є величезним ринком, де українські компанії у значній мірі можуть реалізувати свій потенціал;

- твердження, що Україна має взяти участь у будівництві трубопроводних магістралей з Центральної Азії до Європи через участь у міжнародних консорціумах.

Практичне значення одержаних результатів дослідження зумовлене актуальністю й новизною і полягає в тому, що висновки й оцінки, зроблені в дисертації, можуть мати значення для Міністерства закордонних справ України в контексті формування та реалізації української зовнішньої політики на центральноазійському напрямі, вивчення й прогнозування політики глобальних світових акторів — Китайської Народної Республіки, Російської Федерації, Сполучених Штатів Америки у Центральній Азії крізь призму національних інтересів України.

Результати дослідження можуть бути використані центральними органами виконавчої влади України при розробці й коректуванні політики України на центральноазійському напрямі в рамках українського зовнішньополітичного курсу відносно країн Центральної Азії. Робота може бути корисною при проведенні наукових досліджень, при підготовці дисертаційних праць й статей із зовнішньої політики України, а також що стосується проблем міжнародних відносин в центральноазійському регіоні. Матеріали дисертації можуть бути затребувані в учбовому процесі при викладанні курсів міжнародних відносин та світової політики, зовнішньої політики України.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертаційної роботи були апробовані на міжнародних наукових, науково-теоретичних та науково-практичних конференціях, зокрема: міжнародній науково-теоретичній конференції «Геостратегічні пріоритети України в політичній, економічній, правовій та інформаційній сферах» (Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, 19 жовтня 2017 р.); міжнародній науково-теоретичній конференції молодих вчених «Актуальні проблеми міжнародних відносин» (Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, 26 жовтня 2017 р.); II українському форумі Шовкового шляху “Ukrainian Silk Road Forum” (м. Київ, 16 листопада 2017 р.); міжнародній науковій конференції “XXI Сходознавчі читання А. Кримського (Інститут сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України, м. Київ, 17–18 листопада 2017 р.); міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів і молодих вчених «Шевченківська весна 2018» (Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, 29 березня 2018 р.); міжнародній науково-практичній конференції "Інтереси України в Азії" (Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, 18 квітня 2018 р.); міжнародній науковій інтернет-конференції «Міжнародна інформація у

системі міжнародних відносин: концептуальні та практичні аспекти» (Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, 1 червня 2018 р.); міжнародному круглому столі «Україна-Китай: стратегічне партнерство у глобальному контексті» (Представництво Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні та Рада зовнішньої політики «Українська Призма», м. Київ, 14 червня 2018 р.); міжнародній науковій конференції «XXII Сходознавчі читання А. Кримського» (Інститут сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України, м. Київ, 22–23 червня 2018 р.); міжнародній конференції «Комунікація XXI століття: еволюція сучасних політичних систем в умовах медіатизації суспільства» (Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, 11 вересня 2018 р.); міжнародній науково-теоретичній конференції «Стратегічне позиціонування України в сучасному міжнародному просторі» (Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, 18 жовтня 2018 р.); міжнародній науково-теоретичній конференції молодих вчених «Актуальні проблеми міжнародних відносин» (Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, 25 жовтня 2018 р.); міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів і молодих вчених «Шевченківська весна 2019» (Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, 26 березня 2019 р.); міжнародній науково-теоретичній конференції молодих вчених «Актуальні проблеми міжнародних відносин» (Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, 24 жовтня 2019 р.).

Особистий внесок здобувача. Розробка проблеми та основний зміст належить авторові дисертації, а у статтях «Політико-економічні пріоритети Китаю в Центральній Азії», «Актуальні аспекти міжнародного співробітництва країн Центральної Азії у рамках ШОС», «Геополітичні акценти зовнішньої політики США в Центральній Азії» надрукованих у

співавторстві з науковим керівником Даниленком С. І., особистий внесок здобувача складає 2,1 авторських аркушів.

Публікації. Результати дослідження відображені в 16 наукових публікаціях загальним обсягом 11,12 д. а. (з них 8,91 д. а. належить особисто автору), у тому числі у 9 наукових статтях (10,05 д. а., з них 7,84 д. а. авторські), з яких 4 опубліковані у наукових фахових виданнях України, 4 у вітчизняних фахових виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз даних, 1 в закордонному науковому періодичному виданні та 7 працях апробаційного характеру.

Структура дисертації. Дисертація складається із списку скорочень, вступу, чотирьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (469 найменувань українською, російською й англійською мовами на 52 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 258 сторінок, з них основного тексту – 200 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ І ДОКУМЕНТАЛЬНО-ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Джерельна база та методологічні засади дослідження

Джерельну базу дисертації становлять офіційні документи, зокрема міжнародно-правові акти, матеріали офіційних виступів, інтерв'ю, статті в періодичних виданнях, статистичні дані, інформація з мережі Інтернет тощо.

Документальну основу для дослідження центральноазійського напрямку міжнародного співробітництва України, зокрема в контексті різноформатної взаємодії України, центральноазійських країн, глобальних світових гравців - КНР, РФ, США в регіоні ЦА склали передусім двосторонні та багатосторонні міжнародно-правові акти, інші документи. Окремо слід виділити міжнародні документи концептуального характеру, аналіз яких сприяв визначенню основних напрямів зовнішньої політики глобальних світових гравців у ЦА, дав змогу проаналізувати підходи цих держав до принципів взаємовигідної співпраці на центральноазійських теренах. Серед груп джерел, які дозволили дослідити широкий спектр питань міжнародного співробітництва України з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном, Узбекистаном у політико-економічній сфері, - міждержавні, міжурядові, міжвідомчі двосторонні договори, угоди, протоколи, конвенції, декларації тощо, які регулюють політико-економічну взаємодію України та країн ЦА [60, 62, 67-79, 133, 137, 239-241, 271, 299-319, 320-392]. Дана група джерел допомагає скласти детальну уяву про напрямки політико-економічного співробітництва України з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном, Узбекистаном. Прикладами документів, що характеризують основи взаємовідносин між Україною та країнами ЦА, є Договір про дружбу і співробітництво між Україною і Республікою Казахстан, Договір про дружбу

і співробітництво між Україною і Киргизькою Республікою, Договір про дружбу і співробітництво між Україною і Республікою Таджикистан, Договір про дружбу і співробітництво між Україною і Туркменістаном, Договір про основи міждержавних відносин, дружбу і співробітництво між Україною та Республікою Узбекистан тощо.

Важливе значення для дослідження мали також міжнародно-правові акти щодо багатостороннього співробітництва за різноформатної участі країн ЦА, РФ, КНР, США, України, інших акторів [61, 81, 82, 141, 261, 264-266, 276, 286, 411, 417, 421, 439]. Відповідні міждержавні Договори, Угоди, Концепції, Хартії, Стратегії містять положення, які розкривають аспекти заснування й функціонування багатосторонніх організацій та об'єднань. Серед іншого, ці документи розглядалися з точки зору виділення політико-економічних цілей та зовнішньополітичних підходів країн-учасниць міжнародних багатосторонніх організацій. При вивченні центральноазійського напрямку міжнародного співробітництва України, зокрема в контексті створення й функціонування міжнародних регіональних організацій та об'єднань багатостороннього характеру, до яких входять країни ЦА, суттєву роль грають документи щодо ряду даних структур за участі України. Вказані документи мають особливу цінність з точки зору можливості аналізу місця України в процесах багатосторонньої співпраці на центральноазійських теренах. Корисними для дослідження були й інформаційні матеріали щодо функціонування ряду міжнародних регіональних організацій та об'єднань за участі країн ЦА. В роботі також використано офіційні документи ряду міжнародних гравців у ЦА, де містяться аспекти їх позицій щодо різноформатної взаємодії між учасниками політико-економічних процесів у регіоні.

В ході опрацювання теми дисертації використовувалися інформаційні матеріали за підсумками візитів керівників держав та урядів України, РФ, США, КНР, країн ЦА, які було спрямовано на поглиблення політико-економічних відносин в ЦАР. Зокрема, це стосується матеріалів прес-

конференцій, текстів ключових виступів та заяв вищих посадових осіб держав – учасниць міжнародних процесів в ЦА. Крім цього, використано спільні заяви та комюніке Президентів України та ряду інших країн колишнього СРСР, зокрема країн ЦА [102, 103, 262, 268-270].

Вагомими джерелами, що характеризують відносини України з країнами ЦА, є періодичні видання МЗС України, аналітичні матеріали ДАУ при МЗС України, інформаційні матеріали українського зовнішньополітичного відомства, зокрема його дипломатичних представництв у країнах ЦА, які відображають позиції України в рамках співробітництва з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном, Узбекистаном, висвітлюють останні події міжнародного життя в ЦАР за участі української держави тощо.

Серед документів, що сприяли розумінню дисертаційної тематики, використовувалися аналітичні записки та доповіді ряду дослідницьких центрів. Слід виділити також матеріали з українських та зарубіжних ЗМІ, які розкривають тему міжнародних відносин у ЦА, в тому числі кризь призму поглядів провідних світових політиків щодо політико-економічних процесів у регіоні. Одним із джерел для дисертації стали статті ряду зарубіжних журналів, які регулярно публікують соціально-політичні та наукові праці з актуальних питань міжнародних відносин на пострадянському просторі, сучасної політики глобальних світових гравців, їх взаємодії та суперництва в ЦА, а також що стосується проблемних аспектів розвитку міжнародного співробітництва в ЦАР.

Під час роботи над дисертацією автор використовував матеріали міжнародних наукових конференцій, форумів та «круглих столів», проведених в Україні та країнах ЦА, в ході яких приділялася увага різноманітним аспектам двосторонньої та багатосторонньої взаємодії України, центральноазійських країн, інших акторів, зокрема що стосується стану, проблем та перспектив міжнародного співробітництва в ЦА [54, 91, 129, 150, 151, 249, 250, 419, 435].

Окремі показники зовнішньої торгівлі та економіки країн ЦА було висвітлено за допомогою інформації Держстату України, спеціалізованих світових видань, зокрема тих, що публікують огляди статистичних даних в глобальному та регіональному вимірі.

Використання наведеного кола джерел у комплексі дало можливість системно та різнобічно дослідити центральноазійський напрям міжнародного співробітництва України в постбіполярний період та скласти об'єктивну картину дисертаційної тематики, що розглядається.

Теоретико-методологічною основою дослідження є система принципів об'єктивності, всебічності, логічності, історизму, багатофакторності, системності, плюралізму, цілісності пізнання. Принцип об'єктивності використано для визначення чинників, що впливають на відносини між Україною, а також рядом провідних міжнародних акторів з центральноазійськими країнами крізь призму українських національних інтересів у регіоні ЦА. Принцип всебічності реалізовано в аналізі взаємопов'язаних аспектів співробітництва України та ряду провідних міжнародних акторів з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном, Узбекистаном. Принцип логічності використано для послідовного і зв'язного викладу дисертаційного матеріалу. Принцип історизму зумовлює розгляд центральноазійського напрямку міжнародного співробітництва України у період після розпаду СРСР із урахуванням політико-економічних та історико-культурних аспектів розвитку міжнародних відносин, аналізу явищ та процесів у регіоні в контексті динаміки їх розвитку. Принцип багатофакторності використано для відображення низки чинників, які впливали на еволюцію міжнародних відносин у ЦА за участі України та глобальних акторів – КНР, РФ, США. Принцип системності зумовив розгляд ЦА як єдиного політико-економічного простору, а міжнародні відносини у регіоні як цілісного складного об'єкту, характеристика якого є більш широкою, ніж сума характеристик його складових. Принцип методологічного плюралізму дозволив використати

різноманітні методи, що можуть поєднуватися між собою на засадах доповнюваності.

В роботі застосовано системний підхід до вивчення міжнародних відносин, який дозволяє провести комплексний аналіз центральноазійського напрямку міжнародного співробітництва України, а також надає можливість розглянути у динаміці і взаємозв'язку глобальні та регіональні політико-економічні процеси і тенденції, що мають вплив на позиції України в ЦА. Системний підхід зумовив дослідження центральноазійського напрямку міжнародного співробітництва України як цілісного комплексу елементів, органічна сукупність яких характеризує систему, що вивчається. Міжнародні відносини в ЦА досліджено в межах різнорівневої цілісної системи, яка формується в контексті взаємодії багатьох елементів та зумовлена переплетенням різноаспектних чинників двостороннього й багатостороннього характеру.

У дослідженні використано ряд загальнонаукових методів, зокрема системний, структурно-функціональний, індуктивно-дедуктивний, аналогії та моделювання, які забезпечують пізнання політики як складної цілісності, що включає різні компоненти, розуміння специфіки їх змісту та функціонального призначення, характеру міжсистемних зв'язків, координації, взаємодії між елементами системи тощо.

Системний метод, що використовує системний аналіз, забезпечує цілісне сприйняття об'єкту дослідження й всебічне вивчення зв'язків між його окремими елементами у межах структури системи, дає можливість аналізу таких елементів, а також чинників, які супроводжують функціонування системи. Разом із усвідомленням взаємозв'язків складових системи, що сприяло розумінню тенденцій динамічного розвитку міжнародних процесів, виділенню основних ланок в ланцюзі політико-економічних подій та явищ на центральноазійському напрямі зовнішньої політики України, було вивчено багатогранні процеси співробітництва України, США, КНР, РФ з країнами

ЦА та різнохарактерні впливи системного порядку на міжнародні відносини в ЦА.

Структурно-функціональний метод, спираючись на такі поняття, як система, підсистема, структура, а також ті поняття, що використовуються під час описування функціональних аспектів системи, концептуально доповнює і розвиває системний підхід. Це відбувається завдяки тому, що дослідження стосується чинників, які діють не лише всередині системи, а й поза її межами. Виходячи з можливостей розчленування явищ на складові з вивченням їх ролі та аналізу взаємозв'язків економічних і політичних аспектів, структурно-функціональний метод використано для з'ясування особливостей дво- й багатосторонньої взаємодії України та глобальних акторів - КНР, РФ, США з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном, Узбекистаном. Завдяки цьому методу виокремлено структурні складові та зв'язки між ними, ряд явищ, подій, фактів та функцій на центральноазійському напрямі міжнародного співробітництва України у постбіполярний період.

Використання історичного методу дозволило виділити етапи розвитку та особливості формування зовнішньої політики України на центральноазійському напрямі, забезпечило здійснення аналізу її еволюції, а також етапів політико-економічних процесів співробітництва ряду провідних міжнародних акторів з країнами ЦА з точки зору їх історичного взаємозв'язку та розвитку в постбіполярний період.

Порівняльний або компаративний метод, що відноситься до групи порівняльно-історичних методів дослідження й дозволяє вивчити політико-економічні позиції та явища, пов'язуючи їх з історичними умовами та відповідними змінами, дав можливість, виявляючи об'єктивні закономірності, здійснити порівняння етапів і періодів політико-економічного процесу в ЦА за участі України та Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану, а також узагальнити ряд аспектів політики глобальних світових гравців – КНР, РФ, США в ЦАР. В

межах даного методу здійснено спостереження за явищами та процесами в рамках міжнародних відносин в ЦА, зіставлення політико-економічних аспектів двостороннього й багатостороннього співробітництва України з країнами ЦА, знаходження ознак, за якими вони відрізняються чи мають спільні риси. Було зіставлено механізми інституційної співпраці, порівняно характеристики функціонування систем двостороннього політико-економічного співробітництва України з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном, Узбекистаном, а також виявлено спільне і відмінне як в розвитку співробітництва України з окремими державами ЦА, так і в політиці глобальних світових акторів щодо країн регіону. Крім цього, порівняльний метод застосовано при визначенні пріоритетів української політики в ЦА, аналізі особливостей позиції України щодо процесів багатостороннього співробітництва в регіоні, визначенні загальних аспектів політико-економічної взаємодії України з країнами ЦА з урахуванням спільного та відмінного у двосторонніх відносинах з ними в контексті українських національних інтересів у регіоні в постбіполярний період. Порівняльний аналіз сприяв усвідомленню проблемних аспектів у міжнародних відносинах на центральноазійських теренах, а також перспектив співробітництва України з країнами ЦА, глобальними світовими гравцями, зокрема Китаєм та США під кутом зору цілісності та взаємопов'язаності глобалізованого світу.

За допомогою методу типологізації, який спрямовано на розбиття сукупності елементів системи на упорядковані групи з певними властивостями, проаналізовано ряд типових явищ, що спостерігаються під час розгляду еволюційних процесів налагодження і розвитку співробітництва України та глобальних світових гравців з країнами ЦА в постбіполярний період, а також причини їх виникнення та трансформацій.

Методи аналізу і синтезу дали можливість вивчення окремих аспектів досліджуваного об'єкту, об'єднання різних компонентів складної системи у єдине ціле, а також збільшення потенціалу наукового конструювання. Крім

цього, дані методи сприяли формуванню комплексного уявлення про предмет дослідження та уможливили зіставлення міжнародних політико-економічних процесів, що відбуваються в ЦА із загальносвітовими тенденціями в контексті взаємозв'язків і взаємовпливів між ними.

Індуктивно-дедуктивний метод дозволив перейти від одиничних фактів до загальних положень і поширити загальні висновки на конкретні аспекти центральноазійського напрямку міжнародного співробітництва України як предмета дослідження.

Метод аналогії допоміг провести паралелі між окремими подіями, явищами і процесами, визначити взаємозв'язки системного характеру.

Метод вивчення документів було використано для розгляду положень міжнародних договорів, угод, протоколів тощо, які формують правову основу міжнародних відносин у ЦА, а також для дослідження текстів офіційних виступів і заяв з боку вищих посадових осіб держав – гравців у ЦАР, присвячених тематиці двостороннього й різноформатного багатостороннього співробітництва за участі України, Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану, ряду провідних акторів, що дозволило комплексно проаналізувати широкий спектр питань, які характеризують політико-економічні процеси на центральноазійському напрямі міжнародного співробітництва України.

Метод сходження від абстрактного до конкретного дав можливість з'ясувати основні напрямки політико-економічної взаємодії України та провідних міжнародних акторів з країнами ЦАР, проаналізувавши ряд аспектів їх співробітництва.

Елементи геополітичного аналізу використано для характеристики ситуації щодо політико-економічної присутності США, Китаю, РФ в ЦА та їх суперництва в регіоні, визначення перспектив України на центральноазійському напрямі її зовнішньої політики.

Хронологічний метод, що описує явища й події у часовій послідовності, а також історико-генетичний метод, що встановлює генетичні зв'язки між

подіями та послідовно розкриває властивості, функції і зміни досліджуваної реальності в процесі її історичного руху, дали можливість проаналізувати трансформаційні аспекти міжнародних відносин у ЦА за участі України та ряду провідних акторів в пострадянський період крізь призму геополітичної ситуації в ЦАР.

За допомогою методу причинно-наслідкового аналізу були визначені причини, що спонукають Україну шукати шляхи до активізації співпраці з провідними міжнародними акторами на центральноазійських теренах.

Логічний аналіз, який виявляє структурні елементи, такі як види, типи, рівні, та їх співвідношення між собою, дозволив охарактеризувати основні акценти й пріоритети зовнішньої політики України та глобальних світових гравців у ЦА під кутом зору загальної геополітичної картини міжнародних відносин в регіоні.

Метод ретроспективного аналізу сприяв визначенню проблемних аспектів взаємодії України з центральноазійськими країнами в їх історичному вимірі.

Метод побудови сценаріїв дозволив окреслити перспективи та спрогнозувати можливості України в ЦА в контексті деяких варіантів розвитку міжнародних відносин в регіоні.

Метод факторного аналізу дав можливість виявити вплив різних чинників на окремі аспекти та загальний перебіг взаємодії України і глобальних світових гравців – КНР, РФ, США з країнами ЦА.

Інституційний метод сприяв дослідженню політико-економічних чинників забезпечення національних інтересів України в ЦА, державного впливу на формування зовнішньополітичних пріоритетів України та глобальних світових гравців у ЦА.

Для оцінки низки параметрів співробітництва України з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном, Узбекистаном, зокрема в торгово-економічній сфері, було застосовано методики обробки та аналізу економічної статистики.

Метод моделювання, який надає можливість перевірити гіпотези, скласти прогнози, пояснити складні політичні явища і процеси, оцінити передбачуваний розвиток політико-економічних подій, дозволив проаналізувати перспективи формування механізмів співробітництва коопераційно-інтеграційного характеру за участі України, країн ЦА та ряду провідних міжнародних акторів.

Емпіричний (прикладний) метод, що відноситься до групи спеціальних методів досліджень, які вивчають структуру, функції політичних процесів та інститутів, знайшов відображення через аналіз документів, опрацювання статистичних, соціологічних, фінансово-економічних даних.

Метод комплексного критичного аналізу різноманітних джерел сприяв формулюванню висновків дисертації.

1.2. Стан наукової розробки теми в міжнародно-політичній науці

Тема центральноазійського напрямку міжнародного співробітництва України, яка характеризується системою багатьох різнопланових чинників, на сьогодні, не має належного цілісного відображення в міжнародно-політичній науці. Наразі, серед публікацій бракує тих, які б комплексно поєднували питання співробітництва України з центральноазійськими країнами та політико-економічну присутність в ЦА провідних міжнародних акторів, знаходячи між ними певну залежність в умовах взаємопов'язаності глобалізованого світу. Потрібно констатувати, що широкий спектр наявних науково-аналітичних праць містить переважно лише окремі складові даної теми, зокрема що стосується двосторонніх і багатосторонніх форматів взаємодії України з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном, Узбекистаном та системно не враховує багатоаспектний фактор присутності провідних міжнародних акторів в ЦА крізь призму українських інтересів у регіоні.

Більшість вітчизняних науково-експертних розробок, які стосуються широкої тематичної палітри центральноазійського напрямку міжнародного співробітництва України, зокрема щодо взаємодії України з країнами ЦА, здійснювалися в таких наукових, науково-освітніх та дослідницьких організаціях, як НІСД, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича, Чорноморський державний університет ім. Петра Могили, ДАУ при МЗС України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, ЦДПГС тощо.

При висвітленні стану розробки теми центральноазійського напрямку міжнародного співробітництва України, логічним, на нашу думку, є проблемно-тематичний аналіз досліджень відповідно до структури авторської дисертації.

Серед останніх вітчизняних досліджень, які присвячено аспектам взаємодії КНР з центральноазійськими країнами, зацентруємо увагу на статті науковця С. Даниленка «Політико-економічні пріоритети Китаю в ЦА» [59], де аналізуються питання, пов'язані із розвитком взаємовідносин КНР з центральноазійськими країнами. Питанням енергетичної складової у відносинах між Китаєм та Туркменістаном приділено увагу в роботі дослідниці Н. Микитчук [457]. Безпекових аспектів та факторів зовнішньої політики Китаю в ЦАР стосується кандидатська дисертація П. Ленського [158].

Про інтереси КНР в ЦА, зокрема в контексті використання інструментів багатостороннього співробітництва в регіоні пише в своїй статті американський дослідник Р. Каплан [451]. Іміджеву складову політики Китаю та позиції китайської держави в ЦАР висвітлено в статті китайського аналітика Чжао Хуашэна [428]. Тематику присутності Китаю в ЦА, що має для нас певний інтерес під кутом зору українських перспектив в регіоні,

також відображають праці ще цілого ряду зарубіжних авторів, зокрема таких, як С. Бланк [442], Ван Чэнсін [159], Джуліан Лі [128], С. Жуков [98], О. Калюжнова [128], А. Каукенов [129], Лі Сін [159], Пан Гуан [204], В. Парамонов [205], Є. Петелін [215], А. Петерсен [459], О. Резнікова [98, 245], Є. Савкович [251, 252], К. Сироежкін [280], А. Сичова [283], В. Спивак [283], О. Строков [205], А. Ходжаєв [418, 419] тощо.

Якщо говорити щодо аналізу позицій РФ в ЦА, варто сказати про кандидатські дисертації таких російських дослідників, як М. Дмитрієва [65], якою опрацьовано питання центральноазійської політики Росії та формування регіональних інститутів, та А. Павлов [203], що дослідив політичні проблеми енергетичного співробітництва Росії з країнами ЦАР. Заслуговують на увагу наукові статті російського дослідника Р. Гумерова [56] та казахського вченого М. Лаумуліна, що розкрив питання інтересів Росії в державах ЦА [153]. Деяких аспектів енергетичного впливу Росії у ЦАР торкається в своїй роботі американський вчений Дж. Манкофф [454]. Його колеги О. Кулі та М. Ларуель розмірковують щодо позицій РФ в регіоні, акцентуючи на їх окремих змінах [345, 453].

Ряд аспектів геостратегії РФ в ЦА аналізують в своїх докторських дисертаціях українські вчені А. Гольцов [51] та О. Кондратенко [135]. Окремі важливі елементи геополітичного аналізу в контексті позицій Росії в ЦА, присутні в роботі українського професора М. Дорошка [88].

Цікавою видається кандидатська дисертація російського дослідника М. Огурцова «Еволюція зовнішньополітичних стратегій Росії і США в Республіці Узбекистан на рубежі ХХ – ХХІ ст.» [197].

Серед наукових праць, де досліджуються політико-економічні позиції США в ЦАР, потрібно відзначити кандидатську дисертацію українського дослідника Д. Дорофєєва [84], присвячену зовнішньополітичній стратегії США в регіоні, який для політики та національної безпеки України, серед тенденцій, що містить у собі центральноазійський курс США, вказував також і на існування збігу ряду американо-українських інтересів. Політиці США

щодо країн ЦА присвячена кандидатська дисертація киргизької дослідниці С. Ташматової [287].

Ряду аспектів присутності США в ЦА приділено увагу з боку низки таких вітчизняних і зарубіжних дослідників, як американський експерт С. Бланк [441], український науковець С. Даниленко [58], казахська вчена Г. Іскакова [116], бангладешський дослідник І. Іслам [446], американський експерт Дж. Нікол [458], українська професор Л. Чекаленко [423], які, зокрема висвітлюють питання, що стосуються американських інтересів в регіоні в політико-економічній сфері, боротьби з тероризмом тощо. Тематика американської стратегії та політики в пострадянській ЦА знайшла відображення і в роботах азербайджанської дослідниці С. Гарашової [48], російського вченого А. Казанцева [122, 123], казахського науковця М. Лаумуліна [152], американського експерта Дж. Манкоффа [171], узбецького дослідника А. Умарова [410].

В низці науково-експертних публікацій відображено сучасні геополітичні погляди на центральназійський регіон міжнародного співробітництва із врахуванням аспектів присутності там глобальних світових гравців. В цьому сенсі певною ілюстрацією є й позиція української дослідниці І. Волошенко в її кандидатській дисертації «Безпекова політика пострадянських держав ЦА» [34], зокрема що з точки зору геополітики ЦА є простором, де перетинаються геополітичні інтереси провідних міжнародних та регіональних акторів. Говорячи про дослідження впливу ряду провідних міжнародних акторів в ЦА на позиції України, як приклад наведемо аналітичну доповідь НІСД «Геополітичні впливи на регіональну безпеку в ЦА: можливі ризики для України», де аналізується чинник в ЦАР глобальних геополітичних гравців - КНР, РФ і США [244]. Позицій Росії та Китаю в контексті енергетичної політики в ЦА торкається американський дослідник А. Петерсен [216]. Аспекти геополітичних впливів на трансформацію країн ЦА розглядають українські професори М. Дорошко та Л. Чекаленко [87].

Значна кількість наукових праць стосується зіткнення геополітичних інтересів, суперництва, політико-економічних позицій, окремих аспектів взаємодії ряду глобальних світових гравців у ЦА в тих чи інших вимірах. Такими є дисертаційні роботи російського дослідника Р. Гумерова [55], українських дослідників Р. Жангожи [95] та М. Мурашкіної [184], киргизької дослідниці З. Мураталієвої [183], монографії й статті російських вчених А. Казанцева [120, 121] та Д. Малишевої [170], китайського дослідника Ван Гуанчжэня [25], Лі Сіня [160] та Чжао Хуашена [425, 426], узбецьких дослідників В. Парамонова, О. Строкова, О. Столповского [206], турецького дослідника А. Тюркера [298], узбецького дослідника А. Умарова [410] тощо.

Досить важливими є дослідження, присвячені функціонуванню міжнародних регіональних організацій та об'єднань за участі центральноазійських країн, до яких можна віднести ряд робіт українських авторів, зокрема статті С. Даниленка «Актуальні аспекти міжнародного співробітництва країн ЦА у рамках ШОС» [57], М. Дорошка «Митний союз і єдиний економічний простір як російські геополітичні проекти» [86], О. Кондратенка «Євразійський економічний союз – новий геополітичний проект РФ» [136], докторську дисертацію І. Мельничука «Інтеграційні проекти РФ на пострадянському просторі» [174], а також кандидатську дисертацію російської дослідниці М. Дмитрієвої «Російська політика в ЦА та формування регіональних інститутів» [65].

Серед низки зарубіжних вчених, які опублікували роботи, що стосуються ШОС, потрібно вказати на кандидатські дисертації російських дослідників О. Бикова [22], Н. Серебрякової [254], І. Фадєєвої [413], докторську дисертацію таджицького вченого Х. Холикназара [420], кандидатську дисертацію узбецького дослідника І. Бекмуратова [16], колективну монографію за редакцією білоруського вченого А. Розанова [429]. Відмітимо також статті киргизьких дослідників М. Іманалієва [115] та І. Халанського [415], аналітика з Китаю Тункай Сюя [294], російських

дослідниць М. Арунової [10] та М. Дмитрієвої [66], таджицької дослідниці Ф. Мумінової [181], узбецького дослідника І. Бекмуратова [17].

В контексті геополітичних аспектів тематики авторської дисертації, зокрема під кутом зору політико-економічних позицій України в ЦАР, цікавою є кандидатська дисертація російського дослідника А. Баранова «Шанхайська організація співробітництва та політика США в Центральній Азії», де системно проаналізовано інтереси ключових учасників регіональної інтеграції в форматі ШОС та американські позиції в регіоні [14]. В спектрі публікацій, які присвячено ШОС, важливе місце, крізь призму інтересів України в ЦА, мають роботи українських дослідників, зокрема аналітична доповідь І. Бураковського «Шанхайська організація співробітництва як новий напрям зовнішньої політики України» [430] та стаття А. Мішина «Щодо розвитку співпраці України з ШОС в рамках становлення регіональних систем безпеки» [178].

Тематика взаємодії України з країнами ЦА знайшла відображення у цілій низці наукових монографій, аналітичних розробок, доповідей тощо, де зокрема проаналізовано стан двосторонніх відносин та аспекти багатостороннього співробітництва України з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном, Узбекистаном, висвітлено проблемні питання, зроблено оцінку його стану, перспектив та можливостей в контексті процесів формування та реалізації української зовнішньої політики [2, 165, 213, 236, 396, 408, 422]. Поряд із цими роботами, одне з найпомітних місць займає колективна монографія «Центральна Азія: геостратегічний аналіз та перспективні можливості для України» за редакцією професора Б. Парахонського [209]. В цій роботі, яка відрізняється комплексним характером та системним підходом до проблем, що розглядаються, особливу увагу приділено національним інтересам України в регіоні та розвитку її зв'язків з центральноазійськими державами.

Певну лепту в наукову скарбницю праць, які торкаються питань зовнішньої політики України в ЦА, вніс український професор Г. Перепелиця [107, 108].

Українські експерти І. Горобець та А. Мартинов в статті «Центральноазійський геополітичний вузол» [53], акцентуючи на українських енергетичних інтересах в ЦА та вказуючи на конкуренцію в регіоні з боку провідних світових акторів, зокрема Китаю та Росії, наголошують на тому, що загалом, Україна не має сталої концепції та стратегії розбудови відносин з центральноазійськими країнами.

Геополітичний відтінок має дослідження українських експертів В. Поворозника та В. Перебийніса «Проект «Один пояс – один шлях»: можливості для України», де серед іншого розглядається питання перспектив співробітництва України з центральноазійськими країнами в рамках участі в євразійських трансконтинентальних транспортних проектах у контексті ініціативи ВШШ [217].

Різноманітні складові співробітництва України та Казахстану висвітлюють в своїх роботах вітчизняні дослідниці Н. Мхитарян [186, 187] та М. Полякова [219, 220], а також казахські дослідники П. Токарь та С. Рубан [249, 290-292].

Ряд аспектів енергетичного виміру україно-казахського співробітництва знайшло відображення в статті українського дослідника Р. Опімаха «Нафта Казахстану та українська перспектива» [199].

Свою увагу на геополітичному аспекті, зокрема що стосується перебування Казахстану під впливом Китаю, намагаючись позбутися тиску РФ, концентрував вітчизняний дослідник І. Івахів в роботі «Геополітичні аспекти співпраці України з країнами євразійського регіону» [110], говорячи про можливість досягнення україно-казахських домовленостей в галузі енергетики та акцентуючи також на зацікавленості України у створенні коридору для транспортування енергоносіїв за маршрутом ЦА – Закавказзя – Європа.

Серед праць, у яких йдеться щодо україно-казахських відносин, варто відзначити цілий ряд публікацій, що належать перу представників українського науково-експертного середовища, зокрема докторську дисертацію Т. Ляшенко «Вектори політичних трансформацій держав Центральної Азії» [164], аналітичну доповідь за редакцією В. Кіктенка «Східний вектор стратегічного партнерства України в умовах глобального світу» [279], колективну монографію за редакцією А. Єрмолаєва «Україна в 2010 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку» [395], статті професора М. Дорошка «Геополітичні реалії та зовнішньополітичні пріоритети Республіки Казахстан: погляд з України» [85], професора В. Литвина «Україно-казахстанські відносини: історичні корені і сучасність» [162], професорів Б. Парахонського та Г. Яворської «Модернізація і опір: зовнішньополітична доктрина Української держави» [211], В. Майка «Зовнішньополітичні та економічні пріоритети України у країнах Центральної, Південної і Південно-Східної Азії» [169] тощо.

Окремо слід акцентувати увагу на статті українських експертів В. Брушка і О. Шандра «Каспійський регіон у контексті енергетичної дипломатії України» [21], у якій викладено бачення авторів щодо геополітичних позицій України в Каспійському регіоні, зокрема у стосунках з Казахстаном та Туркменістаном, під кутом зору можливостей розвитку взаємодії з цими прикаспійськими державами у нафтогазовій сфері, у тому числі що стосується участі у будівництві інфраструктурних проєктів, постачання в Україну енергопродуктів, реалізації Україною транзитних функцій тощо.

Український професор С. Шергін опублікував статтю щодо україно-туркменського співробітництва [435], розмірковуючи стосовно його проблемних аспектів, потенціалу та перспектив, роблячи зокрема акцент на зацікавленості України та Туркменістану в розвитку двосторонніх торгово-економічних відносин та вказуючи російську монополію на постачання туркменських енергоносіїв в Україну та Європу.

З точки зору інтересу до процесів формування та здійснення зовнішньої політики України щодо Туркменістану цікавою є стаття українського дипломата та вченого С. Корсунського «Сучасні зовнішньоекономічні пріоритети України і завдання дипломатії» [142], де автор вказав на поставлене перед вітчизняними диппредставництвами, зокрема у Туркменістані, завдання стосовно запровадження системних і комплексних заходів з реалізації Енергетичної стратегії України, Плану заходів з реалізації проекту розвитку Євро-Азіатського нафтотранспортного коридору тощо.

В роботі українського експерта Н. Грущинської «Співпраця України і Туркменістану в сучасних геополітичних умовах» [54], серед інших аспектів, відображена позиція автора щодо приєднання України до зовнішньополітичних заходів США стосовно Туркменістану з метою участі в міжнародних енергетичних проектах, пов'язаних з експортом енергоносіїв з цієї країни.

Про пріоритетність економічної співпраці Туркменістану з Україною пише в докторській дисертації «Пострадянські республіки в умовах геополітичних викликів наприкінці ХХ - на початку ХХІ ст.» [157] український історик Б. Левик. Україно-узбецькі стосунки в історично-сучасному вимірі є предметом статті ще одного українського історика О. Дудніка, який зокрема висвітлює політику урядів двох держав у плані розвитку міждержавних зв'язків у сфері науки, освіти і культури [89]. Розвиток і зміцнення таджицько-українського співробітництва розглядає в статті «Таджикистан і Україна: 20 років відносин довіри та взаєморозуміння» таджицький експерт Ш. Султано [285]. Окремих зовнішньополітичних аспектів у взаємодії України з Таджикистаном та Киргизстаном торкається у своїй науковій розвідці український дослідник М. Єжеев [91].

В ряді науково-аналітичних праць вітчизняних авторів висвітлено проблемні аспекти взаємодії України з країнами ЦА, більшість з яких стосується співробітництва в енергетичній сфері, зокрема в контексті існуючих труднощів на шляху центральноазійських енергоносіїв до України

під кутом зору боротьби за вплив у ЦАР та позицій ЦА глобальних світових гравців, насамперед Росії. Так, в статті Р. Опімаха «Проблеми диверсифікації зовнішніх джерел і шляхів поставок нафти і газу в Україну» розглядається питання надходження енергоносіїв на територію України, відновлення поставок газу з країн ЦА [200]. В іншій його ж статті «Стратегія енергетичного співробітництва України з країнами ЦА», викладеної в розрізі тематики альтернативних російському напрямку маршрутів і шляхів постачання природного газу центральноазійського походження в Україну, йдеться про складне становище України щодо реалізації планів з диверсифікації постачання енергоносіїв із залученням ресурсів країн ЦА, диктат з боку РФ щодо маршрутів та напрямів транспортування енергоносіїв з ЦА, блокування розвитку альтернативних проектів [201]. Про небажання Росії надавати дозвіл для транспортування природного газу її територією до України з Туркменістану пишуть експерти К. Маркевич та В. Омельченко в аналітичній доповіді «Глобальні енергетичні тренди крізь призму національних інтересів України» [173]. На питаннях щодо намагання Росії геополітично домінувати в ЦА та чинника окремих багатосторонніх організацій в контексті позицій України акцентують в своїх статтях Б. Левик [156] та С. Кулицький [146].

Проблемним питанням взаємодії України з центральноазійськими країнами присвячені також аналітичні дослідження експертів ГО «Рада зовнішньої політики «Українська призма», де констатовано що колишня економічна, політична та гуманітарна присутність України заміщується присутністю гравців, що мають значний геополітичний, гео економічний та геокультурний вплив на країни ЦАР, відмічено складнощі в комунікації на міждержавному рівні, відсутність спільного економічного та політичного порядку денного тощо [406, 407].

Питання потенціалу і перспектив України в ЦА знайшли відображення у низці праць представників українського науково-експертного середовища, які аналізують відповідні політико-економічні аспекти у процесах

міжнародного співробітництва на центральноазійських теренах. Зокрема, в аналітичній записці НІСД «Суперництво Росії та Китаю за вплив у регіоні ЦА. Висновки для України» авторами розглянуто перспективи інтеграційних проектів Росії та Китаю на теренах ЦА. Зроблено висновки для України щодо активізації економічного співробітництва з країнами ЦА та використання для цього можливостей китайської ініціативи «Один пояс, один шлях» [278]. Закцентуємо також на монографії Т. Ляшенко «Трансформація політичних систем в країнах ЦА: національний та регіональний аспекти», у який особливо цінним у контексті нашої дисертації є резюмуючий висновок про те, що входження України в геополітичний простір ЦАР можливо за умови балансування між інтересами ряду зовнішніх сил, серед яких РФ, США, КНР [165]. В цьому аспекті, відмітимо і кандидатську дисертацію М. Мурашкіної «Взаємодія та суперництво Росії, США і Китаю в Центральній Азії», де в контексті майбутнього розвитку відносин України з країнами ЦА присутнє стратегічне бачення авторки щодо важливості врахування ключових інтересів Китаю, Росії, США в ЦАР в площині координації забезпечення українських інтересів із відповідними діями даних глобальних гравців у тих питаннях, де їх цілі та цілі України частково збігаються [184].

Цікавою для нашого дослідження є й стаття американського аналітика В. Мореллі «Україна: поточні питання та політика США», де автор пише, що Україна могла б імпортувати газ із ЦА трубопровідним транспортом за допомогою запланованого південного енергетичного коридору до ЄС [456].

Український дослідник Ю. Мазурець в кандидатській дисертації «Енергетичний вимір національних інтересів України у сучасних міжнародних відносинах» висловлює думку, що Україна має взяти участь у будівництві трубопровідних магістралей з ЦА до Європи через участь у міжнародних консорціумах [168], а також акцентуючи на потенціалі розвитку енергетичного співробітництва України в ЦАР, торкається деяких аспектів американської ролі у цьому процесі [167].

Відмітимо стратегічний акцент щодо перспективи залучення України до ЦА регіоналізму, зроблений професором С. Шергіним у статті «Східноазійський регіоналізм у контексті інтересів України: цілі, пріоритети, можливості та сценарії розвитку» [433].

В ряду публікацій, які стосуються потенціалу та перспектив України в ЦАР і стаття українського експерта Р. Сирінського «Стан і перспективи відносин України з країнами ЦА» [258].

Висновки до розділу 1

Аналіз джерельної бази дисертації, проведений на широкій методологічній основі з використанням системи відповідних принципів, підходів та методів дослідження, що, зокрема, забезпечують пізнання політики як складної цілісності, включаючи різні компоненти, розуміння специфіки їх змісту та функціонального призначення, характеру міжсистемних зв'язків, координації, взаємодії між елементами системи тощо, а також стану наукової розробки теми, дозволяє комплексно схарактеризувати центральназійський напрям міжнародного співробітництва України, який можна ототожнити із багатофакторною системою різноформатних міжнародних відносин в ЦАР, що об'єднує ряд різнопланових складових, найважливішими компонентами яких є Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, Україна, глобальні світові гравці - РФ, КНР, США. В свою чергу, проведений аналіз дає можливість виокремити проблемні аспекти взаємодії України з центральназійськими країнами та системно підійти до оцінки потенціалу і перспектив України в ЦАР.

Системний підхід до комплексного аналізу наукових робіт вчених та експертів у царині міжнародних відносин у ЦАР, зокрема що стосується центральназійського напрямку міжнародного співробітництва України,

дозволяє скласти об'єктивну картину в розрізі авторської теми, спираючись на існуючий спектр монографій, дисертацій, аналітичних доповідей, статей наукової періодики, матеріалів ЗМІ та електронних ресурсів мережі Інтернет, що є достатнім для дослідження визначеної проблематики даної дисертації.

Вивчення стану дослідження міжнародних відносин в ЦА крізь призму українських національних інтересів зумовило авторський підхід до поділу наукових розробок, що об'єктивно відповідають проблематиці даної дисертації, на декілька тематичних блоків, цілісний аналіз яких загалом забезпечує достатню коректність висвітлення центральноазійського напрямку міжнародного співробітництва України в пострадянський період з урахуванням багатоаспектного фактору присутності провідних акторів у регіоні. Численні наукові праці, що відображають предмет нашої дисертації, можна розглядати за тематичним принципом насамперед як ті, що стосуються взаємодії України з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном, Узбекистаном, зовнішньої політики глобальних світових гравців в ЦА, функціонування міжнародних регіональних організацій та об'єднань за участі центральноазійських країн. Встановлено, що результати досліджень відповідних спрямувань становлять переважну частину наукових публікацій у фаховій зарубіжній та вітчизняній літературі, які тим чи іншим чином характеризують центральноазійський напрям міжнародного співробітництва України.

Водночас доволі багато актуальних питань, пов'язаних з центральноазійськими позиціями України залишається недостатньо вивченими, зокрема тих, що стосуються можливих шляхів подолання існуючих політико-економічних проблем та реалізації українських перспектив у ЦА під кутом зору присутності в регіоні глобальних світових гравців. Виходячи з цього, назрілими уявляються подальші міждисциплінарні дослідження, присвячені центральноазійському напрямку міжнародного співробітництва України, що потребують глибокого системного аналізу на основі комплексного наукового підходу до

багатогранних процесів міжнародних відносин на центральноазійських теренах крізь призму українських національних інтересів.

РОЗДІЛ 2.

ЧИННИК ПРОВІДНИХ МІЖНАРОДНИХ АКТОРІВ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ ПІД КУТОМ ЗОРУ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ

2.1. Політико-економічні пріоритети та геополітичні акценти зовнішньої політики КНР, РФ, США в Центральній Азії

Величезний вплив на можливості України в ЦА мають політико-економічні позиції в регіоні таких глобальних світових гравців, як КНР, РФ, США.

Китай сьогодні є однією з головних держав, здатних суттєво вплинути на ситуацію та зайняти ключову роль на міжнародній арені. КНР активно бореться за посилення своєї присутності і впливу в ЦА [87, с. 128].

Аналізуючи офіційні документи, наукові роботи, інформаційно-аналітичні матеріали, можна стверджувати, що з позицій геополітики та економіки регіон ЦА на межі ХХ та ХХІ століть набуває для Китаю стратегічного значення [59, с. 13].

У вересні 2013 року Голова КНР Сі Цзіньпін проголосив наступне: «Розвиток відносин дружби та співробітництва з країнами ЦА – пріоритетний напрямок китайської дипломатії. Об'єднавши зусилля з державами ЦА, Китай прагне спільного процвітання та добробуту, що спираються на принципи взаємної довіри, дружби, яка міцніє, та співробітництво, що активізується» [131]. Сі Цзіньпін висунув концепцію спільної побудови ЕПШШ, відповідно демонструючи нові напрямки політики КНР для розширення зовнішніх зв'язків [468]. А. Умаров, дослідник з Узбекистану, зазначає, що тут мова йде про проектну концепцію Китаю, яка зосереджена на створенні інфраструктурних зв'язків на усьому Євразійському континенті, де центральним елементом стане ЦА. Концепція передбачає економічне співробітництво, де увагу буде сконцентровано на

будівництві транспортної інфраструктури, зростанні обсягів торгівлі завдяки усуненню бар'єрів та посиленню ролі національних валют у взаємних економічних операціях [410, с. 128, 133].

Базовими принципами центральноазійської політики для китайського керівництва, за визначенням Сі Цзіньпіня, є такі: посилення контактів та координації; дотримання взаємної підтримки, зміцнення взаємної довіри та співробітництва на двосторонній основі та в рамках ШОС, використання переваги політичних відносин, економічного взаємодоповнення для прагматичного співробітництва тощо [119].

Казахський дослідник А. Каукенов наголошує на тому, що значення ЦА для Китаю пояснюється наступними чинниками: забезпечення стабільності західних провінцій КНР; економічний та енергетичний аспекти; транзитний потенціал регіону [129, с. 83-85].

У жовтні 2013 р. в Пекіні, розглядаючи курс «щодо відношення до суміжних країн», Сі Цзіньпін наголосив на тому, що для Китаю важливо прискорити процес створення зон вільної торгівлі з сусідами, що стане своєрідним фундаментом, а також є потреба розширювати торгівлю й інвестиції та створити новий зразок регіональної економічної інтеграції [255].

Китайський експерт Лі Фенлінь в матеріалі «ЦА – арена міжнародного співробітництва» приходять до висновку, що Китай зацікавлений у стабільності ЦА, розширенні співробітництва з усіма країнами [161]. У цьому контексті логічним є звернення до оцінки українських вчених М. Дорошка та Н. Шпакової, а саме: «Зростання інтересу Китаю до ЦАР пов'язано також зі зростанням зацікавленості Китаю до взаємодії з об'єднаною Європою» [88, с. 153], яка перегукується з позицією китайських аналітиків з приводу того, що розвиток у КНР елементів транспортної інфраструктури з ЦА з часом стане фундаментом масштабної взаємодії Китаю з європейськими країнами [59, с. 15].

Казахський вчений С. Кушкумбаєв акцентує: «ЦА – стратегічний тил для Пекіну, а тому основні принципи та завдання політики КНР в ЦА зумовлені цілями щодо збереження лояльності країн регіону та унеможливлення контролю над ними з боку групи наддержав або однієї з них» [151, с. 66].

Промова Сі Цзіньпіня, проголошена у червні 2016 року під час перебування в Узбекистані стала показовою. Він, зокрема зазначив: «Нам слід на основі взаємного інтересу та вигоди виконати завдання спільного формування ЕПШШ. Одночасно з енергетичним співробітництвом необхідно розширити співпрацю в несировинній сфері, поліпшити торгово-економічну структуру, створити сприятливі умови для торгово-економічних зв'язків двох країн. Важливо вишукувати точки дотику, поглиблювати співробітництво, насамперед в високотехнологічних галузях економіки, продовжувати сприяти реалізації взаємовигідних проектів, заохочувати взаємні інвестиції» [257].

Киргизька дослідниця Н. Мураталієва, розглядаючи складові політики Китаю в ЦА, називає такі: протидія та стримування в регіоні сепаратизму, забезпечення належного рівня безпеки, за якого ЦА стала б надійним тилом КНР, та планомірний розвиток багатопланових економічних відносин [182]. Інший дослідник з Киргизстану А. Верещагін приходить до висновку, що стратегія, задекларована Китаєм щодо Киргизстану, зосереджена у політиці розвитку економічного співробітництва та підтримки політичної стабільності через взаємне співробітництво [27, с. 20]. На тому, що ринки країн ЦА мають неабияке значення для розвитку економіки КНР наголошує і узбецький учений А. Ходжаєв [419, с. 109].

Основною складовою зовнішньої політики Китаю в ЦА стало економічне проникнення в регіон через реалізацію двосторонніх та багатосторонніх економічних та інфраструктурних проектів, а основними напрямками взаємодії є енергетика, торгівля, створення транспортно-логістичної інфраструктури, формування в регіонах ЦА, що є

прикордонними з КНР, зон вільної торгівлі, кредитування економік держав ЦА. Таку позицію відстоюють багато експертів, зокрема казахський вчений К. Сироежкін [281, с. 24]. Завдяки посередництву ШОС Китай надав країнам ЦА 20,9 млрд. дол. США у вигляді кредитів [428, с. 84]. Киргизький вчений І. Халанський робить висновки про те, що Китай здійснює активну та наступальну економічну політику, яка перетворює регіон в об'єкт співробітництва в зовнішній торгівлі та одне з джерел імпорту енергоносіїв [415, с. 55].

Реалізації національних інтересів Китаю в ЦА підпорядкована його інвестиційна політика, що набирає помітні оберти. У роботі російських експертів на чолі з С. Лузяніним підкреслюється, що за показниками капіталовкладень до економік ЦА, Китай, демонструючи потужність інвестиційних можливостей, збільшив обсяг інвестицій до регіону протягом 2001–2012 рр. в 21 раз (більше 22 млрд. дол. США) [431, с. 17]. Таджикицька дослідниця Р. Алієва зазначає, що інфраструктурні об'єкти, що споруджуються в Таджикистані за фінансового та технічного сприяння КНР, сприятимуть суттєвому прискоренню динаміки економічного розвитку, ефективного вирішення соціальних проблем [4, с. 114].

Узбецькі дослідники В. Парамонов та О. Строков називають нафтогазовий напрямок, що в основному фокусується на Казахстані та Туркменістані, магістральним напрямком економічної діяльності Китаю та китайських компаній в ЦА. [205, с. 24].

Американський аналітик А. Петерсен у своїй публікації наголошує на тому, що потреба Китаю в сировині заохочує Пекін знаходити можливості, які відкриваються в ЦА, багатій на енергоносії. КНР, окрім міждержавних контрактів, діє здебільшого через CNPC, що інвестує значні кошти в країнах ЦА та виступає ініціатором нових трубопровідних проєктів [216, с. 55, 56].

К. Сироежкін розглядає три важливих аспекти, а саме: придбання у власність або розробка на умовах довгострокової концесії родовищ вуглеводної сировини; будівництво нафтопроводів та газопроводів, що

забезпечують доставку ресурсів до Китаю; участь Китаю в будівництві або реконструкції ГЕС, ТЕС та ЛЕП з перспективою постачання електроенергії до КНР [281, с. 24, 25]. Китай – другий після США споживач електроенергії у світі [452].

Багаті вуглеводнями держави ЦА зосередилися на капіталізації своїх територій, створенні інфраструктури, відведенні земель для прокладання великих трубопроводів, залізниць та автомобільних доріг, виставленні на ринок джерел мінеральної та енергетичної сировини. Вміло використовуючи усе це, КНР швидко реагує та пропонує власні проекти або стає частиною місцевих. Саме країни ЦА для Китаю стали великими постачальниками потрібних йому ресурсів на тривалу перспективу та гарантованих одержувачів різноманітних китайських товарів. Значні обсяги нафти та кольорових металів, більше половини імпортованого газу КНР ввозить з регіону за цінами, які для нього найбільш прийнятні [283, с. 34].

Передбачалося, що в 2020 році щорічна потреба Китаю в природньому газі становитиме близько 300 млрд. кубометрів, за дефіциту поставок блакитного палива обсягом 80 млрд. кубометрів [252, с. 330-331]. ЦА здатна забезпечувати до половини всіх потреб КНР в імпорті природного газу, з урахуванням газових проектів з видобування та транспортування в Туркменістані, Узбекистані та Казахстані, аж до 2035 р. Прогнозується також, що експорт туркменського газу на китайський ринок може скласти 80 млрд. кубометрів, узбецького – 20 млрд. кубометрів, казахського – 10 млрд. кубометрів [245, с. 11].

У грудні 2005 р. CNPC спільно з компанією «КазМунайГаз» завершила будівництво нафтопроводу, що з'єднав Атасу в західному Казахстані з китайським Алашанькоу в Синьцзяні. Як відомо, Казахстан за запасами нафти посідає 9 місце в світі (3,9 млрд. тонн) [465]. Він все більше і більше стає важливим нафтовим виробником для Китаю та з недавнього часу розпочав постачання сирової нафти для китайських нафтопереробних заводів в обмін на готову продукцію [128, с. 17]. Китай здійснює придбання активів у

нафтогазовому секторі Казахстану [128, с. 17, 18]. Серед придбаних китайською стороною казахських родовищ найбільшими є поля Кенкияк та Жанажол. Саме через них проходить китайсько-казахський трубопровід. За статистикою, у Казахстані зареєстровано 22 нафтових компанії, де є китайська частка. 10 з них належать представникам КНР повністю або майже повністю, 8 мають частку у 50% і більше [24]. Окремі дослідження вказують на те, що КНР володіє до 25% нафтогазової продукції Казахстану [283, с. 37].

Експерти зазначають, що Китай та Туркменістан мають міцні економічні відносини, які базуються переважно на закупівлі туркменського газу, китайських інвестиціях у розвиток видобування газу та газотранспортну інфраструктуру [457, с. 101]. Туркменістан є найбільшим серед країн ЦА експортером природного газу до Китаю, а це 4,3% від усього, що імпортує КНР [469, с. 19]. Контракт, укладений у 2007 році вартістю 1,5 млрд. дол. США передбачав, що CNPC має пробурити 12 розвідувальних свердловин на родовищі «Південний Іолотань» до 2019 р. [251, с. 89]. У квітні 2006 р. КНР та Туркменістан підписали документ про розподіл продукції щодо розробки родовищ Багтиярлик на правому березі Амудар'ї [245, с. 9].

Перша нитка газопроводу Туркменістан-Узбекистан-Казахстан-Китай почала діяти у грудні 2009 р. Її загальна протяжність – близько 7 тис. км [442]. Друга нитка цього газопроводу запрацювала наприкінці 2010 р.. Третя нитка газопроводу загальною протяжністю 7,5 тис. км. введена в експлуатацію у листопаді 2015 р. Наприкінці 2021 р. Туркменістан має вийти на рівень поставок до Китаю в обсязі 65 млрд. кубометрів газу на рік, що передбачено контрактом між CNPC та «Туркменгазом». В планах проекту з розширення мережі газопроводу «ЦА-Китай» будівництво 4-х «відгалужень» від основного газопроводу: через територію Туркменістану, Казахстану, Узбекистану; через північні частини Таджикистану та Афганістану; через Казахстан, Узбекистан та Киргизстан; через територію Туркменістану до Каспійського моря [459]. Трансазійський газопровід, який

повинен зв'язати країни ЦА та Китай, має задовільнити значну частину потреб КНР у вуглеводнях. Це також сприятиме зміцненню співробітництва Китаю з центральноазійськими державами в нафтогазовій галузі та посиленню впливу КНР у регіоні [283, с. 40].

У червні 2010 р. Узбекистан та Китай підписали угоду про щорічне постачання до КНР 10 млрд. кубометрів узбецького газу [245, с. 10]. За планами CNPC, інвестиції у видобуток природного газу на території Узбекистану з 2014 р. по 2019 р. склали більше 277 млн. дол. США [277].

Загалом, аналітики, констатуючи, що КНР з 2015 р. потіснила Росію, ставши найбільшим зовнішньоторговим партнером Узбекистану, зауважують що Узбекистан та Китай до 2020 р. мають намір довести обсяги двосторонньої торгівлі до 10 млрд. дол. США [280].

Експерти відзначають, що з розвитком атомної енергетики в КНР розпочався активний етап китайсько-казахської та китайсько-узбецької співпраці в сфері забезпечення Китаю ураном. Зокрема, у рамках відповідних проектів відбувалася підготовка та практична реалізація планів з видобутку та поставок казахського і узбецького уранового палива до КНР [215, с. 49, 50]. Оголошення про початок видобутку урану в Узбекистані спільного з китайською стороною у 2014 р. було зроблено після геологорозвідувальних робіт в Центральних Кизилкумах спеціалістами двох країн в 2010-2011 рр. [466]. Про плани Казатомпрому з постачання до КНР до 40% всього уранового палива, яке виробляється в країні, йдеться і в роботі Т. Лукашиної та К. Стародубцевої [163, с. 46].

Китайський вчений Пан Гуан звертає увагу в одній зі своїх робіт на те, що КНР, серед іншого, намагається йти до багатосторонньої співпраці з розробки, освоєння та експорту енергоресурсів для забезпечення енергетичної безпеки та стабільності в регіоні з метою реалізації зовнішньої енергетичної стратегії в ЦА [204, с. 102].

Аналітики з КНР Лі Сін та Ван Чэнсін констатують, що ЦА вже стала пріоритетним напрямком зовнішньої енергетичної стратегії КНР [159, с. 55].

У геоекономічному аспекті проекти з розробки нафтогазових родовищ ЦА та транзиту вуглеводнів до Китаю є своєрідним резервом, необхідним КНР на фоні нестабільності в країнах Близького Сходу та Північної Африки, з яких він отримує практично 80% всіх імпортних поставок енергоносіїв [117].

А. Петерсен виокремлює той факт, що збереження існуючих тенденцій дозволить Китаю продовжити розширення своєї енергетичної інфраструктури на захід, закупаючи значну частину нафти та газу, які видобуваються в ЦА [216, с. 78].

Російські експерти, аналізуючи стан співпраці країн-учасниць ШОС, акцентують увагу на суттєвих моментах співпраці Китаю з країнами ЦА: «КНР, як лідер за обсягами зовнішньої торгівлі, у рамках ШОС продовжує практику щодо нарощення двосторонніх економічних відносин» [431, с. 18]. Керівництво Китаю форсує розвиток двосторонніх (кредитних) відносин з державами Шовкового шляху, отримуючи натомість доступ до національних родовищ та контракти для китайських компаній. В першу чергу йдеться про «високогірні» та географічно близькі до Китаю Таджикистан, Киргизстан та Афганістан, уряди яких як і раніше високо мотивовані брати участь в проектах «інститутів-партнерів» та відкрити для будь-яких інвестицій, що спроможні допомогти їм розвивати власний транзитний потенціал [295, с. 134]. В найближчий час Китай має намір інвестувати в ЦА більше 50 млрд. дол. США. Якщо взяти до уваги, що Китай - світовий лідер в області високогірного будівництва залізниць, а Експортно-кредитний банк країни давно виступає найбільшим кредитором урядів республік регіону, то стає очевидним, що у китайської економічної дипломатії там широкі та стабільні перспективи [295, с. 136-137].

Розглядаючи гуманітарну складову в центральноазійській політиці Китаю, слід акцентувати на процесі створення Інститутів Конфуція, які мають значну фінансову та кадрову підтримку Китаю. Вони спрямовані на забезпечення умов з вивчення китайської мови та відкриваються у

навчальних закладах інших країн. Так, у 2013 р. в Казахстані, Киргизстані, Таджикистані та Узбекистані діяло 10 Інститутів Конфуція та 12 Класів Конфуція, де навчанням було охоплено близько 23 тисяч студентів [195]. Китай створює безліч науково-дослідних центрів та мобілізує велику кількість вчених для вивчення держав регіону ЦА [418, с. 45].

Американський дослідник Е. Фейгенбаум відносить до ключових інтересів Китаю в ЦА не лише забезпечення стабільності на кордоні, але й сприяння щодо довгострокової стабільності самих держав ЦА [447, с. 67]. Китайський вчений Лі Сінь, розглядаючи економічні інтереси КНР в ЦА, зазначає, що саме економічна співпраця з ЦА є одним з найважливіших напрямків сприяння розвитку Західного Китаю [160, с. 65].

Дослідник з США Роберт Гуан Тянь, аналізуючи тематику щодо СУАР Китаю та його ролі в системі регіонального економічного співробітництва Великої ЦА, підкреслює, що економічне співробітництво між країнами ЦА та СУАР включає різноманітні форми, зокрема прикордонну торгівлю, офіційну міждержавну торгівлю, обмін урядовими або приватними діловими делегаціями, проведення ярмарків товарів та технологій [246, с. 100]. Стратегія Китаю в Казахстані, Киргизстані і Таджикистані демонструє тенденцію, яка підтверджує, що КНР розуміє тісний зв'язок між економічною співпрацею та розширенням свого впливу, а також між економічною співпрацею та безпекою [166, с. 171-172]. Американський дослідник Р. Каплан, який відмічаючи, що сьогодні уйгурські бойовики є найбільшою сепаратистською загрозою для КНР, пише про намагання Пекіну заспокоїти ці рухи економічним розвитком, наприклад, запропонувавши ЕПШШ в ЦА, щоб підірвати там уйгурський націоналізм [451].

Збереження стабільності в переважно мусульманських районах КНР перебуває в прямій залежності від ситуації в сусідніх мусульманських республіках, що здобули незалежність [440, с. 178]. Динаміка процесів, які відбуваються в ЦА та навколо неї, зумовлює постійне коригування Пекіном

критеріїв оцінки загроз своїм інтересам, що виникають в регіоні, та, відповідно, алгоритмів реагування на них [416, с. 59].

Пекін демонструє наполегливість у провадженні політики, що стосується проблеми уйгурського сепаратизму, яка узгоджена між КНР та державами ЦА. Суть цієї стратегії така: спираючись на ШОС та в партнерстві з Росією, брати участь у вирішенні комплексу проблем безпеки, розвивати тісні відносини з країнами ЦА, реалізовувати стратегічні цілі, що сприятимуть недопущенню подальшого посилення присутності США та їх союзників, а також освоєння багатих природних ресурсів ЦА [272, с. 118].

На нашу думку, успіхом КНР щодо досягнення своїх цілей та вирішення завдань у рамках зовнішньої політики в ЦА, в першу чергу, зумовлена зацікавленість США в налагодженні діалогу з Китаєм щодо співробітництва в регіоні [59, с. 18]. Зокрема, свідченням планування такого політичного кроку з боку американської сторони була відповідна позиція заступника помічника Держсекретаря США у справах Південної та Центральної Азії Р. Хоугланда, яку він оприлюднив в березні 2015 р., виступаючи в Джорджтаунському університеті, і яка стосувалась початку з травня 2015 р. детальних консультацій з Китаєм про можливість координації дій в ЦА та Афганістані [450].

Ми поділяємо думку М. Дорошка та Н. Шпакової, які зазначають, що в цілому підхід Китаю до ЦА є за своєю суттю стратегічним та довгостроковим, не орієнтованим на пріоритети, що швидко змінюються [88, с. 153].

Китай будує в ЦА добре продуману зовнішню політику, що спрямована на розвиток взаємовигідного співробітництва з державами ЦА та розв'язання наявних регіональних проблем. Відповідна стратегія будується з використанням всього набору політичних, економічних, військових та інших інструментів, виходячи із прагматичного підходу та економічних розрахунків. [59, с. 19].

Рівень, зміст та характер взаємодії між КНР та країнами ЦА, напрацювання на перспективу дають можливість розширення їх взаємовідносин, а також свідчать про абсолютну вірогідність спостереження в майбутньому масштабного розвитку нових сфер співпраці, подальших успіхів китайської дипломатії, конструктивних кроків керівництва Китаю на шляху втілення зовнішньополітичних планів в регіоні. Наявні тенденції щодо налагодження та розвитку їх співпраці дають можливість спрогнозувати, що КНР і надалі зміцнювати свої політичні та економічні позиції в регіоні [59, с. 19-20].

На наше переконання, для КНР стратегічною метою є набуття в перспективі панівних позицій в ЦА, що зумовлено багатоаспектністю політико-економічних пріоритетів Китаю в регіоні, характер яких у своїй основі, ймовірно, залишиться незмінним і на перспективу, адже Китай сьогодні - вагомий гравець на світовій арені, який демонструє далекоглядну зовнішню політику забезпечення безпеки, подальшого економічного зростання та зміцнення свого впливу [59, с. 20].

Крізь призму українських національних інтересів в ЦА, ми повністю погоджуємося з актуальним та об'єктивним висновком українського дослідника П. Ленського: «Важливість системного вивчення безпекової політики КНР в ЦАР в постбіполярний період полягає не лише в теоретичному значенні цієї тематики, але й у необхідності практичної конкретизації зовнішньополітичної доктрини співробітництва України як з Китаєм, так і новими незалежними країнами регіону» [158, с. 18]. Потрібно також зазначити, що, аналізуючи стан проникнення Китаю до важливого з точки зору глобальної геополітики регіону ЦА, у 2013 р., в публікації «Китай відсуває Україну з регіону Середньої Азії» її автори роблять правильний, на наш погляд висновок, що на фоні невпинно згасаючої співпраці України з державами ЦА та виходу нашої країни з важливого з безпекової та енергетичної точок зору регіону, політичний та економічний вакуум активно

заповнює Китай, що навпаки, нарощує активність у своїх відносинах із державами ЦА, надаючи перевагу економічній співпраці [130].

Виходячи з політико-економічних інтересів та національної безпеки, ЦА з історичних часів є вельми важливою для Росії. На сучасному етапі актуальність цих аспектів у силу бурхливого розвитку політичних подій у світі, зокрема на Євразійському континенті, постала з новою силою, у новій якості та з новими відтінками. Вказана тематика є предметом для обговорення в науково-експертному середовищі, якій також приділяється значна увага серед політиків та яка має практичне значення для ділових кіл багатьох країн [38, с. 223].

У контексті розгляду зрізу палітри думок та оцінок вчених, спеціалістів та аналітиків, які присвятили свої роботи питанням, що торкаються сфери зовнішньої політики Росії в ЦА, певний інтерес, на нашу думку, мають результати досліджень останніх років, що дають можливість виділити окремі аспекти стану та розвитку політико-економічних відносин РФ з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном, Узбекистаном [38, с. 223], зокрема крізь призму національних інтересів України.

Протягом всього пострадянського періоду політика РФ відносно ЦА постійно змінювалася: від фактично повного ігнорування країн регіону до розвитку з ними співробітництва, головним чином, в інвестиційній та нафтогазовій сферах [206, с. 10].

Росія, яка традиційно контролювала ЦА, до кінця 1990-х рр. не проявляла достатнього інтересу до подій в регіоні, а після тимчасового послаблення впливу в ЦА, на початку XXI століття повернулася обличчям до Сходу та виявляє бажання прив'язати країни ЦА до власних інтересів. Про це пишуть М. Дорошко та Н. Шпакова, які також акцентують, що метою РФ є протидія проникненню в регіон інших глобальних сил [88, с. 146, 149].

РФ намагається зберегти власний вплив у регіоні та стати центром військово-політичної та економічної інтеграції на пострадянському просторі, що на початковому етапі не було реалізовано повною мірою [196, с. 21]. РФ

активізувала свою центральноазійську політику лише після виходу з економічної кризи 1998 р.. Спочатку ця політика виражалася лише у вигляді участі Росії в економічних проектах на території нафто- та газоносних районів ЦА, які до того періоду вже освоювалися західними компаніями. Активізація Росії була пов'язана зі змінами маршрутів поставок вуглеводнів до Європи, оскільки західними компаніями ставилося за мету створити маршрути транспортування ресурсів в обхід Росії, тим самим зменшивши її вплив у регіоні [196, с. 24].

В другій половині 1990-х рр. зовнішня політика РФ зазнала принципових змін, у порівнянні з першою половиною десятиліття. Поворот від євроатлантизму до континентальності, просування до багатополюсного світу отримали доктринальне оформлення після 1996 р.. Росія знову звернула увагу на ключову роль ЦАР у забезпеченні безпеки її південних кордонів в умовах розвитку внутріафганського конфлікту та втрати влади в Кабулі визнаного Москвою президента Б. Раббані [429, с. 30].

На нашу думку, серед відтінків у різноманітні позиції представників експертного середовища, що досліджують російську політику в ЦА цього періоду, оригінальною видається думка турецького дослідника А. Толга Тюркера, який пише: «В перше десятиліття XXI століття в російській зовнішній політиці в ЦА намітилася зміна, яку можна інтерпретувати як введення ціннісного аспекту. Мова йде про «суверенну демократію» [298, с. 124]. В цілому, характер застосування концепції «суверенної демократії» в російській зовнішній політиці в ЦА найнаочніше проявляється там, де Росія використовує свої зв'язки та ресурси як засіб тиску в своєму протистоянні інтересам Заходу [298, с. 128].

В публікації Чжао Хуашена констатується, що після обрання в 2000 р. президентом РФ В. Путіна політика Росії відносно республік ЦА стала не настільки «панською» та владною, як за часів СРСР та в перші пострадянські роки. Прямий тиск поступився місцем тактиці «батого та пряника», що зробило РФ більш привабливою для країн регіону. До того ж у відносинах з

ними Москва взяла курс на двосторонні, а ні багатосторонні зв'язки [425, с. 139].

Загалом, характер зовнішньої політики РФ в ЦАР в той відрізок часу, на наш погляд, зумовлює правильність тези української дослідниці М. Мурашкіної про те, що з кінця 1990-х рр., і особливо в 2000-х рр., Росія розпочала розглядати ЦА як зону ризику для власної національної безпеки та як додатковий ресурс в реалізації стратегії посилення РФ як сильного євразійського гравця [184, с. 12].

Цікава думка, на наш погляд, закладена в тезі Чжао Хуашена, який посилаючись на статтю німецького експерта О. Рара [242], зазначив: «Росія намагається політичним та економічним чином втриматися в ЦА для того щоб залишити собі можливості для реінтеграції колишнього радянського простору» [426, с. 105].

З 2005 р. в основу нової зовнішньополітичної концепції РФ в ЦА покладено тактичні завдання середньострокової перспективи, які Москва намагається реалізувати. До таких завдань можна віднести: контроль над видобуванням, транзитом та виходом на світові ринки центральноазійських енергоресурсів; збереження й оптимізацію російської військової присутності в регіоні; підтримку дій лідерів центральноазійських режимів зі зміцнення їх особистої влади й недопущення «експорту демократії» тощо [88, с. 149, 150].

Під кутом зору поступової конкретизації з 2005 р. політики Росії на центральноазійському напрямку, коментуючи російсько-узбецьке співробітництво, А. Толга Тюркер, з посиланням на матеріал Г. Саїдазімової [463], акцентує увагу на тому, що у листопаді 2005 р., після андижанських подій, Росія підписала з Узбекистаном Договір про союзницькі відносини, в якому на перший план висувається взаємна повага суверенітету обох країн. Було підписано Програму економічного співробітництва на 2008-2012 рр., а «Газпром» та «ЛУКойл» інвестували в Узбекистан близько 2,5 млрд. дол. США» [298, с. 127].

Казахський вчений М. Лаумулін в 2009 р., даючи свою оцінку стратегічним інтересам Росії в ЦА, зауважив, що політика РФ в регіоні входить до нового етапу свого розвитку. Минулий етап центральноазійської політики Москви характеризується спробами реалізувати так звану «Доктрину Путіна», сутність якої зводилась до того, щоб інтегрувати пострадянський простір (з максимально можливим охопленням), використовуючи в першу чергу економічні методи. Поряд з економічними важелями малося на увазі застосування й політичних засобів. Виразом здійснення цієї політики стали різні інтеграційні утворення на просторі СНД (ЕврАзЕС – МС, СЕП, ОДКБ), а також численні двосторонні та багатосторонні угоди за участі Росії в торговельно-економічному співробітництві, енергетиці, сфері транспорту та комунікацій. Автор зазначає, що найбільш інтенсивним часом реалізації цього підходу вважаються 2003-2006 рр., коли Москві вдалося значно зміцнити свої позиції в ЦА. М. Лаумулін акцентує на тому, що економічне проникнення російських компаній супроводжувалося інтенсифікацією ВТС та військово-стратегічного співробітництва РФ з державами регіону, розміщенням російських військових баз та витісненням конкурентів (за виключенням Китаю). Ілюструючи процес реалізації російської політики в ЦА, він пише: «Росія перешкодила (разом з Казахстаном) ескалації «кольорової революції» в Киргизстані, а також підтримала Узбекистан в його рішучості не допустити повномасштабної громадянської війни в країні внаслідок інспірованого ззовні заклоту в Андижані» [153, с. 105, 106].

Узбецький дослідник І. Бекмуратов в своїй роботі в 2006 р. писав: «На сьогодні політичні та економічні контакти Росії з державами ЦА розвиваються доволі стабільно. Стратегія РФ спрямована на зміцнення та розвиток взаємовигідних відносин з державами ЦА, а збереження миру та стабільності в ЦА і соціально-економічний розвиток країн регіону відповідає фундаментальним інтересам Росії» [16, с. 11, 12].

Інтеграційний компонент, який певним чином характеризує підходи Росії в її зовнішній політиці в ЦА, може бути системно проілюстрований думкою російського дослідника А. Павлова, зокрема: «Росія зацікавлена у тому, щоб ЦА була політично стабільною та безпечною, економічно розвивалася; вона намагається до зміцнення з державами регіону відносин стратегічного партнерства та союзництва, готова спільно з ними працювати над розв'язанням всього комплексу регіональних проблем. Загалом, політика Росії з країнами регіону ґрунтується на розумінні того, що запорукою стабільності та успішного розвитку ЦА є комплексна та всебічна політика взаємозв'язку всіх без виключення країн регіону, яка полягає в єдиній логіці взаємодії у питаннях інтеграції» [203, с. 10].

В Концепції зовнішньої політики РФ, прийнятої в 2008 р., містяться лише окремі положення щодо пріоритетів Росії в ЦАР, а більш детально прописаної стратегії Росії відносно ЦА не має, але її необхідність стає все більш очевидною, зауважує російський дослідник А. Баранов [14, с. 4].

Ретроспективний аналіз подій та фактів, що пов'язані з російською політикою в ЦА на фоні активності в регіоні інших провідних акторів у перші два десятиліття з моменту розпаду СРСР, дозволяє зробити посилання на тези російської вченої Д. Малишевої, яка зазначає: «Росія має наміри компенсувати попередній період бездії, за час якого в ЦА встигли влаштуватися більш впливові центри тяжіння, що порушили, звісною мірою, регіональний баланс. Росія в черговий раз спробувала взяти на себе завдання забезпечення безпеки регіону, активніше підключити держави ЦА до інтеграційних процесів в рамках структур СНД, де лідируюча роль належала б Росії» [170, с. 38].

В цьому контексті цікавою є думка Лі Фенліня, який вважає, що одним з основних моментів зовнішньополітичної стратегії РФ є збереження статусу великої держави, відновлення втрачених після розпаду СРСР економічних та геополітичних переваг. Він підкреслює, що мова йде лише про збереження

сфери впливу, а не відтворення в будь якій формі єдиної держави, і в цьому контексті ЦА розглядається Росією як власний «задній двір» [161].

За словами російського вченого О. Богатурова, зважаючи на велику увагу з боку РФ до питань економічного співробітництва і безпеки в Східній Євразії та значення енергоносних родовищ Східного Сибіру для розвитку Росії, а також з урахуванням перспективи експорту російської нафти та газу до Китаю та Японії, країни ЦА прикривають "м'яке підчерев'я" сибірського регіону Росії, що визначає їх найважливіше місце в системі інтересів економічної та військової безпеки РФ [20, с. 95]. В свою чергу казахський вчений Ж. Кембаєв зазначає, що Росія зацікавлена в підтримці регіональної безпеки, виробленні спільної позиції з питань глобальної політики, здійсненні конкретних проектів економічного, соціального та культурного характеру, а також в якомога більшому збереженні статус-кво в регіоні, при якому вона, зокрема має найбільший вплив в ЦА [429, с. 164].

Цілі РФ в ЦА зумовлені не тільки отриманням матеріальної вигоди, але й психологічним фактором, відчуттям ностальгії, що пов'язано із спільним минулим, про що пише Чжао Хуашен [425, с. 137]. З цією думкою перегукується позиція Д. Малишевої, яка зазначає, що в основі зв'язки Росія-ЦА, серед іншого, лежать і контакти росіян з народами ЦА, що походять в глибину століть, а також їх взаємодія в гуманітарній сфері, в області культури та політики [170, с. 40]. Ілюстрацією наведеного може слугувати акцент Ван Гуанчжэня та Є. Журавльової щодо російсько-казахського співробітництва в сфері освіти, зокрема: «Число казахських студентів, які навчаються в Росії, у разі перевищує аналогічний показник в інших країнах» [25, с. 66], а також теза Чжао Хуашэна, який, цитуючи киргизького дослідника Ч. Турсунбекова [297], зазначає, що киргизька наука, культура, освіта, медицина беруть приклад з Росії [428, с. 93].

Російський дипломат К. Барский, розмірковуючи про ЦА, як регіон, що активно залучений до світових політико-економічних процесів та регіональних справ, зокрема в рамках ШОС, пише: «Близкість народів Росії

та ЦА, що майже півтора століття проживали в рамках єдиної держави, самоочевидна» [15, с. 8].

Чжао Хуашен робить висновок: «Основна мета Росії в регіоні - зміцнення особливих відносин з країнами ЦА, в першу чергу, щодо питань політики, економіки, безпеки, культури, історії та мови. Захист прав росіян (та російськомовних), що мешкають в ЦА, все більшою мірою розглядається як важлива частина національних інтересів та політики Росії в ЦА» [425, с. 137, 138]. В площині цієї ж тематики американський професор Р. Легвольд в роботі, яка стосується Казахстану, пише: «Російський уряд турбує становище російської діаспори у середині казахської політичної системи» [275, с. 33].

Як певну інтегровану основу для розуміння загальнополітичних аспектів зовнішньої політики Росії в ЦА можна навести тези М. Лаумуліна, який, посилаючись на дослідження Р. Гумерова [56], пише: «Країни ЦА є традиційними торговельно-економічними партнерами РФ, що багаті природними ресурсами та експортують через російську територію більшу частину вуглеводної сировини, що видобувається. Значну частину населення цих держав складають російськомовні громадяни» [153, с. 109]. Загалом, до стратегічних інтересів Росії в ЦА М. Лаумулін відносить: збереження безпеки та стабільності в регіоні, при тому, що гарантом стабільності має бути саме Росія; створення системи колективної безпеки (під егідою або за активної участі РФ); функціонування та збереження транспортної інфраструктури (особливо в сфері енергетики), збереження за Росією контролю (або принаймні ролі активного учасника) над маршрутами транспортування енергоресурсів; підтримку впливу російської культури, російської мови та російськомовного населення [153, с. 109].

Резюмуючим відображенням вищезазначених думок вчених та аналітиків виглядає позиція російської дослідниці М. Дмитрієвої: «З початку 90-х рр. минулого століття до середини другого десятиліття XXI століття політика Росії в ЦА еволюціонувала від стану відсторонення до визнання регіону зоною пріоритетних інтересів та просування інтеграційних проектів.

При цьому бажання Росії закріпитися у регіоні ґрунтується скоріш на геополітичних принципах, ніж економічній доцільності. Росія намагається повернути втрачені позиції та відновити свою провідну роль у регіоні. Хоча інтеграційне співробітництво з країнами ЦА проголошено з боку РФ одним з пріоритетів, повноцінної стратегічної політики Росії в регіоні не з'явилося досі. Завдання з відновлення та збереження позицій Росії в регіоні базуються на геостратегічних принципах та її вчинки в ЦА являють більшою мірою реакцію у відповідь на ініціативи та кроки інших позарегіональних акторів – КНР, США та європейських країн» [65, с. 3, 12].

З точки зору американських аналітиків О. Кулі та М. Ларуель, РФ переорієнтує свою стратегію в ЦА шляхом перенесення упору з ролі регіонального посередника та намагання до максимального збільшення свого впливу у всьому регіоні на вибіркового підхід, який полягає у підтримці обраних держав. О. Кулі та М. Ларуель припускають, що Росія переходить до більш адресної політики впливу на Казахстан, Киргизстан та Таджикистан і інтеграції цих країн в проросійські організації [445]. М. Ларуель, в одній зі своїх публікацій зазначає також, що Москва залишається другою після Китаю за економічною потужністю в ЦА, при цьому м'яка сила Росії, й особливо її вплив на ЗМІ, знаходиться на піку свого розвитку [453].

Аналізуючи сучасні погляди українських експертів щодо позицій Росії в ЦА, зауважимо, зокрема, на ряді тез А. Гольцова, а саме: «Стратегія РФ, спрямована на встановлення своєї гегемонії в ЦА, передбачає втілення низки геоекономічних та геополітичних проектів» [52]; «Загалом геоекономічний вплив РФ у ЦА має тенденцію до послаблення» [50, с. 30]. В своїй докторській дисертації А. Гольцов, серед іншого, підкреслює, що Росія докладает чималих зусиль для розвитку в ЦАР інтеграційних структур (за своєї провідної участі), а також двосторонніх відносин з кожною із країн [51, с. 361]. Автор пише, що сучасна геостратегія РФ в ЦА спрямована на зміцнення політичних та економічних позицій, забезпечення лідерства в

регіоні та продиктована, значною мірою, її намаганнями досягнути певного «балансу сил» із Китаєм [51, с. 6].

З точки зору геостратегічних аспектів позицій РФ в ЦА з урахуванням присутності інших глобальних гравців в регіоні, цікаву думку, з якою ми погоджуємося, висловив український вчений О. Кондратенко: «Росія може отримати роль балансира геополітичної та гео економічної конкуренції у рамках трикутника "Пекін – Москва – Вашингтон" та на фоні китайсько-американського геополітичного суперництва» [135, с. 217]. В контексті аналізу політики РФ в ЦА крізь призму українських інтересів у регіоні потрібно акцентувати й на позиції МЗС України, висловленої в 2016 р. про те, що в останній час російська сторона фактично проводить торговельну війну проти України, у рамках якої, серед іншого, створюються значні перешкоди для транзиту українських товарів до країн Центрально-Східної Азії [198].

В українському експертному середовищі існує думка, що глобальним актором, інтереси якого значною мірою визначають розстановку сил на європейському та пострадянському просторі, є США [9, с. 113]. В ЦА США шукають і пропонують прийнятні форми взаємодії, зокрема в рамках можливостей механізмів організацій економічного співробітництва і колективної безпеки [58, с. 21].

У період з моменту набуття незалежності Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном, Узбекистаном і до цього часу американська зовнішня політика у ЦАР характеризується багатофакторними аспектами її спрямованості під кутом зору національних інтересів США. Динамічні зміни у ЦА та ситуація в Афганістані зумовлювали процес формування, а також певну корекцію американської стратегії і тактики у безпековому та політико-економічному вимірах. Це визначає важливість і актуальність дослідження тенденцій, а також перспектив побудови різноформатних відносин між США і країнами ЦА у розрізі відповідних

геополітичних акцентів американської зовнішньої політики в регіоні [58, с. 20], зокрема крізь призму національних інтересів України.

Виходячи із необхідності вирішення актуальних проблем, США розглядають серед ключових аспектів своєї зовнішньої політики ефективну інтеграційну співпрацю, у тому числі в рамках міжнародних проєктів, покликаних протистояти викликам сучасності і мінімізації ризиків виникнення загроз тероризму [58, с. 21].

США – один з ключових акторів у регіоні, що планомірно і успішно формує довгострокову стратегію поглиблених відносин з країнами ЦА [58, с. 21].

У 1991 р. і в першій половині 1992 р. відбувся процес дипломатичного визнання нових незалежних країн ЦА з боку США. З моменту встановлення дипломатичних відносин з країнами ЦА політика США в регіоні характеризується еволюційними стадіями становлення і трансформації. Першочерговим завданням стало позбавлення від радянської ядерної зброї в Казахстані, яке було вирішено шляхом підписання цією країною у 1992 р. Лісабонського протоколу, а пізніше її приєднанням до ДНЯЗ. Казахстан став одним з перших отримувачів американських коштів за Програмою із сумісного зменшення загрози і перетворився в активного учасника міжнародного руху нерозповсюдження зброї масового знищення. Другим ключовим моментом постав пошук шляхів зміцнення державності і незалежності країн ЦА, на що певною мірою був спрямований прийнятий у цьому ж році закон «Про підтримку свободи», який передбачав американську урядову допомогу новим незалежним державам, як безпосередньо так і через МВФ [123, с. 156].

За часів Президента США Б. Клінтона почала швидко зростати економічна зацікавленість Центральною Азією, а американські інтереси пояснювались, серед іншого, її межуванням з РФ, Китаєм, Іраном, Афганістаном, а також Азербайджаном по кордону Каспійського моря. На перший план виходить тема з видобутку енергоносіїв, будівництва

транзитних трубопроводів, у тому числі в Каспійському регіоні, що у другій половині 90-х рр. був визначений важливішою економічною та геостратегічною домінантою для США, зоною американських національних інтересів, а військова присутність у ЦА, серед іншого, дозволяла США забезпечити безпеку в зоні нафтогазових родовищ Каспія, посилити контроль над Афганістаном [55, с. 17; 116, с. 49].

Для США фактори пов'язані з розташуванням Каспія на кордоні між Європою і Азією, на перехресті перспективних транспортних комунікацій, мають вагомге геополітичне значення. Найважливіше місце в американській стратегії в Каспійському регіоні займає створення розгалуженої мережі трубопроводів, і США зацікавлені в участі у відповідних проектах широкого кола країн, що є доцільним не тільки економічно, але і має актуальний характер багатостороннього міжнародного співробітництва [48, с. 39]. США беруть участь у цьому процесі, у тому числі шляхом сприяння у кредитно-фінансовій сфері.

Серед реальних успіхів євро-американської політики слід відзначити будівництво нафтопроводу «Баку-Тбілісі-Джейхан», через який азербайджанська та казахстанська нафта постачається до країн Європи [184, с. 13], що є одним з великих світових проектів та проміжною ділянкою щодо експорту сировини з ЦА на захід. Крім цього, у рамках політики диверсифікації транспортування вуглеводнів на зовнішні ринки США демонструють позитивне ставлення до ефективної роботи Каспійського трубопровідного консорціуму, реалізації ідеї з будівництва Транскаспійського газопроводу для постачання природного газу до Європи, як пріоритетного завдання з транспортування енергоносіїв від туркменського до азербайджанського узбережжя по дну Каспійського моря тощо [58, с. 22].

США виходять з можливості вирішення своїх геополітичних проблем в Євразії, серед іншого, розглядаючи диверсифікацію системи трубопроводів на пострадянському просторі як засіб створення більш широких і стабільних зовнішніх джерел енергозабезпечення своїх євросоюзників. Серед головних

цілей США в ЦА у той період: сприяння інтеграційній співпраці країн ЦА і Південної Азії в різних сферах, у тому числі включення північно-східних провінцій Афганістану до багатосторонніх економічних проектів за участі країн ЦА, Індії, Пакистану; закріплення американського капіталу у паливно-енергетичному секторі центральноазійських країн; формування мережі транзитних транспортних шляхів з ЦА до Європи [48, с. 34].

Після 11 вересня 2001 р. США вийшли на новий високий рівень взаєморозуміння і співробітництва з урядами країн ЦАР [287, с. 185]. На фоні перегляду глобальних пріоритетів США виступили орієнтиром для вибудовування зв'язків у нових реаліях, зміцнили свої позиції за рахунок поступового розширення військово-стратегічної присутності, розмістили військові підрозділи в ряді держав ЦА, маючи можливість вести бойові дії з баз на їх території, а ЦАР на період антитерористичної операції в Афганістані перетворився на один з найголовних об'єктів американських інтересів у світі [123, с. 159]. В авангард ідеології США, яку в ЦА стала характеризувати нова сукупність принципів, вийшла боротьба з міжнародним тероризмом. Зі зміною акцентів, питання диверсифікації зв'язків ЦА із зовнішнім світом було доповнено співпрацею з безпеки і закріплено політичними і військовими домовленостями практично з усіма країнами ЦА, а серед ключових елементів стратегії органічно поєдналися теми будівництва нафто- і газопроводів з Каспійського регіону до Європи та військово-співробітництво. ЦА виступила як частина загального фронту проти міжнародного тероризму та елемент забезпечення енергетичної безпеки США у контексті реалізації низки ініціатив із прокладання нових маршрутів транспортування вуглеводнів до Європи [58, с. 22]. В контексті вищенаведених тез, серед багатьох аналітичних матеріалів, присвячених геополітичним аспектам міжнародної взаємодії після подій 11 вересня, можна також відзначити публікацію американського дослідника Є. Румера [462], де системно висвітлюється ряд питань щодо ролі та політико-

економічних інтересів США в ЦА, зокрема під кутом зору присутності в регіоні інших впливових світових гравців.

У 2005 р. у стратегічних колах США презентували новий геополітичний проект, згідно з яким передбачено формування «Великої Центральної Азії» шляхом з'єднання у єдине військово-стратегічне і геополітичне ціле країн ЦА і Афганістану [152, с. 60]. Згідно з позицією Держдепартаменту США у квітні 2006 р., сприяння «регіональній економічній інтеграції» поряд із забезпеченням американських інтересів у сфері безпеки та підтримкою демократичних і ринкових реформ, стає однією з основних цілей політики США у ЦА [444]. У цьому контексті США звернулися до країн ЦА щодо сприяння у сфері логістики, запросивши їх до участі у розробці проектів, спрямованих на побудову ефективної афганської економіки, а також за дипломатичною підтримкою щодо військового конфлікту в Афганістані.

У вересні 2008 р. США були вимушені переглянути стратегію дій на фронті війни з тероризмом у бік розширення військово-політичного співробітництва. Було затверджено план створення Північної мережі доставки невійськових вантажів до Афганістану, яка складалась з автомобільних і залізничних маршрутів, що проходили через Казахстан, Узбекистан, Таджикистан, а Туркменістан відкрив повітряний коридор для гуманітарних поставок. Отже, країни ЦА стали важливою частиною логістичного ланцюжка для сил міжнародної коаліції, за допомогою якого у 2009 р. першу партію невійськових вантажів для американського контингенту було доставлено до Афганістану [458].

Адміністрація Президента США Б. Обама, успадкувавши низку актуальних зовнішньополітичних завдань, пов'язаних з ЦА, продовжила політику попередників щодо трубопровідних проектів та активної військової співпраці з країнами регіону. В умовах певної зміни стратегічних підходів розпочався період активного маневрування між своїми старими союзниками по «холодній війні» і новими ключовими глобальними гравцями. В експертних колах існує думка, що афганська проблема і питання боротьби з

глобальним тероризмом зумовили появу варіанта співробітництва США і ЄС у поєднанні із взаємодією з Китаєм, Індією і РФ щодо вирішення ключових стратегічних питань [123, с. 161, 162].

У 2009 р. пріоритети США в ЦА полягали в необхідності розширення співробітництва з країнами ЦА з метою підтримки зусиль міжнародної коаліції в боротьбі з екстремізмом в Афганістані і Пакистані, забезпечення розвитку і диверсифікації енергопотенціалу регіону, сприяння процесу політичної лібералізації і повазі до прав людини, стимулювання формування у країнах ЦА ринкової економіки, сприяння у проведенні економічних реформ, співпраці в області гідроресурсів і використання сонячної енергії тощо [197, с. 82]. Отже, було синтезовано цілі і завдання, які ставили попередні адміністрації Білого Дому, наповнено їх більшою конкретикою, прагматизмом і наближеним до інтересів країн ЦА змістом. Визначивши стратегію дій в Афганістані, США сформулювали у грудні 2009 р. політичні цілі відносно країн ЦА, підкресливши, що США розглядають регіон, як один із зовнішньополітичних пріоритетів [58, с. 23].

У 2011 р. тодішня Держсекретар США Г. Клінтон у ході візиту до Індії представила концепцію Нового Шовкового Шляху, у рамках якої було намічено створення інфраструктури, що зв'язує ЦА та Південну Азію через Афганістан [410, с. 129]. Аналізуючи експертні думки того часу, зауважимо на позиції дослідника з Бангладеш І. Іслама, який розмірковував щодо прогресу американської політики, спрямованої на досягнення цілей США в ЦА, розвиваючи зв'язки з центральноазійськими державами шляхом сприяння енергетичному співробітництву, зокрема щодо реалізації транзитних трубопровідних проектів в контексті забезпечення постачання вуглеводнів на світові ринки, та заохочуючи транснаціональні корпорації до диверсифікації енергетичних маршрутів [446, с. 47-49].

Після 2013 р. на перший план американських інтересів у ЦА вийшли питання з реалізації за участі країн ЦА програми щодо виведення коаліційних сил НАТО з Афганістану і передачі повного контролю за

безпекою афганським військам, а також щодо збереження своїх наявних військових пунктів та розширення їх мережі у регіоні [197, с. 91].

У вересні 2015 р. у Нью-Йорку, за підсумками зустрічі колишнього Держсекретаря США Дж. Керрі і Міністрів закордонних справ Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану було оголошено про встановлення нового багатостороннього формату взаємодії США і країн ЦА – «С5+1». Він покликаний доповнити наявні двосторонні контакти щодо спільних викликів у сфері безпеки і економічного розвитку. Ми поділяємо думку, що ця ініціатива великою мірою продиктована загальною геополітичною ситуацією вкупі з подіями в Афганістані, зокрема й стосовно наміру збереження з боку США своєї присутності в цій країні.

У рамках створеного формату, в листопаді 2015 р., у Самарканді відбулась друга зустріч і перемовини на рівні глав зовнішньополітичних відомств США і 5 держав ЦА, де було обговорено перспективи міжнародної співпраці, взаємодію у політичній, торгово-економічній та гуманітарній областях. За підсумками роботи прийнято Спільну декларацію партнерства і співробітництва 5 держав ЦА і США, у якій заявлено щодо прихильності: поліпшенню взаємовигідного співробітництва у сфері регіональної торгівлі, транспортно-комунікаційних, енергетичних зв'язків і транзитних можливостей; покращенню ділового клімату в регіоні для залучення іноземних інвестицій і сприяння місцевому підприємництву; реалізації заходів щодо боротьби з викликами економічної стійкості; об'єднанню зусиль у боротьбі з кліматичними змінами; розширенню співпраці в області запобігання і протидії транскордонним загрозам і викликам; підтримці Афганістану і його зростанню; розширенню більш тісної співпраці в гуманітарній сфері; захисту прав людини, розвитку демократичних інститутів, зміцнення громадянського суспільства тощо [261]. На наш погляд, у документі акумульовані питання, які, серед іншого, мають геополітичний вимір, у тому числі з безпекової, військової та енергетичної тематики [58, с. 23].

Дж. Керрі здійснив також візити до столиць Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану і провів зустрічі з керівниками країн ЦА, де предметом обговорення стали глобальні проблеми і питання двосторонніх відносин у політичній, економічній, безпековій, гуманітарній сферах [58, с. 23].

Безпрецедентне турне по країнах ЦА і вперше в історії американської дипломатії створення подібного формату відносин з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном, Узбекистаном, на наш погляд, яскраво підтвердили неабияке значення регіону в стратегії США, зокрема геополітичний характер інтересів і намірів у ньому, і як неординарна офіційна подія отримало належну оцінку. Багато експертів сходяться на думці, що формат «С5+1» має надати додатковий імпульс у розширенні зв'язків [58, с. 23, 24]. Наразі вже проведено 5 зустрічей в рамках формату «С5+1», остання з яких відбулася в січні 2019 р. у Нью-Йорку [394].

Серед аналітиків поширена думка, що США, розвиваючи контакти на теренах ЦА, розпочинають наступний етап співпраці з центральноазійськими країнами. Об'єктивні політичні оглядачі, дивлячись на співробітництво США з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном, Узбекистаном крізь призму динаміки розвитку країн ЦА, роблять висновок, що визрів момент для здійснення подальших кроків, які продиктовані їх довгостроковими національними інтересами, з метою створення умов максимального сприяння реалізації визначених ініціатив [58, с. 24].

Наведені факти та позиції представників науково-експертного середовища, що відображають різні аспекти відносин США з країнами ЦА, їх аналіз та оцінка дають підстави говорити про певне зміщення геополітичних акцентів зовнішньої політики США в ЦА у контексті динамічного процесу розвитку світових подій та певної трансформації ситуації в регіоні ЦА у період, що розглядається.

Американське керівництво продовжує лінію на позитивне сприйняття своєї держави і зацікавленість країн ЦА у плідній широкомасштабній

співпраці з США в різних сферах, діючи в унісон з американською політико-академічною спільнотою, у якій викристалізувалася стійка позиція щодо надзвичайної важливості для США ЦА, де нинішній стратегічний ландшафт характеризується багатополлярністю, що зростає [171, с. 41].

Слід відзначити, що в процесі підготовки і виведення коаліційних сил НАТО з Афганістану, в експертному середовищі, у рамках сценарних прогнозів з розвитку ситуації у регіоні, розгорнулася дискусія щодо перспектив зменшення ролі США, зокрема предметом обговорення постало нібито можливе поступове охолодження американських інтересів щодо ЦА [58, с. 24].

Певною мірою свідченням серйозності намірів американської сторони у ЦА є створення формату «5+1» і широкий спектр документально закріплених питань, які порушувалися під час офіційних зустрічей на високому рівні, що мало б розвіяти сумніви політичних скептиків, знівелювавши їх окремі бачення щодо згорання з боку США намічених програм та відмови від реалізації відповідних задумів [58, с. 24].

На наш погляд, відносини США з країнами ЦА на різних етапах з 1991 р. переживали злети та падіння, але, маючи надійний стрижень, у цілому витримали іспит часом, а перспективи продуктивної співпраці є досить оптимістичними [58, с. 25].

Для країн ЦА, які знаходяться в оточенні багаторазово переважаючих їх в політичному та економічному плані Росії та Китаю, поза усяких сумнівів, важливі відносини із США, оскільки вони є важливою геополітичною противагою у діалозі з Москвою та Пекіном [212]. У цьому контексті потрібно зауважити на експертній думці, що США залишається наймогутнішим геополітичним актором у світі [50, с. 16].

Під кутом зору аспектів геополітичного характеру у міжнародних відносинах в ЦАР, на нашу думку, слід відмітити тезу співробітника Американської ради з питань зовнішньої політики С. Бланка, який у березні 2017 р. писав про можливості просування американських інтересів через

більшу економіко-політичну присутність у регіоні, одночасно протидіючи зростаючому китайському економічному домінуванню та російським зусиллям щодо військової гегемонії [441].

В новій американській Стратегії національної безпеки, яку Президент США Д. Трамп презентував у грудні 2017 р., де Кавказ та ЦА згадуються більшою мірою в якості арени боротьби великих держав, зокрема ЦА згадується частково в якості арени боротьби з Росією, акцентується: «Ми сприятимемо економічній інтеграції Центральної та Південної Азії з метою стимулювання процвітання та налагодження економічних зв'язків, що дозволять розширити торгівлю та зміцнити взаємовідносини». Крім цього, в документі зазначається: «Ми будемо співробітничати з державами ЦА, щоб гарантувати доступ до регіону для підтримки наших антитерористичних зусиль» [149].

Зауважимо, що у 2017 р. авторами статті «Геополітичні акценти зовнішньої політики США в ЦА» було висловлено переконання, що, безумовно, США і надалі позиціонуватиметься як країна із зваженим підходом, що здатна забезпечити нові можливості для розвитку Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану та Узбекистану, і не викликає сумнівів, що американська зовнішня політика взаємодії з ними на рівноправних засадах сприятиме подальшому зростанню держав ЦА, позитивно впливаючи на загальну ситуацію в регіоні [58, с. 25].

Певне підтвердження даної позиції надає низка контактів (зустрічей, перемовин), що відбулися у 2017 та 2018 роках між Президентами Казахстану та Узбекистану з керівництвом США, предметом яких були питання розвитку взаємодії та співробітництва [23, 35, 92, 101, 125, 176, 193, 194, 230, 267, 288].

В контексті аналізу відносин США та країн ЦА доцільно навести і думку української вченої Л. Чекаленко, яка в 2018 р. зазначила, що американський чинник є визначальним для ЦАР, уряди якого стимулюються рядом важелів до посилення проамериканського вектору [423].

Необхідно зауважити, що в одному з матеріалів Московського Центру Карнегі на початку 2019 р. акцентувалось: «Після минулорічної поїздки Н. Назарбаєва до Трампа, США також бачать в казахській республіці партнера в ЦА» [263]. Ілюстрацією уваги США до ЦАР також може слугувати і той факт, що наприкінці березня 2019 р. Д. Трамп, підкресливши, що народ США та його ділові кола продовжують шукати нові напрямки для зміцнення економічного співробітництва з Туркменістаном, зазначив: «Сподіваюся, що Туркменістан зможе скористатися новими можливостями експорту газу на Захід у зв'язку із недавнім визначенням правового статусу Каспійського моря» [83].

2.2. Міжнародні регіональні організації та об'єднання за участі центральноазійських країн і Україна

Протягом періоду з часів розпаду СРСР на пострадянському просторі спостерігаються процеси створення й функціонування міжнародних регіональних організацій та об'єднань, в яких беруть участь країни ЦА. Учасником ряду даних структур є і Україна. В цьому контексті відповідні багатосторонні формати міжнародних відносин за участі Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану є важливим чинником, що певною мірою впливає на політико-економічні позиції нашої країни в ЦА і зумовлює важливість та актуальність дослідження процесів різнопланового співробітництва в регіоні під кутом зору національних інтересів України [41, с. 114].

В публікаціях, які присвячено тематиці співробітництва України з країнами ЦА за часів незалежності в основному висвітлюються двосторонні формати міждержавної, міжурядової та міжвідомчої взаємодії нашої держави з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном, Узбекистаном. На наш погляд, цікавим з наукової точки зору є також розгляд

питань багатосторонньої співпраці країн пострадянського простору в рамках міжнародних регіональних організацій, впливу їх діяльності на загальну картину взаємодії України та країн ЦА, зокрема беручи до уваги геополітичні та геоекономічні аспекти міжнародних відносин на центральноазійських теренах, участь у відповідних зовнішньополітичних та зовнішньоекономічних процесах ключових світових акторів [41, с. 115].

В контексті певної залежності політико-економічних позицій України на центральноазійських теренах від інтеграційних процесів за участі Росії та країн ЦА, зокрема, що супроводжуються введенням окремих правил торгово-економічного характеру, актуальним на даний час є аналіз деяких аспектів щодо створення та функціонування ряду багатосторонніх міжнародних організацій та об'єднань крізь призму національних інтересів нашої держави, враховуючи також, що одним з основних ініціаторів та учасників зазначених процесів є РФ [41, с. 115]. Зокрема, М. Мурашкіна пише: «Для Росії, інтеграційні проекти для євразійського простору, що мають на меті формування в перспективі спільного економічного та військово-політичного простору, є головним інструментом впливу» [184, с. 14]. Співзвучну позицію, але вже під кутом зору ЦА, має український історик Б. Левик, який зазначає: «Росія проводить політику на збереження свого впливу в ЦАР, розглядає територію ЦА як традиційну сферу свого геополітичного домінування і з цією метою використовується ряд багатосторонніх організацій [156, с. 88].

За участі РФ на пострадянському просторі було створено декілька регіональних економічних об'єднань, зокрема СНД, ЄврАзЕС, ШОС, в рамках яких здійснюється багатостороннє співробітництво Росії з державами ЦА, писав, в 2010 р., російський дослідник О. Биков [22, с. 12].

СНД - регіональна міжнародна організація, покликана регулювати відносини співробітництва між державами, що раніше входили до складу СРСР. СНД не є наддержавним утворенням і функціонує на добровільній основі [237]. 21 грудня 1991 р. керівники Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Казахстану, Киргизстану, Молдови, Росії, Таджикистану, Туркменістану,

України, Узбекистану підписали Декларацію про утворення СНД. Всі зазначені країни-підписанти Декларації, крім України та Туркменістану, з грудня 1991 р. до нинішнього часу мають статус члена СНД. Україна з грудня 1991 р. має в СНД статус держави – засновниці та держави – учасниці [412], а Туркменістан з серпня 2005 р. є державою-спостерігачем Співдружності [41, с. 115].

Практично від моменту створення СНД зусиллями російської дипломатії було ініційовано низку різноманітних інтеграційних проектів [86, с. 66]. Співробітництво з країнами СНД, особливо з державами ЦА, які до нього входять, як пріоритетний напрямок розвитку зовнішніх зв'язків було визначено в прийнятих в 2000 р. та 2008 р. концепціях зовнішньої політики РФ [160, с. 60]. У Концепції зовнішньої політики РФ 2013 р., в СНД позиціонуються інтеграційні процеси, яким сприятиме Росія [139]. У Концепції зовнішньої політики РФ 2016 р., СНД залишається важливішим напрямом зовнішньої політики РФ, але інтеграційні процеси, яким сприятиме Росія, позиціонуються вже ні в СНД, а в Євразії [140]. В Енергетичній стратегії Росії на період до 2020 р. зазначається: «Об'єктивні тенденції в економічному розвитку СНД, а також процеси глобалізації світової торгівлі, що набирають силу, диктують висновок про те, що взаємодія з державами всіх регіонів світу, зокрема з країнами-членами СНГ, має ґрунтуватися на принципі отримання Росією національної вигоди» [436, с. 49].

Політика Росії відносно країн СНД вкрай непослідовна та не дуже успішна [116, с. 54]. Слід зазначити, що в РФ у свій час, навіть з боку чиновників вищого рівня, лунала критика щодо стану справ у просуванні на шляху створення реально працюючої структури СНД [41, с. 116].

Україна, не підписавши Статут СНД від 22 січня 1993 р., де-юре не є державою – членом Співдружності. У рамках цього регіонального утворення Україна надавала пріоритет економічній складовій співробітництва, насамперед, формуванню повномасштабної зони вільної торгівлі без вилучень та обмежень. Серед інших важливих сфер – науково-технічне та

інноваційне співробітництво, взаємодія в енергетичній сфері, зокрема у сфері використання атомної енергії, співпраця в АПК. Участь України в СНД за соціальним та гуманітарним напрямками сприяла вирішенню окремих питань, серед яких правовий та соціальний захист трудящих-мігрантів, надання правової допомоги, пенсійне та соціальне забезпечення різних категорій населення, охорона здоров'я, повернення до України депортованих осіб, питання національних меншин та ряд інших проблем, що не були врегульовані на двосторонньому рівні. Україна до 2014 р. брала участь у співробітництві в рамках СНД у Антитерористичному центрі СНД, Бюро з координації боротьби з організованою злочинністю, середньо- та довготермінових програмах, спрямованих на боротьбу з міжнародним тероризмом та іншими проявами екстремізму, організованою злочинністю, наркотрафіком. При цьому традиційно Україна не брала участі у військово-політичних угодах, спрямованих на створення оборонного союзу в межах СНД, а відтак – не є стороною ОДКБ. Україна також не брала участі й у Колективних силах Співдружності для підтримання миру поза егідою ООН чи ОБСЄ. Починаючи з квітня 2014 р., співробітництво України в рамках СНД зведено до мінімуму. Україна вийшла з низки багатосторонніх угод в рамках СНД та припинила членство у багатьох органах галузевого співробітництва [412].

Український вчений І. Мельничук пише: «Україна блокувала всі спроби створити які-небудь координаційні інститути СНД, надаючи перевагу одностороннім діям і розглядаючи СНД як суто перехідне утворення» [174, с. 157]. Автор цитує тези першого президента України Л. Кравчука з однієї із його прес-конференцій [143]: «Національним інтересам України відповідає «СНД як орган, що має вирішити два завдання. Перше: цивілізованим способом розійтись... Друга мета: відпрацювати нові принципи співробітництва» [174, с. 157]. І. Мельничук наводить також слова колишнього Державного секретаря США Г. Кісінджера, який, в свій час, аналізуючи інтереси України у Співдружності, сказав: «Для України СНД є

неминучим перехідним етапом на шляху до повної незалежності та входження у нові конфігурації міждержавних стосунків» [174, с. 157].

Україна постійно наполягала на своєму статусі асоційованого члена і всіяко уникала участі у політичному та військовому співробітництві [148, с. 46-47]. Українськими експертами відмічалось, що наша держава була активним опонентом формування наднаціональних інститутів у СНД, та, дотримуючись позиції, що в рамках Співдружності вона не змогла розв'язати практично жодної власної проблеми соціально-економічного розвитку, надавала перевагу розвитку відносин на двосторонній основі [18, с. 24].

Протягом свого існування СНД прийняло більш ніж 800 документів, із яких Україна підписала 560, зокрема, понад 80 із певними застереженнями. Основна частина непідписаних документів містить такі підходи до військово-політичних та організаційно-правових питань, які не відповідають національному законодавству України [148, с. 50].

6 січня 1995р. було підписано міжурядову Угоду про Митний союз між РФ та Республікою Білорусь [264]. 20 січня 1995 р. було підписано Угоду про Митний союз вже Урядами Республіки Білорусь, Республіки Казахстан та РФ [265], а 29 березня 1996 р. Урядами Республіки Білорусь, Республіки Казахстан, Киргизької Республіки та РФ було підписано Договір про приєднання Киргизької Республіки до Угоди про Митний союз [81].

Ряд авторів констатували, що Росія разом із Казахстаном та Білоруссю, формуючи МС, протягом декількох років просуває ідею економічної інтеграції в рамках цієї організації [170, с. 39; 65, с. 17].

В 2011 р. в Аналітичній доповіді НІСД зазначалося: «Неприєднання до МС ставить перед Україною завдання вибудовування нового формату торгових відносин з цим новим «гравцем» пострадянського економічного простору». Автори документу писали: «Проведений аналіз свідчить, що потенційні ризики від вступу України в Митний союз РФ – Республіки Білорусь – Республіки Казахстан переважають потенційні вигоди регіональної інтеграції з цим об'єднанням. Враховуючи наявні ризики та нові

геополітичні реалії, Україні необхідно вийти з ініціативою щодо формування нової моделі стосунків з МС, що передбачатиме «особливі відносини» у сферах взаємного інтересу. Національні інтереси України полягають у тому, щоб зберегти і стратегічні стосунки з партнерами, і диверсифікованість та багатовекторність зовнішньоекономічної співпраці, отже, формат «особливих стосунків» з МС може формуватися за формулою «3+1». Зокрема, перспективними є підписання нової угоди про вільну торгівлю, створення «вільних експортних зон» і секторальних митних союзів, реалізація спільних програм розвитку інфраструктурних галузей і транзитних коридорів тощо» [213, с. 65].

23 лютого 2003 р., Президенти Республіки Білорусь, Республіки Казахстан, РФ та України підписали Заяву щодо початку перемовин стосовно заходів, необхідних для формування ЄЕП [103], а 19 вересня 2003 р., Сторонами – підписантами зазначеної Заяви укладено Угоду щодо формування ЄЕП [266] та Концепцію формування ЄЕП [141].

Разом із тим, Україна відмовилася проводити активну роботу з формування ЄЕП, не погодилася йти у цих рамках далі зони вільної торгівлі та розглядала свою участь у ЄЕП винятково у форматі створення зони вільної торгівлі та умов для пересування капіталу, послуг і робочої сили і виступала проти утворення наднаціонального тарифного органу у МС. Так, при розробці документів ЄЕП Україна не бажала уніфікувати правову базу, у тому числі у зовнішньополітичній сфері, сфері регулювання інвестицій, конкурентної політики та субсидування, захисту інтелектуальної власності тощо. Тому частина документів, які підписувалися державами-учасницями, мали зауваження з українського боку. Це стосувалося безпосередньо самої Угоди про формування ЄЕП та підписання двох пакетів документів з 15 та 29 угод, затверджених президентами держав-учасниць і спрямованих на поглиблення інтеграційних процесів з формування ЄЕП [174, с. 279-283].

Український дослідник І. Крамар акцентує, що для України формування Угоди про ЄЕП стало серйозною спробою визначити своє місце в глобальній

системі координат. Участь в ЄЕП не вирішує жодної із зовнішньоекономічних проблем України. Окрім того, економіка двох потенційних членів ЄЕП - Росії та Казахстану - має певну сировинну спрямованість - насамперед нафта і газ, які домінують в експорті цих країн. Саме на ці сировинні комплекси припадає значна частка інвестицій. Розвиток російської економіки на 3/4 забезпечується нафтогазовим комплексом. Тому саме сировинна одностороння направленість економік Росії та Казахстану визначає економічну політику ЄЕП, що орієнтована, насамперед, на безкоштовне транспортування російських і казахських енергоносіїв у Європу через території України та Білорусі й використання їх нафтопереробних потужностей. Отже, у найкращому разі йтиметься про використання українського виробничого потенціалу для обслуговування російської видобувної та оборонної промисловості, але не про зміцнення досягнень української економіки, спрямованих на підвищення рівня життя її громадян [144].

Слід також зазначити, що в 1998 р. було створено ЦАЕС, до якого вступили Казахстан, Узбекистан, Киргизстан і Таджикистан, а Росія отримала статус спостерігача. В 2002 р. замість ЦАЕС було створено новий амбіційний проект ОЦАС, що ставив за мету активізацію регіональної інтеграції без участі Росії та підтримувалася США. Але в 2004 р. політична кон'юнктура змінилася, і Росія була прийнята в ОЦАС, а 6 жовтня 2005 р. було вирішено об'єднати ОЦАС з ЄврАзЕС [120, с. 49, 50].

ЄврАзЕС, як міжнародну організацію, було засновано 10 жовтня 2000 р. Білоруссю, Казахстаном, Киргизстаном, Росією та Таджикистаном [82]. В 2006 р. до ЄврАзЕС вступив Узбекистан [206, с. 31], а в 2008 р. Узбекистан призупинив членство в цій організації [41, с. 118].

В російських наукових колах зазначають, що формування ЄврАзЕС є лідируючим інтеграційним проектом під егідою Росії [145, с. 48]. У Концепції зовнішньої політики РФ 2013 р. йдеться про поглиблення інтеграційного співробітництва в ЄврАзЕС, зокрема: «Регіональна інтеграція

стає дієвим інструментом підвищення конкурентоздатності її учасників» [139].

Україна з 2002 р. по 2014 р. мала статус спостерігача при ЄврАзЕС [41, с. 118].

В 2015 р., Ван Гуанчжень та О. Журавльова писали: «Поки що першість з кількості великих регіональних об'єднань в регіоні належить Росії, яка в першу чергу продовжує підтримувати на плаву СНД, паралельно розвиває МС за участі Казахстану та з недавнього часу робить активний упор на становлення ЄврАзЕС» [25, с. 61], де РФ є фактично самим впливовим його учасником [170, с. 38].

Новий інтеграційний проект вищого рівня інтеграції за участі пострадянських країн було створено у січні 2015 р. – ЄАЕС. Це сталося разом зі вступом в силу Договору про створення однойменної організації на базі МС та ЄврАзЕС з юридичним та економічним їх заміщенням [136, с. 43]. До ЄАЕС, як держави-члени, з 2015 р. входять Вірменія, Білорусь, Казахстан, Киргизстан та Росія. ЄАЕС відводиться чільне місце серед інтеграційних об'єднань, на які Росія покладає значні надії у просуванні своїх економічних та енергетичних інтересів у регіоні [184, с. 13]. У Концепції зовнішньої політики РФ 2016 р., ЄАЕС – ядро інтересів в СНД [140].

Слід відзначити, що до обов'язків учасників ЄАЕС належить провадження узгодженої політики у ключових сферах економіки, в першу чергу – енергетиці, промисловості, сільському господарстві та транспорті [136, с. 45].

Ще однією інституційною подією багатостороннього характеру є формування в 2002 р. на базі ДКБ, за ініціативою Росії, ОДКБ, до якої увійшли Росія, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Білорусь, Вірменія. В 2006 р. до ОДКБ вступив Узбекистан [206, с. 32]. Вже в 2002 р. Москва надала країнам-учасницям цієї Організації пільгові кредити для підготовки кадрів в російських військових навчальних закладах, а також право щодо придбання російського озброєння та техніки для підрозділів національних

збройних сил за цінами внутрішнього російського ринку. В 2003 р. РФ відкрила військову авіа базу в Киргизстані (м.Кант), яка стала однією з складових Колективних сил швидкого реагування, що сформовано в рамках ОДКБ, а в 2007 р. за ініціативою РФ підписано два пакета документів, що регламентують створення в рамках ОДКБ механізмів миротворчої діяльності та розширення ВТС [206, с. 33]. Про центральне місце та ключову роль РФ в ОДКБ пишуть Д. Малишева та М. Дмитрієва [170, с. 38; 65, с. 17], а В. Парамонов, О. Строков, О. Столповський акцентують на тому, що формування ефективної системи безпеки на пострадянському просторі та в його центральноазійському сегменті є основною метою багатостороннього співробітництва Росії з державами ЦА [206, с. 66].

У Концепції зовнішньої політики РФ 2008 р., де Росія була названа найбільшою євразійською державою, проголошувалася готовність «уживати заходів щодо подальшого зміцнення ЄврАзЕС..., ...розвивати ОДКБ...» [138].

Роль Росії в ЦАР в більшості секторів залишається традиційно значимою, але ті організації, які були нею ініційовані (ЄврАзЕС, ОДКБ, СНД), позбавлені необхідного динамізму з причини існуючих внутрішніх протиріч, різноспрямованих національних амбіцій, а також в силу ігнорування факту зростаючого Китаю, який сусідить з ЦАР на сході [254, с. 21-22].

Серед міжнародних організацій та об'єднань, в контексті тематики, що розглядається, не можна обійти ОДЕР-ГУАМ. 24 квітня 1999 р. у Вашингтоні на саміті НАТО, до групи країн ГУАМ, до якої входили Азербайджанська Республіка, Грузія, Республіка Молдова, Україна, приєднався Узбекистан. Отже, ГУАМ перетворився в ГУУАМ [437]. В цей же день Президенти Азербайджану, Грузії, Молдови, України та Узбекистану виступили із Заявою, де Сторони дійшли згоди щодо розвитку взаємодії в рамках Ради євроатлантичного партнерства та Програми «Партнерство заради миру», а також розширення взаємовигідного співробітництва своїх держав з розвитку

транспортного коридору Європа-Кавказ-Азія тощо [102]. 6-7 червня 2001 р. в Ялті відбувся саміт Президентів Азербайджанської Республіки, Грузії, Республіки Молдова, Республіки Узбекистан та України, під час якого було обговорено стан та перспективи співробітництва в рамках ГУУАМ. Зокрема, відбулось обговорення питань, пов'язаних з розвитком, ефективним функціонуванням та забезпеченням безпеки інфраструктури транспортних комунікацій, які проходять через території країн-учасниць ГУУАМ, включаючи транспортний коридор Європа-Кавказ-Азія (TRASECA) [99]. За підсумками саміту було підписано Ялтинську Хартію ГУУАМ, що серед напрямків співробітництва ГУУАМ визначила економіку, науку, технології та навколишнє середовище, інфраструктуру транспорту, енергетики, телекомунікацій, спільні інвестиційні та фінансові проекти, а також гуманітарну сферу, культуру, освіту, засоби масової інформації, туризм, обмін молоді тощо [439]. Необхідно констатувати, що єдина країна ЦА, яка брала участь в ГУУАМ, через чотири роки вийшла з даного об'єднання. В травні 2005 р. тодішній Президент Узбекистану І. Каримов офіційно заявив, що Узбекистан не бачить перспектив свого членства в ГУУАМ і тому виходить із цієї організації [393].

Однією з вагомих міжнародних структур є ШОС, що утворено 15 червня 2001 р. у м. Шанхай на основі Декларації про утворення ШОС, підписану Казахстаном, Китаєм, Киргизстаном, Росією, Таджикистаном та Узбекистаном. До основних цілей Організації віднесено: зміцнення між державами-членами взаємної довіри, дружби та добросусідства, заохочення ефективною співпраці між ними у політичній, торгово-економічній, науково-технічній, культурній, освітній, енергетичній, транспортній, екологічній та інших областях, спільні зусилля щодо підтримки та забезпечення миру, безпеки та стабільності в регіоні, побудови нового демократичного, справедливого і раціонального політичного та економічного міжнародного порядку [61]. Хартію ШОС, яка стала базовим документом Організації та визначила принципи, напрямки співробітництва, органи та інші важливі

моменти, було прийнято 7 липня 2002 р. на саміті ШОС в Санкт-Петербурзі. [417].

В контексті розгляду тематики міжнародного співробітництва країн ЦА у рамках ШОС актуальними є науково-політологічні думки, підходи, аналіз проблем, напрацювань з налагодження взаємодії, об'єднання зусиль, визначення шляхів спільного руху через призму бачення фахівців-міжнародників країн-учасників ШОС. У цьому контексті розглянемо бачення дослідників з Киргизстану. Так, на думку З. Мураталієвої, участь країн ЦА в ШОС отримує якісний розвиток та стає плідним. Організація вже посіла значне місце у зовнішній політиці країн регіону, інколи навіть відтісняючи інші напрямки. За висновками авторки, шлях до кооперації та інтеграції в рамках ШОС – один з можливих виходів для держав ЦА із ситуації, що склалася. Це дозволить стати повноцінним суб'єктом міжнародних відносин. [183, с. 18, 19]. А. Жорокулов зазначає, що ШОС є одним із важливих механізмів забезпечення регіональної безпеки та стабільності, адже військово-політичне та економічне співробітництво у рамках ШОС логічно доповнює один одного, сприяючи формуванню єдиного простору безпеки [97, с. 19]. У дисертації Н. Ажимамбетової також йдеться про те, що взаємодія у рамках ШОС для Киргизької Республіки має практичний інтерес. Це стимулює та активізує процеси регіональної інтеграції, боротьби із традиційними та новими загрозами та викликами, підвищення її політичного авторитету та міжнародного іміджу [1, с. 157]. Участь Киргизстану та інших держав ЦА в ШОС надає можливість використання об'єднання як політичного інструменту створення балансу між Росією та Китаєм – акцентує авторка. [1, с. 106]. Дослідниця також робить припущення, що Киргизстан в майбутньому може зіграти для країн ШОС роль своєрідного буфера, щита з припинення негативних тенденцій у політичній сфері (екстремізм, тероризм, сепаратизм, наркотрафік, контрабанда зброї), а також роль своєрідного плацдарму щодо боротьби із цими явищами [1, с. 127]. Показовим, на наш погляд, є висновок А. Кангельдієва, який пише:

«Перетворення ШОС в один з центрів багатопольярного світу, підвищення дієвості організації в забезпеченні регіональної безпеки та стабільності, реалізація соціально-економічних, гуманітарних проектів, зміцнення позицій в ЦА відповідає інтересам Киргизької Республіки» [127, с. 158].

І. Халанський, в плані підвищення заходів довіри між країнами-членами ШОС, формування більш стійких механізмів безпеки, зокрема шляхом використання в цих цілях економічних інструментів, особливу увагу звертає на заходи з формування та розвитку кооперації Росії та країн ЦА з Китаєм, регіональної економічної інтеграції між РФ та ЦА, а також взаємовигідні та довгострокові схеми водної та енергетичної взаємодії [416, с. 60]. За словами М. Іманалієва, Росія бажає зрозуміти, що заважає взаємодії та зміцненню довіри країн з різним потенціалом в рамках ШОС [115, с. 5].

Різноманітні думки з питань міжнародного співробітництва у рамках ШОС мають і представники науково-експертного середовища Таджикистану [57, с. 12]. Зокрема, Р. Алімов зазначає: «Цей інститут – комплексна, регіональна структура, яка спрямована на поліпшення економічного клімату в регіоні та зміцнення регіональної безпеки, що робить Організацію гарантом та якимось «балансиром» для асиметричних пар» [5, с. 35]. Х. Холікназар приходить до висновку, що для сучасних незалежних держав структури на зразок ШОС є унікальним механізмом, здатним розв'язати складний клубок регіональних проблем, насамперед з питань забезпечення національної безпеки та економічного розвитку [420, с. 3]. Ф. Мумінова зазначає, що у часи високого динамізму змін у світових умовах та факторах розвитку плідна співпраця у рамках ШОС є особливо актуальною [181, с. 67], а Х. Саїдов і Г. Майтдінова акцентують на тезі: «Державам-членам ШОС та спостерігачам організації слід, мабуть, посилити договірно-правову базу військового співробітництва» [253, с. 52]. Т. Назаров, аналізуючи взаємодію Таджикистану з іншими країнами у рамках ШОС, зазначає: «Таджикистан і ШОС мають всі можливості щодо продовження інтенсифікації співпраці не тільки в галузі економічного розвитку, що дуже важливо, але і в боротьбі

проти тероризму, незаконного обігу наркотиків, забезпеченні миру і безпеки в регіоні» [190].

Узбецький вчений М. Рахімов звертається до результатів соціального опитування спеціалістів країн ЦА і Росії, проведеного у 2006-2007 рр., які демонструють те, що більшість експертів (90%) розглядають ШОС як найбільш успішну організацію в Євразії [243, с. 35]. І. Бекмуратов в 2006 зауважував: «В рамках ШОС російська сторона пропонує не поспішати із створенням зони вільної торгівлі між країнами-членами Організації, а основну увагу у найближчі роки присвятити інтеграційним проектам на субрегіональному рівні між двома або трьома країнами» [16, с. 20]. І. Бекмуратов акцентує увагу також на тому, що ШОС слід розглядати як потужний інститут міжнародної співпраці та реальний фактор, що здатен забезпечити безпеку на величезному географічному просторі, що охоплює великі та малі за своєю територією, чисельністю населення та ресурсним потенціалом країни [17, с. 12].

Думки представників казахської наукової школи також є актуальними та цікавими. Так, на думку К. Байзакової, для Казахстану участь в діяльності ШОС є одним з ключових питань його багатовекторної зовнішньої політики. Вона також вважає, що з точки зору інтересів країн ЦАР військово-політичні та економічні аспекти діяльності ШОС логічно доповнюють один одного, сприяючи формуванню єдиного простору безпеки в ЦА [12]. Підсумовуючи, К. Байзакова приходить до висновку: «Для всіх держав ЦА, в тому числі Казахстану, у справі захисту своїх національних інтересів та забезпечення безпеки важливо зміцнювати зв'язки з Росією та КНР як двосторонніми, так і багатосторонніми договорами та угодами» [13]. Особливе значення для Казахстану має питання забезпечення енергетичної безпеки і ШОС, що може сприяти вирішенню відповідних актуальних завдань. На цьому акцентує свою увагу В. Ситенко. Зокрема, Казахстан зацікавлений в пошуку шляхів доставки енергоресурсів на світові ринки та освоєнні східних маршрутів транспортування. У цьому контексті науковець говорить про довгострокові

перспективи співробітництва між КНР і Казахстаном, чому значною мірою може сприяти членство обох країн в ШОС [260]. Окрема стаття К. Сироежкіна розглядає ряд проблем у ШОС, серед яких є такі: проблема нерівноважної участі; конкуренція між Росією та Китаєм за право лідерства, ускладнена ірраціональними страхами про перетворення Китаю в провідну державу ХХІ століття з перспективою перетворення Росії та держав ЦА на її сировинний придаток. До проблем, на думку дослідника, належить і геополітичний фактор, пов'язаний, з одного боку, із військово-політичною присутністю США в ЦА, а з іншого – з незрозумілою позицією, яку займає Росія та Китай у питанні їхнього партнерства зі США. Наслідок цього – невизначеність позицій інших держав - членів ШОС з приводу ключових питань світової політики. До проблемних дослідник відносить і питання енергетичної "спраги" Китаю та питання конкуренції/співробітництва, яке стосується поставок на китайський ринок енергоносіїв з боку держав-членів ШОС тощо. Весь цей комплекс проблем, на думку автора, необхідно враховувати, розглядаючи можливості та перспективи взаємодії Росії та Казахстану в рамках ШОС. Частина з них може визначати розстановку сил в регіоні і певною мірою – позиції, що займають Росія та Казахстан з ключових міжнародних питань. Інші – свідчать про наявність об'єктивних проблем, що зумовлені національними інтересами, у казахсько-російській взаємодії у рамках ШОС. Ще одна частина є наслідком геополітичної гри в ЦАР, де кожен з глобальних гравців намагається заручитися підтримкою знакових регіональних фігур [282].

С. Кушкумбаєв, в 2008 р., зазначав: «Створення ШОС серед іншого стало наслідком занепокоєння КНР та РФ потенційною дестабілізацією соціально-економічної та політичної ситуації в ЦА» [151, с. 63]. Він також підкреслював, що динаміка подій після 11 вересня 2001 р. підштовхнула Росію та Китай форсувати створення багатосторонніх механізмів забезпечення регіональної безпеки в рамках ШОС [151, с. 64], та акцентував

на пропозиції КНР щодо створення зони вільної торгівлі ШОС, що поки не розглядається Росією як актуальне завдання [151, с. 69].

Розмірковуючи про підходи до діяльності ШОС з боку РФ та Китаю, М. Лаумулін пише: «Протягом тривалого періоду Росія і Китай вели свою геополітичну гру і кожна зі сторін намагалася отримати із своїх відносин із США та Заходом власну вигоду. В цих умовах ШОС потрібен був їм просто для «демонстрації свого прапора» в ЦА американцям. Росія має свій специфічний, відпрацьований підхід до кожної з центральноазійських країн-членів Організації. В Москві прийшли до висновку, що сьогодні в Росії з'явилась унікальна можливість відновити свій геополітичний вплив в ЦА [155].

У питанні взаємодії та потенціалу в рамках ШОС показовим є висловлювання аналітика з КНР Тункай Сюя, зокрема: «Китайська сторона зацікавлена в просуванні всебічної взаємовигідної співпраці у рамках ШОС, а не просто у двосторонньому форматі» [294]. Чжао Хуашен, розмірковуючи в 2007 р. про проблеми ШОС та позиції певної частини політикуму, писав: «Економічне співробітництво як головний напрямок розвитку ШОС буде непродуктивним. Найближчим часом в рамках ШОС буде сформовано сили швидкого реагування, які зможуть повністю забезпечити безпеку в ЦА» [427].

Значний спектр проблем з тематики, яку ми розглядаємо та яка є предметом дискусій у міжнародному експертному середовищі, відображено в роботах російських авторів. Наприклад, Н. Серебрякова, досліджуючи питання очікувань в регіоні ЦА, пише: «До основних центральноазійських очікувань від участі в ШОС слід віднести: очікування інвестицій, пільгових кредитів, контрактів з боку партнерів по ШОС, узгоджені дії та заходи регіонального масштабу для забезпечення безпеки діючих політичних режимів та підтримки стабільності регіону, розвитку культурних, освітніх та наукових контактів, зміцнення загальної якості дипломатичних відносин з пріоритетними геополітичними партнерами, уникаючи домінування одного з

них» [254, с. 26]. В одній зі статей М. Дмитрієвої йдеться про те, що нерівномірність розвитку учасників є проблемою Організації загалом. Росія та Китай, як два лідери, яскраво вирізняються серед шести держав. Їхнє домінування в регіоні ставить під сумнів сприятливі перспективи розвитку ШОС. Москва та Пекін дотримуються різних поглядів з приводу подальшого шляху розвитку Організації. Для Росії на першому плані – питання безпеки, а Китай прагне зробити пріоритетним економічне співробітництво [66, с. 63]. В іншій науковій роботі авторка пише: «ШОС є одним з інструментів підвищення ролі Росії в ЦА» [65, с. 16]. Д. Малишева акцентувала, що Росія лідирує, поряд з Китаєм, в ШОС [170, с. 38]. М. Арунова на рубежі 10-річчя ШОС зазначала: «На найближчі роки найбільш гострими та важливими для ШОС є три проблеми: Афганістан, водно-енергетичний вузол та розширення Організації» [10, с. 24]. І. Фадєєва, розглядаючи можливі перспективи подальшого розвитку ШОС, пише: «Основним завданням ШОС на сучасному етапі має стати забезпечення національних інтересів всіх країн-членів. Відсутність багатосторонньої взаємодії в рамках ШОС має свої об'єктивні, передусім політичні причини. Кожна сторона, насамперед Росія та Китай, намагається реалізувати свої інтереси, не завжди враховуючи інтереси партнерів по Організації» [413, с. 18].

Варто відзначити, що свого часу у рамках ШОС було проголошено завдання зі створення єдиного енергетичного простору країн-учасниць для гармонізації інтересів виробників, транспортників та споживачів енергоресурсів. Для цього з 2006 р. розпочалося обговорення проекту створення Енергетичного клубу ШОС [57, с. 18]. У цьому контексті необхідно зазначити, що А. Павлов, аналізуючи політичні проблеми енергетичного співробітництва Росії з країнами ЦАР, підкреслює, що найбільш перспективними форматами розвитку співпраці в енергетиці є варіанти, які зачіпають широкий спектр багатосторонньої міждержавної взаємодії у рамках регіональних організацій, насамперед таких як ЕврАзЕС та ШОС [203, с. 9]. У цій же роботі, дивлячись у майбутнє, автор акцентує

увагу на сценарії кооперації у форматі ШОС, що спрямований на реалізацію енергетичних інтересів Росії в ЦА через підключення великих регіональних країн поза СНД. Він передбачає встановлення тісного енергетичного співробітництва, насамперед з КНР, країнами-спостерігачами ШОС – Індією, Іраном, Пакистаном, у подальшому Афганістаном, Монголією, але без інтеграції з ними [203, с. 20].

А. Баранов у 2011 р. підкреслював, що ШОС є виключно важливим регіональним інтеграційним об'єднанням, яке перебуває в активному процесі становлення і володіє рядом специфічних рис, а також власною траєкторією розвитку [14, с. 5]. О. Биков в 2010 р. писав: «У сфері розвитку транспортних комунікацій очікується створення індустріально-логістичної інфраструктури країн-членів ШОС, розвиток потенціалу залізничних та автотранспортних магістралей, залучення внутрішніх та зарубіжних інвесторів, впровадження високих технологій у промисловість тощо» [22, с. 21].

У рамках дослідження енергетичної складової співпраці країн-членів ШОС Є. Денисов робить висновки, що як одна з основ для інтеграції регіону ЦА можуть бути використані потенціал ШОС та Енергетичний клуб ШОС, а економічний ефект могли б дати проекти, що реалізуються в рамках Енергетичного клубу ШОС: глибока переробка вуглеводнів; будівництво АЕС та ГЕС. Перспективною, на його думку, є ідея формування єдиного енергохолдингу ЦА як ТНК, діяльність якої поширювалася б на весь ПЕК і включала б комплекс економічних заходів (промислове використання джерел енергії, пропозиція продукції переробки, активна участь у системі закупівель та розподілу енергоресурсів) поряд із проведенням фундаментальних та прикладних наукових досліджень [63, с. 22].

Широка палітра плюралістичних поглядів з приводу досягнень ШОС, яку ми аналізуємо, містить не лише оптимістичні висновки та позитивні оцінки, що мали місце, наприклад, у 2011 р., а й критичні висловлювання, навіть на рівні керівників окремих країн-членів цієї організації [57, с. 16]. Зокрема, в одній з опублікованих статей тодішній Президент Казахстану Н.

Назарбаєв, підводячи підсумки десятиліття функціонування ШОС, констатував: «Слід визнати, що економічне співробітництво, як і раніше, залишається слабкою ланкою діяльності ШОС» [189].

На наш погляд, знаковими віхами в процесі функціонування та розвитку ШОС є її щорічні саміти, в тому числі ті, що були проведені в останні роки [57, с. 19]. Зокрема, 10 липня 2015 р. відбувся саміт ШОС в Уфі, за підсумками якого було прийнято Уфійську декларацію ШОС та рішення про затвердження Стратегії розвитку ШОС до 2025 р. [411]. Зазначена Стратегія, за оцінками експертів, з якими можна погодитись, надає додатковий імпульс взаємодії у рамках ШОС і відображає узгоджені підходи до пошуку вирішення спільних проблем. Зокрема, в документі, який визначає орієнтири та параметри подальшої еволюції Організації, виписано ряд положень, що на основі відповідності цілям та завданням Хартії ШОС фіксують стратегічні цілі [276].

Коментуючи результати саміту, американський експерт Дж. Манкофф зазначив, що ШОС може функціонувати тільки на рівні мінімального загального знаменника з усього спектру питань, які розділяють її членів, що знижує вірогідність досягнення яких-небудь великих домовленостей всередині цієї організації. Єдиним винятком може бути сприяння взаємній торгівлі, де можливе створення банку розвитку ШОС та перемовини щодо зниження торгових бар'єрів, що дають якусь надію стосовно розвитку торгівлі на всьому просторі ШОС [172].

Говорячи про оціночні позиції керівників країн-членів ШОС щодо цієї Організації, на наш погляд, визначальними з політико-економічної точки зору є тези голови КНР Сі Цзіньпіня: «Заклучення та реалізація Шанхайської конвенції щодо боротьби з тероризмом, сепаратизмом і екстремізмом, Угоди про співробітництво та взаємодію держав-членів ШОС з прикордонних питань – все це дає змогу стримувати транскордонну злочинність та діяльність терористичних та екстремістських угруповань і в такий спосіб адекватно протидіяти ризикам безпеки, які стоять перед державами-членами

ШОС; безперервне зміцнення практичної співпраці у рамках ШОС в торгово-економічній, транспортній, енергетичній, інфраструктурній, сільськогосподарській, гуманітарній сферах сприяє соціально-економічному розвитку держав-членів ШОС [256].

23-24 червня 2016 р., в Ташкенті в ході ювілейного саміту ШОС було підписано ряд документів, у тому числі Ташкентську декларацію п'ятнадцятиріччя ШОС [286]. Тодішній Президент Республіки Узбекистан І. Карімов акцентував: «За 15 років з моменту утворення ШОС зайняла по праву достойне місце в ряду авторитетних та впливових міжнародних організацій, стала дієвим фактором стійкого розвитку, зміцнення миру, протидії сучасним викликам та загрозам, забезпечення безпеки та стабільності на регіональному та глобальному рівні" [36].

Серед помітних подій в рамках ШОС заслуговує на увагу той факт, що 9 червня 2017 р. повноправними членами ШОС стали Індія та Пакистан [111]. Статус держав-членів Організації цим країнам було надано під час проведення 8-9 червня 2017 р. в Астані чергового засідання Ради глав держав-членів ШОС. Учасники засідання підкреслили важливість ініціатив, спрямованих на формування сприятливих умов для розвитку регіональної економічної взаємодії, нових моделей міжнародного співробітництва, вітали ініціативу КНР «Один пояс, Один шлях», наголосили на важливості удосконалення багатостороннього співробітництва у сфері транспорту тощо [112].

У ході засідання Ради глав держав-членів ШОС 9-10 червня 2018 р. в Циндао (КНР) підтверджено намір продовжити зміцнення практичної взаємодії в області політики, безпеки, торгівлі та економіки, підтверджено підтримку ініціативи «Один пояс, Один шлях» тощо [94]. Узгоджені позиції сторін відображено в прийнятій Циндаоській декларації Ради глав держав – членів ШОС від 10 червня 2018 р. [421].

Під час останнього засідання Ради глав держав-членів ШОС 13-14 червня 2019 р. в Бішкеку, серед іншого, було розглянуто першочергові

завдання подальшого розвитку ШОС в контексті поточних процесів у світовій політиці та економіці. Держави-члени підкреслили наміри щодо взаємодії в області політики, безпеки, торгівлі та економіки, у тому числі фінансовій, інвестиційній, транспортній, енергетичній, сільськогосподарській сферах, розвитку культурно-гуманітарних зв'язків у рамках ШОС, акцентовано на підтримці ініціативи «Один пояс, Один шлях» тощо [114]. Узгоджені позиції сторін відображено в прийнятій Бішкекській декларації Ради глав держав – членів ШОС від 14 червня 2019 р. [19].

На основі спостереження безперервного зміцнення багатосторонніх контактів та практичної взаємодії у рамках ШОС в цілому стає очевидним, що Організація планує активно розвивати ключові напрямки співпраці, зокрема з питань безпеки, у військовій галузі, у сферах економіки та гуманітарних зв'язків [57, с. 27].

На наше переконання, факти, коментарі, аналітичні оцінки експертів зарубіжних країн щодо функціонування та перспектив ШОС мають велике значення та можуть бути вагомим підґрунтям для українських фахівців з точки зору формування позицій нашої держави у відносинах з ЦА країнами крізь призму їх участі у ШОС.

У нашій країні можна спостерігати ряд думок щодо позицій України відносно ШОС. Зокрема, А. Мішин, в 2008 р., писав: «Вихід європейські зорієнтованої України на багатосторонню співпрацю з ШОС є назрілою об'єктивною необхідністю» [178, с. 49]. Автор зазначав, що, враховуючи зростаючий вплив ШОС на світові процеси, ігнорування цього вектору міжнародної інтеграції не відповідає національним інтересам України, включаючи й аспекти регіональної та трансрегіональної стабільності та безпеки [178, с. 52]. Схожа думка була висловлена експертами у 2009 р.: «Ігнорування в зовнішньополітичній стратегії України чинника ШОС було б занадто недалекоглядним. Пошук можливих точок дотику між Україною та ШОС стає сьогодні цілком актуальним питанням» [430, с. 19]. Серед складових українського інтересу до ШОС автори документу вказали на

енергетичні ресурси ЦА. В доповіді також констатовалося: «Абсолютно виправданим було б намагання України приєднатися до реалізації спільних енергетичних проектів у рамках ШОС, використовуючи власний технологічний потенціал та транзитні можливості. Крім цього, очевидний інтерес для України представляє розширення доступу до ринків країн ЦА, якому могло би сприяти зближення з ШОС [430, с. 20]. На нашу думку, об'єктивний висновок зробив в 2010 р. П. Ленський, зокрема: «Відстеження діяльності ШОС, у тому числі з позицій евентуальної участі України в організації у якості асоціативного члена або спостерігача, надасть нашій державі додаткові можливості оперативно реагувати та впливати через механізм двосторонніх стосунків на інші країни з метою просування і захисту своїх політичних і економічних інтересів, насамперед, у сфері постачання енергетичних ресурсів, спільних розробок корисних копалин, видобування нафти і газу та прокладання транспортних коридорів» [158, с. 19].

У 2011 р., в аналітичній доповіді НІСД було акцентовано: «Розвиток відносин України та ШОС обговорюється лише в експертному середовищі. На офіційному рівні Міністр закордонних справ України під час виступу у травні 2010 р. у Верховній Раді України наголосив на такій можливості» [236, с. 52].

Українська дослідниця М. Полякова у своїй статті навела позицію щодо ШОС, з якою, в серпні 2012 р., виступив тодішній Президент України В. Янукович: «Ми хотіли б стати спостерігачами в цій організації для того, щоб мати можливість брати участь у тих інтеграційних процесах, які в ній відбуваються» [218, с. 30]. Висловлення в серпні 2012 р. бажання з боку України щодо отримання статусу спостерігача при ШОС відмічено й в публікації «Шанхайська організація співробітництва та проблеми безпеки Євразії» [429, с. 156]. В листопаді 2012 р., заступник Міністра закордонних справ України відмічав: «Ми працюємо над перспективою отримання Україною в ШОС офіційного статусу спостерігача або партнера по діалогу» [175]. В травні 2013 р., ще один представник українського

зовнішньополітичного відомства зазначив: «МЗС активно працює над виконанням завдання глави української держави щодо активізації співпраці з ШОС. Поглиблення співпраці з цією організацією має на меті, в першу чергу, ефективніше використовувати потенціал співробітництва України з країнами ЦА в торгово-економічній сфері» [289]. Дана позиція МЗС, на наш погляд, заслуговує на увагу та свідчить про наявність елементів системного підходу з боку України щодо використання різноманітних чинників у рамках намагання розбудови ефективного співробітництва на центральноазійському напрямі, зокрема з урахуванням багатосторонніх аспектів міжнародних відносин в регіоні [41, с. 121]. В цьому контексті слід зауважити, що у 2013 р. Україна подала заявку на приєднання до ШОС як «партнера по діалогу» [8].

Отже, можна констатувати, що за часів незалежності Україна, більшою мірою, сповідувала політику обмеженої участі в інтеграційних структурах на пострадянському просторі [41, с. 121].

За словами І. Мельничука, Україна займала досить стриману позицію щодо євразійської інтеграції загалом та її економічної складової, зокрема, і підтвердженням цього можуть бути такі факти: у грудні 1991 р. Україна стала одним зі співзасновників СНД, але статут організації так і не ратифікувала і, по суті, має статус спостерігача в цій організації. У вересні 1993 р., коли було створено Економічний союз, Україна приєдналася до нього лише як асоційований член. У 1995 р. Україна відмовилася від підписання договору про створення МС Росії, Білорусі та Казахстану, а у 1999 р. Україна проігнорувала підписання нового МС та формування ЄЄП. У жовтні 2000 р., коли було утворено ЄврАзЕС, Україна також не приєдналася до цієї організації, а стала лише спостерігачем у ній. У жовтні 2007 р. було укладено «Договір між Росією, Білоруссю, Казахстаном про створення єдиної митної території та формування Митного союзу», проте Україна знову його не підписала [174, с. 306-307].

Л. Чекаленко, в 2007 р., писала: «Українська держава у взаємодії з міжнародними організаціями поступово створює механізм захисту

державних інтересів, беручи участь у тих об'єднаннях, які відповідають не тільки тактичним намірам країни, а й тим, що розраховані на перспективу. При цьому Україна вимагає від себе й від інших партнерів жорстко дотримуватися принципу паритетності в міжнародних відносинах, чого не спостерігається у низці російських проєктів» [424].

На нашу думку, в цілому, Україна, за часів незалежності, демонструвала зважені підходи щодо СНД, МС, ЄСП, ЄврАзЕС, ЄАЕС, ОДКБ, ГУУАМ, ШОС, які, відносно тій чи іншій міжнародної структури, вибудовувалися з урахуванням певних аспектів світової кон'юнктури та українських національних інтересів [41, с. 122].

Безумовно, багатостороння співпраця між країнами є невід'ємним складовим елементом геополітичної та гео економічної мозаїки, зокрема в регіоні ЦА, маючи певний зв'язок з позиціями та відповідним впливом тих чи інших держав – політичних гравців [41, с. 122]. Певною ілюстрацією зазначеного, виглядає теза українського експерта С. Кулицького: «Погіршення російсько-українських економічних відносин на сучасному етапі позначилося на торгівлі України з іншими країнами СНД, наслідком чого стали доволі високі темпи скорочення експортно-імпортних операцій саме з цією групою країн. По-перше, у цьому випадку проявилася належність Білорусі та Казахстану до МС, провідна роль у якому належить Росії. По-друге, погіршення російсько-українських відносин ускладнило економічні зв'язки України з державами Закавказзя та ЦА, які транзитом здійснюються через територію Росії» [146, с. 56].

Ретроспективна картина фактів та поглядів з боку представників науково-експертного середовища в розрізі розглянутої тематики крізь призму важливої ролі країн ЦА в політико-економічних процесах на пострадянських теренах, зокрема їх позицій в міжнародних регіональних організаціях та об'єднаннях, на нашу думку, зумовлює актуальність пошуку нових конструктивних шляхів щодо розвитку взаємовигідного партнерства на центральноазійському напрямі зовнішньої політики України [41, с. 122] та

здійснення ефективних політико-економічних кроків під кутом зору можливих перспектив в ЦА.

Висновки до розділу 2

Аналіз ряду геополітичних та геоекономічних аспектів щодо присутності КНР, РФ, США в ЦА свідчить, що Україна зіткнулася з жорсткими реаліями боротьби за вплив у регіоні з боку цих глобальних світових гравців.

США за допомогою політико-дипломатичних інструментів демонструють широкомасштабні підходи і прагнення забезпечити вигоду для всіх зацікавлених країн у ЦАР. За мету обрано багатофакторне і багаторівневе стратегічне партнерство з державами ЦА економічного і безпекового характеру, розвиток джерел енергетики та пошук нових можливостей доставки енергетичних ресурсів на міжнародні ринки. Скорочення американської військової присутності в ЦА виглядає як певний маневр та чергове зміщення геополітичних акцентів США, що не відмовляються від стратегічних позицій в рамках своїх глобальних устремлінь.

Під кутом зору експертних прогнозів щодо перспектив американської дипломатії, насамперед у прив'язці до ступеня інтеграції США з освоєння і постачання вуглеводнів Каспійського регіону до Європи у контексті розподілу ролей з формування енергоринку Євразії, можна припустити, що завдяки налагодженим комунікаціям з країнами ЦА, США, маючи можливість нарощення взаємодії в енергетиці з іншими євразійськими державами, а також союзами та угрупованнями, намагатимуться і надалі не бути осторонь щодо вирішення проблем, пов'язаних з енергетичним аспектом зовнішньої політики центральноазійських держав, розвитку їх двосторонньої і багатосторонньої співпраці у нафтогазовій сфері.

Багатогранний характер стану та перспектив реалізації міжнародного курсу КНР в ЦАР зумовлює китайські пріоритети в ЦА, побудовані на основі

глобальної стратегії, які охоплюють широкий спектр завдань, що зорієнтовані на масштабне та скоординоване просування довгострокових національних інтересів Китаю, акумулюючи навколо себе комплекс питань щодо традиційних та нетрадиційних загроз безпеці, сфери економіки, енергетики, екології, освіти, культури тощо. Одним з найважливіших пріоритетів для Китаю в ЦА є розширення багатопланового економічного співробітництва, зокрема розвиток регіональної економічної інтеграції та промислової кооперації, створення розгалуженої транспортної інфраструктури, торгівля, інвестиції тощо. Серед ключових аспектів цих напрямків - розробка, освоєння та експлуатація енергоресурсів з метою забезпечення енергетичної безпеки, доступу КНР до центральноазійських нафти та газу шляхом спорудження трубопроводів для доставки вуглеводнів до Китаю, купівлі сировинних ресурсів у країнах ЦА, придбання активів у нафтогазовому секторі.

На фоні зростаючої динаміки форсованого руху на шляху розвитку двосторонньої та багатосторонньої взаємодії Китаю з країнами ЦА, зокрема в економічній сфері, очевидним є поступальне зростання впливу Китаю в регіоні, що дає йому змогу підходити до вирішення актуальних геополітичних завдань на більш широкій міжнародній основі із залученням колективних можливостей центральноазійських країн, беручи до уваги важливість для Пекіна отримання з їх боку підтримки китайських політичних та економічних ініціатив. Вочевидь, при збереженні наявної динаміки взаємовідносин КНР з державами ЦА Китай у недалекому майбутньому зміцнить свої геополітичні позиції в регіоні за рахунок активної економічної інтеграції та кооперації з ними.

Сучасні політико-економічні позиції РФ в ЦА, що зумовлені її традиційно вагомим місцем в регіоні, характеризуються високим рівнем двосторонніх та багатосторонніх відносин з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном, Узбекистаном і мають певне відображення

на міжнародні процеси, формування впливу та ролі інших гравців на центральноазійських теренах, в т.ч. і України.

Аналіз процесів функціонування на пострадянському просторі міжнародних регіональних організацій та об'єднань за участі країн ЦА, в ряді яких бере участь Україна, а також її позиціонування щодо даних структур свідчить, що відповідні багатосторонні формати міжнародних відносин за участі Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану є важливим чинником, який, певною мірою, впливає на політико-економічні позиції нашої країни в ЦА в контексті процесів різнопланової взаємодії акторів в регіоні крізь призму геополітичних та гео економічних аспектів, що розглядаються під кутом зору українських національних інтересів на центральноазійському напрямі зовнішньої політики України.

У найближчій перспективі можна очікувати інтенсифікацію взаємодії країн ЦА з глобальними світовими гравцями в регіоні, насамперед в контексті формування та реалізації масштабних проектів у транспортній та енергетичній сферах. Беручи до уваги сучасне значення для ЦА США, можна впевнено стверджувати, що одним з важливих аспектів для України, який стосується американської присутності в регіоні, є гіпотетична можливість української участі в енергетичних проектах, які спрямовано на постачання центральноазійських енергоносіїв у західному напрямку. З урахуванням цього, правомірним є рух України в напрямку налагодження співробітництва з США щодо розгляду варіантів долучення нашої держави до участі в багатосторонніх коопераційних процесах на центральноазійських теренах, виходячи із цілей визначених Стратегією національної безпеки України від 26 травня 2015 р., зокрема що стосується пріоритетності забезпечення енергетичної безпеки, а саме диверсифікації джерел і маршрутів енергопостачання та подолання залежності від Росії у постачанні енергетичних ресурсів. Мова йде про концептуальний підхід з боку України в контексті забезпечення національної безпеки у зовнішньополітичній сфері шляхом поглиблення стратегічного партнерства з США на фоні агресивних

дій РФ, зокрема блокування зусиль України щодо позбавлення незалежності від монопольних поставок критичної сировини, насамперед енергетичних ресурсів, що є актуальною загрозою національній безпеці України [273]. Також, виходячи з основних політико-економічних пріоритетів КНР в ЦА та ураховуючи концептуальний підхід з боку України щодо забезпечення її національної безпеки у зовнішньополітичній сфері, зокрема прагнення до стратегічного розвитку взаємодії на засадах партнерських відносин з Китаєм, що визначений у Стратегії національної безпеки України від 26 травня 2015 р. як один з ключових центрів впливу [273], можна стверджувати, що існує наявний потенціал продуктивного українсько-китайського співробітництва коопераційного характеру за участі країн ЦА.

РОЗДІЛ 3.

МІЖНАРОДНА ВЗАЄМОДІЯ УКРАЇНИ З ЦЕНТРАЛЬНОАЗІЙСЬКИМИ КРАЇНАМИ

3.1. Становлення відносин і розвиток міжнародної співпраці України та Республіки Казахстан

У період з моменту набуття незалежності і до цього часу Казахстан займає важливе місце серед українських зовнішньополітичних партнерів, а україно-казахські відносини характеризуються послідовним та системним розвитком рівноправного й конструктивного діалогу на міждержавному, міжурядовому та міжвідомчому рівнях з усього комплексу питань, які викликають взаємний інтерес. Динамічні зміни в ЦА і в світі, які відбуваються в останні роки, зумовлюють наукову важливість осмислення можливостей розробки й використання нового конструктивного та прагматичного підходу з боку України щодо формування взаємовигідних зв'язків з Казахстаном під кутом зору відповідних геополітичних аспектів, зокрема із врахуванням присутності в регіоні провідних світових акторів [43, с. 125].

Дипломатичні відносини України і Казахстану було встановлено 23 липня 1992 р. В лютому 1993 р. під час робочого візиту до Казахстану колишнього Прем'єр-міністра України Л. Кучми сторони підписали ряд двосторонніх міжурядових документів, зокрема щодо: взаємного співробітництва по поштових грошових переказах; повітряного сполучення; принципів співробітництва і умов взаємовідносин в галузі транспорту; співробітництва в галузі залізничного транспорту; міжнародних перевезень пасажирів та вантажів автомобільним транспортом [67, 343, 345-347].

В січні 1994 р. тодішній Президент Казахстану Н. Назарбаєв відвідав з візитом Україну, під час якого було підписано Договір про дружбу і

співробітництво між Україною і Республікою Казахстан [75], а також Консульський договір між Україною та Республікою Казахстан, Угоду про принципи співробітництва Уряду України і Уряду Республіки Казахстан в здійсненні космічної діяльності, Угоду між Урядом України і Урядом Республіки Казахстан про основні принципи співробітництва в галузях важкої промисловості [137, 344, 381] тощо. 10 серпня 1994 р. відбувся робочий візит Н. Назарбаєва в Україну, у ході якого підписано Меморандум про подальше зміцнення відносин дружби та співробітництва між Україною та Республікою Казахстан. Україно-казахський діалог був значною мірою активізований офіційними візитами колишнього Президента України Л. Кучми до Казахстану у вересні 1995 р. й у жовтні 1997 р., а також його робочим візитом до Казахстану в червні 1998 р. [209, с. 114]. У вересні 1995 р. було укладено Угоду про подальший розвиток і розширення економічного співробітництва між Україною і Республікою Казахстан [380] та Угоду між Міністерством соціального захисту населення України та Міністерством соціального захисту населення Республіки Казахстан про співпрацю в галузі пенсійного забезпечення [330], а в ході візиту у жовтні 1997 р. було підписано двосторонні міжурядові документи щодо співробітництва в галузі урядового зв'язку, в галузі стандартизації, метрології та сертифікації, в сфері дослідження та використання космічного простору, а також Угоду між Міністерством юстиції України та Міністерством юстиції Республіки Казахстан про співробітництво, Угоду між Національним банком України та Національним банком Казахстану про організацію міжбанківських розрахунків, Угоду між Державним комітетом нафтової, газової та нафтопереробної промисловості України і Міністерством енергетики та природних ресурсів Республіки Казахстан про співробітництво в розвитку нафтогазової промисловості [299, 333, 334, 359-361].

Під час офіційного візиту Н. Назарбаєва в Україну, у вересні 1999 р., був підписаний Договір про поглиблення економічного співробітництва на довгострокову перспективу 1999-2009 рр., а в червні 2000 р. Н. Назарбаєв

знову відвідав Україну, завітавши до м. Дніпропетровськ на святкування з приводу 250-річчя заснування міста, - зазначено в монографії «Центральна Азія: геостратегічний аналіз та перспективні можливості для України» [209, с. 114]. Автори роботи акцентували: «Основними цілями і завданнями зовнішньої політики України у відносинах з Казахстаном є активізація зусиль у напрямі формування нової системи транспортних комунікацій на євразійському просторі та розв'язання проблем диверсифікації джерел енергопостачання для України й подальшого транзиту енергоносіїв у Європу» [209, с. 115].

Аналітики НІСД, у 2006 р., писали, що перед Україною стоїть завдання виробити прагматичний і диференційований підхід до побудови відносин з країнами ЦА та висловили в цьому контексті свою позицію щодо Казахстану як найбільш "прозахідного" серед центральноазійських держав, що полягає в можливості застосування підходів, які є релевантними в західній площині цінностей [3], а експерти ЦДПГС у 2008 р. зазначали: «Для ефективної політики на Західному напрямі Казахстан потребує стратегічних партнерів у Східній Європі. Таким партнером, за сприятливої політичної кон'юнктури, могла б виступити Україна» [408].

В аналітичній доповіді «Східний вектор стратегічного партнерства України в умовах глобального світу» українськими дослідниками акцентувалося: «Під час візиту в березні 2008 р. до Казахстану тодішнього Президента України В. Ющенка у ході переговорів було заявлено, що Казахстан є для України стратегічним партнером» [279, с. 114]. Вагомою передумовою двосторонньої співпраці країн є, як зазначав В. Ющенко, взаємодоповнюваність наших національних інтересів. Так, для України стратегічно важливим завданням є диверсифікація джерел енергоносіїв, а для Казахстану – експортних маршрутів. Як для України, так і для Республіки Казахстан, під час розбудови і двосторонніх, і багатосторонніх відносин, побудови регіональної політики слід добре зважувати свої кроки, ураховуючи тенденції розвитку як регіону, так і світової ситуації, інтереси

вагомих акторів на цьому просторі, знаходити свою нішу й використовувати можливості для перетворення країн на впливову регіональну силу [2, с. 99].

У цьому ключі українська вчена Н. Мхитарян серед чинників, які зумовлюють підвищення значення україно-казахського співробітництва, серед іншого підкреслювала зростаючу зацікавленість України у співпраці з Казахстаном із питань енергетичної політики, зміцненні української присутності на казахському ринку, акцентуючи увагу в даному аспекті на важливості забезпечення потреб України в казахській нафті й газі та участі нашої країни в розробці нафтогазових родовищ на території цієї центральноазійської країни [187]. На сторінках колективної монографії «Азійський напрям зовнішньої політики України: проблеми і перспективи. Аналітичні оцінки» Н. Мхитарян, у контексті необхідності розробки та впровадження ефективної української політики співробітництва в ЦА серед її складників визначила налагодження співпраці з іноземними компаніями, що працюють на ринку енергопродуктів, зокрема вказавши Казахстан, де 28% видобутку нафти контролює Китай [2, с. 99, 100]. Під цим кутом зору, говорячи про українські плани з диверсифікації джерел вуглеводневої сировини, на наш погляд, цілком логічно зроблено акцент на можливості реалізації таких планів шляхом інтенсифікації відносин України з Казахстаном та іншими впливовими силами регіону [43, с. 106]. У 2009 р. в аналітичній записці НІСД Н. Мхитарян писала: «В енергетичній співпраці з Казахстаном Україні слід враховувати те, що Національній нафтовій компанії „КазМунайГаз” належить лише 15 % з усієї нафти, що видобувається в країні. Власниками інших 85 % є приватні іноземні компанії. Тобто вирішення продажу енергоресурсів, формування експортної політики, їх розподілу за експортними маршрутами не вирішується урядом одноосібно, а лише за участі компаній, що займаються видобутком. Необхідно враховувати необхідність при укладенні угод співдіяти не тільки з державними енерго- та енерговидобуваючими структурами, але й із приватними закордонними

компаніями, яким належить переважна більшість активів цих підприємств» [186].

У монографії «Україна в 2005 – 2009 рр.: стратегічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку» експерти НІСД у 2009 р. зазначали, що Україна веде переговори щодо залучення Казахстану до проекту «Одеса – Броди» для транспортування каспійської нафти до Центральної та Східної Європи й на НПЗ України. Автори видання писали: «Поглиблення співробітництва з Казахстаном є важливою складовою реалізації стратегічних інтересів України в ЦАР, насамперед, в енергетичній сфері» [396, с. 620].

Республіка Казахстан - одна з найперспективніших прикаспійських держав у сфері енергетичної кооперації. Пріоритетний напрям співробітництва – участь Казахстану в спільних енергетичних проектах і транзит казахської нафти в Європу територією України. Сьогодні, - писав в 2009 р. український дослідник Р. Опімах, - двосторонні відносини будуються виключно на взаємних інтересах, проте не мають відчутної позитивної динаміки. Без казахського ресурсу плани з посилення енергетичної незалежності України будуть позбавлені можливості повноцінного прогресу в майбутньому [199, с. 24]. Він констатував: «Україна вже декілька років намагається залучити Казахстан до реалізації проекту енергетичного коридору «Одеса–Броди», покликаною вирішити не лише питання диверсифікації постачання сировини на українські НПЗ, а й посилити транзитно–транспортний потенціал України, відкриваючи доступ каспійським вуглеводням до привабливого ринку ЄС» [199, с. 29]. Автор, серед іншого, зазначав: «Якщо спільну мову з Росією знайти не вдасться, а також на випадок вірогідної втрати порозуміння у майбутньому Україні слід шукати у Казахстані точки зіткнення в двох напрямках: всіляко намагатися залучити офіційну Астану до практичної участі в українських енергетичних проектах; приділити більше уваги переговорам з іноземними нафтогазовими компаніями, які видобувають і експортують значну частину казахської

нафти. Можна стверджувати, що сьогодні результати українсько–казахських переговорів на державному рівні досі мають поверховий характер. Тому, зміцнюючи міждержавні зв'язки на основі взаємоповаги національних інтересів та продовжуючи спільну розробку запасів казахських вуглеводнів, Києву слід шукати безпосередні шляхи виходу на іноземні компанії, які на сьогодні сконцентрували близько 70 % нафтовидобутку Казахстану, володіють не менш поважною часткою експорту в балансі держави й не відчувають значної прив'язаності до Росії. Перспектива розвитку взаємовигідного співробітництва саме в цьому напрямі вселяє надію на якісно новий виток розвитку зовнішньої політики України у сфері забезпечення енергетичної безпеки». Р. Опімах робить висновок, що використання казахської нафти в українських енергетичних проектах має на меті не лише збільшення обсягу транзиту цього вуглеводню територією України, дозволивши місцевим НПЗ отримати сировину з альтернативних джерел і посиливши енергетичну безпеку країни у разі форс–мажорних обставин, а й створити передумови для рівноправного співробітництва з Росією, зміцнюючи політичний суверенітет України та посилюючи її роль на енергетичній карті Європи [199, с. 30]. Для досягнення позитивних результатів україно-казахського співробітництва в енергетичній сфері автор рекомендує налагоджувати механізми комплексного й взаємовигідного багатостороннього співробітництва як на міждержавному рівні, так і в системі Україна – провідні нафтовидобувні іноземні компанії, що працюють у Казахстані, володіють необхідними транспортними засобами та європейськими нафтопереробними потужностями, а також мають значний вплив на міжнародній арені [199, с. 30].

Про факт набуття нової динаміки економічних і політичних відносин із Казахстаном як одним з традиційних партнерів нашої країни в ЦАР, у 2011 р. висловлювався заступник Міністра МЗС України [169, с. 4]. У монографії «Україна в 2010 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку» експерти НІСД зазначали, що Казахстан є для

України вагомим партнером у регіоні [395, с. 437]. Автори писали: «Візит Президента України до Казахстану в квітні 2010 р. та візит Президента Казахстану до України у вересні 2010 р. засвідчили налаштованість керівників країн на розвиток ефективної співпраці в усіх сферах двосторонніх та багатосторонніх відносин. Особливий акцент було зроблено на активізацію співробітництва у торгово-економічній сфері. Значна увага під час зустрічей приділялась обговоренню питань співробітництва у безпековій сфері, взаємодії в рамках ОБСЄ та підтримці Казахстаном головування України у цій організації у 2013 році» [395, с. 439-440]. У контексті наведених тез, зауважимо, що, відзначаючи у 2011 р. системний характер візитів Н. Назарбаєва в Україну, М. Дорошко підкреслив важливий геополітичний аспект, що стосується україно–казахської взаємодії на міжнародній арені, а саме: «Останнім часом Казахстан коригує свою європейську стратегію, в якій особлива роль плацдарму для просування інтересів Казахстану відводиться Україні, яка ідентифікується Астаною як така, що рано чи пізно опиниться в ЄС [85, с. 15].

Аналітики Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України зазначали: "Співробітництво України та Республіки Казахстан на міжнародній арені має конструктивний характер, зумовлений, зокрема, схожими позиціями сторін із питань нової архітектури євразійської безпеки, ядерного роззброєння й нерозповсюдження, урегулювання регіональних конфліктів, боротьби з тероризмом, а також взаємною зацікавленістю країн у розбудові двосторонніх торгово-економічних відносин" [279, с. 107]. Базою для розвитку двосторонніх торгово-економічних відносин залишаються паливно-енергетична й транспортно-транзитна сфери. Казахстан веде активну роботу з розвитку існуючих експортних маршрутів, а також із реалізації проектів перспективних експортних нафтопроводів [279, с. 109]. Україна виявляє довгострокову цікавість до розробок родовищ у басейні Каспійського моря, маршрутів транспортування й поставок. Проробляються питання щодо будівництва об'єктів електроенергетики, атомних станцій,

спільного виробництва ядерного палива, підготовки казахських фахівців у цій галузі [279, с. 110]. Аналізуючи перспективи формування стратегічного партнерства України й Казахстану, українські автори, серед іншого, наводять думку С. Кушкумбаєва про прагматичний вибір партнерів, урахування різноманітних факторів, спроможних забезпечити кращий захист національних інтересів у контексті завдання створення оптимальних умов для поступального розвитку Казахстану [150, с. 19].

Акцентуючи увагу на тому, що поглиблення взаємодії на всіх напрямках із Казахстаном є важливою складовою в реалізації стратегічних інтересів України в регіоні ЦА, Т. Ляшенко писала про існування значного потенціалу для виведення двосторонніх відносин на рівень стратегічного партнерства, що сприятиме зміцненню позицій України й Казахстану [164, с. 20]. Т. Ляшенко зазначала: «Двосторонні відносини між Україною та Республікою Казахстан із часу набуття незалежності є традиційно дружніми і характеризуються взаємною повагою та доброзичливістю, відрізняються прозорістю та взаємною підтримкою на міжнародному рівні. Такий стан зумовлений спільним історичним минулим, схожістю процесів соціально-економічних перетворень, стабільними коопераційними зв'язками між підприємствами двох країн і тісними людськими контактами. Для України важливо, що статус Казахстану як регіонального лідера, разом з європейськими перспективами України, відкриває нові можливості для активізації двостороннього співробітництва в різних сферах життєдіяльності двох країн» [165, с. 222].

На важливості культурно-гуманітарного та науково-технічного співробітництва України з Казахстаном наголошували П. Токар та С. Рубан з Казахстану [292, с. 172], які, аналізуючи основні напрями взаємодії між Україною та Казахстаном, зазначали: «Двостороннє співробітництво між Україною та Казахстаном переживає період накопичення проблем, які потребують глибокого дослідження, осмислення та необхідності вироблення нових підходів для їх рішення в нових умовах глобалізації та інтеграції» [290,

с. 31]. Ці ж автори наводять дані Українського центру економічних і політичних досліджень ім. Разумкова [274] щодо загальнонаціонального опитування про те, які країни повинні стати стратегічними партнерами нашої держави, де Казахстан зайняв п'яту рейтингову позицію (59,9%) [291, с. 54].

Щодо наявності позитивних тенденцій в рамках розвитку україно-казахських відносин і про завдання України стосовно їх зміцнення з перспективою на майбутнє, пишуть українські науковці Б. Парахонський та Г. Яворська. Зокрема, вони наводять показову тезу, що в межах МС Казахстан демонструє певну автономність у зв'язках з Україною. Підкреслюється, що Казахстан є пріоритетним партнером України в пострадянському просторі й осердям її інтересів у ЦА, чому сприяють взаємодоповнюваність індустріально-аграрних комплексів, спільні інтереси в аерокосмічній, видобувній, машинобудівній галузях, значна українська діаспора [211, с. 57]. Що стосується питання української діаспори в Казахстані, то заслуговує на увагу державницький підхід колишнього Голови Верховної Ради України В. Литвина, який зазначив: «В інтересах і українського, і казахського урядів, народів обох країн подальше організаційне зміцнення української діаспори в Казахстані, що покликана служити своєрідним сполучним мостом між двома країнами» [162].

Під кутом зору аналізу широкого спектру питань, за якими спостерігаємо співпадіння україно-казахських інтересів, на нашу думку, слід звернути увагу на заяву Н. Назарбаєва, яку він зробив у серпні 2014 р.: «Для Казахстану не є перешкодою угода про асоціацію між Україною та ЄС» [188]. Крім того, необхідно акцентувати й на знаковій та дуже важливій заяві Н. Назарбаєва, яка пролунала в грудні 2014 р. під час його робочого візиту в Україну: «Казахстан підтримує територіальну цілісність України». Н. Назарбаєв також зазначив «Україна для нас є близьким другом та партнером в політиці та економіці». За підсумками двосторонніх переговорів, лідери двох країн досягли принципових домовленостей з активізації співробітництва

в енергетичній, машинобудівній, авіабудівній, космічній галузях та поглиблення кооперації у військово-технічній сфері [192].

Що стосується енергетичного сектору, М. Полякова в одній зі статей зазначала: «У питаннях енергетичного співробітництва Україна і Казахстан мають спільну мету – винайдення можливості диверсифікації імпортно-експортних потоків енергоносіїв» [219, с. 55], а в дисертаційній роботі у 2015 р. автор робила акцент на тому, що сфера спільних інтересів в енергетичній галузі є визначальним чинником розвитку співпраці України з Казахстаном [220, с. 10]. Українські експерти В. Брушко та О. Шандро назвали можливості для України: постачати казахські енергоносії до України й далі через територію України в обхід Росії; постачати казахську нафту на українські НПЗ; постачати в Україну урановий і газовий концентрати; залучати технології підземного вилуговування урану; брати участь у проєктах з будівництва малих ГЕС Казахстану; реалізувати домовленості про розвиток співпраці між НАК «Нафтогаз України» й «КазМунайГаз»; постачати готову продукцію нафтогазового машинобудування та трубопрокату до Казахстану; забезпечити організацію виробництва українського нафтогазового обладнання на території Республіки Казахстан; брати участь у нафто- й газовидобутку, розглянути питання про будівництво нового газопроводу [21, с. 151].

У виданні «Зовнішня політика України – 2013: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети» зазначалося, що, відповідно до основного стратегічного завдання українського Уряду в цей період, яке було пов'язане з пошуком альтернативних російським джерел забезпечення України енергоносіями, однією з ключових країн для нашої держави визначено Казахстан [107, с. 310]. В 2015 р., автори цього щорічного видання, говорячи про поширення на товари з України санкцій із боку РФ, які раніше були запроваджені щодо окремих сільськогосподарських товарів із ЄС, слушно звернули увагу на цікавий факт того, що Казахстан і Киргизстан, поряд з

іншими країнами – членами ЄАЕС – Білоруссю та Вірменією, не приєдналися до торгових обмежень, уведених Росією [108, с. 81].

Незважаючи на деякі кон'юнктурні аспекти трансформаційного характеру міжнародних відносин за часів незалежності, у стратегічному плані зовнішньої політики України відносно Казахстану залишився той самий головний стрижень, що й раніше. Величезні запаси казахських природних багатств зумовлюють пріоритетність співробітництва України з Казахстаном у нафтогазовому комплексі, зокрема опрацювання питань щодо постачання енергоносіїв. Співпраця в паливно-енергетичному секторі економіки, який займає особливе місце в загальному спектрі україно-казахських зв'язків, великою мірою відповідає стратегічним інтересам нашої держави, зокрема стосовно імпорту природного газу, нафти та нафтопродуктів, виконання транзитних функцій [43, с. 129]. С. Рубан пише: «Казахстан для України – важливе джерело необхідної сировини для стратегічних об'єктів у металургійній та паливно-енергетичній промисловості» [249, с. 196].

Прагнення розвивати всебічні відносини з Казахстаном є передумовою активізації процесів співробітництва з цією центральноазійською країною. Потрібно констатувати, що на сучасному етапі Україна зберігає націленість на розвиток і зміцнення взаємовигідних відносин з Казахстаном, пошук і знаходження ефективних шляхів, нових форм плідної співпраці, виходячи, передусім, із визначених зовнішньополітичних пріоритетів задля забезпечення власних національних інтересів [43, с. 129]. Серед свідчень цього й заява з боку Міненерго України щодо планів нашої держави закуповувати нафту та газ у Казахстані, зроблена в липні 2015 р. [401]. У серпні 2016 р. на україно–казахському міжвідомчому рівні обговорено питання щодо співробітництва в енергетичній сфері. Зокрема, Казахстан висловив готовність надати Україні мобільні комплекси для видобування та переробки урану. Предметом обговорення були також питання виробництва в Казахстані тепловиділяючих збирань для потреб українських АЕС [124].

Поряд із позитивними основами, існують і проблемні аспекти україно-казахської співпраці, які, зокрема, характеризуються коливаннями зовнішньоекономічної активності. Це викликано рядом об'єктивних та суб'єктивних чинників. Корінь таких коливань певною мірою є наслідком геополітичного впливу світової кон'юнктури, зокрема позицій ряду провідних світових акторів. Аксиомою при цьому виглядає той факт, що безпосередньо або опосередковано на обсяги співробітництва України з Казахстаном значно впливають відносини нашої держави з РФ [43, с. 129].

Що стосується зовнішньоекономічної активності в україно-казахській співпраці, то ретроспективний аналіз двосторонньої торгівлі України та Казахстану свідчить про злети й падіння в цій сфері, зокрема, що стосується торгівлі товарами. У період із початку 2000-х рр. до сьогодні піковим був 2008 р., коли сумарний обсяг експортно-імпортних товарних операцій між Україною та Казахстаном сягнув 4951,4 млн. дол. США. При цьому потрібно відзначити, що з 2012 р. до 2017 р. спостерігалась неухильна тенденція суттєвого зниження загального об'єму торгівлі товарами між Україною та Казахстаном (в 2017 р. даний показник дорівнював лише 690,1 млн. дол. США), при деякому зростанні її обсягу у 2018 р. до рівня 836,4 млн. дол. США. Слід зауважити, що експортна складова у загальному обсязі товарообігу між обома країнами скоротилася з 2459,2 млн. дол. США у 2012 р. до 376,5 млн. дол. США у 2018 р. [109].

Україна та Казахстан зацікавлені у розширенні ефективної співпраці, яка ґрунтується на сформованій в пострадянській період вагомій правовій базі відносин між нашими країнами в політико-економічній, безпековій, гуманітарній сферах. На сьогодні чинними є 67 підписаних документів [80]. У ході еволюційного процесу розвитку україно-казахських зв'язків за часів незалежності реалізовано цілий комплекс політико-дипломатичних й економічних ініціатив України, в рамках двосторонніх відносин системно вирішено багато злободенних питань [43, с. 130].

В останні роки Україна робить послідовні кроки щодо активізації політичного діалогу, пошуку шляхів нарощування обсягів взаємної торгівлі з Казахстаном. У цьому контексті, потрібно відзначити ряд робочих контактів колишнього Президента України П. Порошенка з вищим керівництвом Казахстану і висловлені при цьому позиції [43, с. 129]. Зокрема, П. Порошенко, за підсумками україно-казахських переговорів, які відбулися в рамках його візиту в Астану в жовтні 2015 р., наголосів, що Казахстан є одним із близьких партнерів України і ми маємо величезний потенціал двосторонніх відносин в економічній, політичній, гуманітарній, соціальній та інших сферах. П. Порошенко особливо відзначив політичний діалог України й Казахстану та подякував казахській стороні за тверду й незмінну підтримку територіальної цілісності та суверенітету України [460]. Глави двох держав визначили, що основним напрямом двостороннього співробітництва стане організація на території Республіки Казахстан спільних підприємств з виробництва нафтогазового обладнання, залізничної продукції, комунальної, шляхо-будівельної та підйомно-транспортної техніки, гірничо-шахтного обладнання. Президенти відзначили важливість налагодження коопераційних зв'язків між підприємствами й компаніями обох країн, зокрема в рамках розширення міжрегіонального співробітництва, а також взаємодії у багатосторонніх форматах [262]. В ході візиту було підписано План дій розвитку україно-казахстанських відносин на 2015 - 2017 рр. [397]. У розрізі проблематики участі України в євразійських трансконтинентальних транспортних проектах слід зазначити, що лідери України та Казахстану приділили окрему увагу питанню розширення транспортної інфраструктури для перевезення вантажів з Азії до Європи через Казахстан та Україну у контексті ініціативи ВШШ [217, с. 21]. Необхідно констатувати, що в рамках розбудови Транскаспійського міжнародного транспортного маршруту Казахстан знизив на 24% ставки на перевезення вантажів контейнерним поїздом за маршрутом Достик - Актау, а Україна – на 60% ставки на вантажоперевезення від Іллічівська до кордону з країнами ЄС [217, с. 22].

Говорячи про конструктивні аспекти взаємодії наших країн на світовій арені в рамках провідних міжнародних організацій, потрібно відзначити досягнуту під час офіційного візиту в липні 2016 р. тодішнього Президента України П. Порошенка до Казахстану домовленість вищих в той час керівників двох держав щодо координації позицій в Раді Безпеки ООН [461].

24 вересня 2019 р., на полях 74-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН, Президент України В. Зеленський провів зустріч з Президентом Казахстану Касимом-Жомартом Токаєвим, в ході якої глави держав обговорили широке коло питань двосторонньої співпраці [233.1].

Зовнішньополітична активність перших осіб України й Казахстану яскраво свідчить про розуміння сторін щодо важливості поступового поглиблення конструктивного партнерства, реалізації наявного потенціалу та можливостей співробітництва двох держав [43, с. 130].

3.2. Міжнародне співробітництво України з Республікою Узбекистан та Туркменістаном

У період з моменту набуття незалежності Україною та Узбекистаном і до цього часу, відносини між Україною та Узбекистаном отримали послідовний розвиток та характер рівноправного і конструктивного співробітництва. Це стосується усіх рівнів та всього комплексу питань, виходячи із взаємного інтересу [39, с. 347]. Встановлення дипломатичних відносин між Україною та Узбекистаном відбулося 28 серпня 1992 р. після підписання Протоколу про встановлення дипломатичних відносин між Україною і Республікою Узбекистан [240]. Договір про основи міждержавних відносин, дружбу і співробітництво між Україною та Республікою Узбекистан було підписано вже під час першого візиту тодішнього Президента Узбекистану І. Карімова до України 25 серпня 1992 р. [78].

Роки незалежності були позначені цілою серією візитів на найвищому рівні. Так, Президент України здійснив чотири візити до Узбекистану, а Президент Узбекистану відвідав Україну з офіційним візитом шість разів. [29]. Вагомий імпульс розвитку двосторонніх зв'язків було надано за результатами візиту до Узбекистану у лютому 1993 р. колишнього Прем'єр-міністра України Л. Кучми, під час якого сторони підписали ряд міжурядових документів, зокрема про співробітництво в галузі залізничного транспорту, в галузі транспортних перевезень, щодо організації розрахунків і платежів, про повітряне сполучення і співробітництво в галузі повітряного транспорту, про принципи співробітництва в галузі виробництва і постачання авіаційної техніки в 1993-1994 роках, про неторгові платежі, про сприяння здійсненню і взаємному захисту інвестицій, про міжнародне автомобільне сполучення, а також про участь України у розбудові та розвитку нафтогазової галузі Республіки Узбекистан [239, 349-351, 366-370]. Було також узгоджено та підписано ряд нормативних документів, серед яких Угода між Державним митним комітетом України та Державним митним комітетом Республіки Узбекистан про взаємне визнання митних документів та митних забезпечень. У галузі електричного та поштового зв'язку підписано Угоду між Міністерством зв'язку України та Міністерством зв'язку Республіки Узбекистан. Перелік та умови здійснення неторговельних платежів між Україною та Республікою Узбекистан узгоджено відповідною Угодою між Міністерством фінансів України та Міністерством фінансів Республіки Узбекистан [301, 325, 332]. В цей же час розпочалося військове співробітництво між обома країнами [422, с. 333]. Декларацію про основні напрями економічної співпраці між Україною та Республікою Узбекистан було підписано у листопаді 1994 р. під час візиту І. Карімова до України. [62]. Окрім того, було підписано Угоду між Україною та Республікою Узбекистан в галузі культури [336], а також міжурядові угоди: про торговельно-економічне співробітництво на 1995 рік; про уникнення подвійного оподаткування доходів і майна [352, 374]. В ході візиту

колишнього Президента України Л. Кучми до Ташкенту у червні 1995 р. було підписано Договір про поглиблення економічної інтеграції між Україною та Республікою Узбекистан [79], а також низку міжурядових угод, зокрема: в галузі охорони здоров'я населення; про співробітництво в галузі освіти; про співробітництво у галузі фізичної культури і спорту; про співробітництво у боротьбі зі злочинністю [348, 371-373].

Ряд вітчизняних науковців відзначали певні аспекти міжнародної взаємодії України та Узбекистану того періоду з огляду на можливості забезпечення українських національних інтересів [39, с. 347]. Б. Парахонський, розглядаючи питання можливого розширення економічної, політичної, військової та культурної співпраці України з новими незалежними країнами, до яких належить і Узбекистан, в контексті того, що їхні інтереси не суперечать нашим, наголосив на можливій перспективі зміцнення міжнародної безпеки нашої держави у цьому зв'язку [208]. М. Дорошко, аналізуючи Договір про дружбу і подальше поглиблення всебічного співробітництва між Україною та Республікою Узбекистан, акцентує увагу на виписаних в документі положеннях про стратегічне партнерство двох країн. Договір було підписано у лютому 1998 р. під час візиту І. Карімова до Києва [88, с. 193].

24 квітня 1999 року Узбекистан приєднався до регіонального міждержавного об'єднання ГУАМ. Цьому сприяла схожість поглядів Узбекистану з поглядами України, що стосується розвитку інтеграційних процесів на пострадянському просторі. Узбекистан також активно підтримував зовнішньополітичні ініціативи України щодо співробітництва в Чорноморсько-Каспійському регіоні та розбудови там систем кооперації [209, с. 117]. Президенти Азербайджану, Грузії, Молдови, України та Узбекистану 24 квітня 1999 року виступили із спільною Заявою, яка узгоджувала ряд питань, серед яких, зокрема, намір з розвитку взаємодії в межах Ради євроатлантичного партнерства та Програми «Партнерство заради миру». Серед іншого також йшлося про розширення взаємовигідного

співробітництва держав з розвитку транспортного коридору Європа-Кавказ-Азія. [102]. Однак, Республіка Узбекистан внаслідок тиску з боку Росії напередодні президентських виборів вийшла з цієї організації [422, с. 330].

Системний підхід щодо планування україно-узбецького співробітництва на перспективу було продемонстровано під час візиту узбецького Президента до України в жовтні 1999 р. через підписання україно-узбецького Договору про економічне співробітництво на 1999-2008 роки [70]. Документом було передбачено, що Сторони здійснюють Програму економічного співробітництва між Україною та Республікою Узбекистан на 1999-2008 роки, яка є невід'ємною складовою частиною цього Договору, а економічне співробітництво здійснюється на принципах довгострокового партнерства, що відповідає стратегічним інтересам обох Сторін. Л. Кучма, перебуваючи на посаді Президента України, на спільній прес-конференції з Президентом Узбекистану І. Карімовим наголосив на тому, що відносини між двома країнами носять стратегічний характер, а Україна зацікавлена у двосторонньому співробітництві навіть більш ніж Узбекистан. Було також наголошено на тому, що Договір про довгострокове економічне співробітництво з Узбекистаном, на який наша держава покладає великі сподівання, дозволить перейти від слів до конкретних справ. Це стосувалося не лише питання зміцнення економічних зв'язків, а й загалом проблем обстановки в ЦА та СНД. Було також досягнуто домовленостей з налагодження співробітництва між спецслужбами країн. Л.Кучма серед іншого наголосив ще й на тому, що не можна не помічати негативних явищ у ЦАР, а навпаки треба сприяти тому, щоб таких явищ не було. До першочергових було віднесено і питання необхідності поглиблення військово-технічної співпраці України та Узбекистану. [409].

Прем'єр-міністр України В. Ющенко здійснив робочий візит до Республіки Узбекистан 11-12 вересня 2000 року. Відбулися перемовини з тодішніми Президентом Узбекистану І. Карімовим та Прем'єр-міністром Узбекистану У. Султановим. Впродовж 12-13 жовтня 2000 року з офіційним

візитом Узбекистан відвідав тодішній Президент України Л. Кучма. Під час візиту було проведено зустрічі Президентів України та Республіки Узбекистан, а також переговори представників делегацій двох країн. Результатом цих переговорів стала спільна заява Президента України і Президента Республіки Узбекистан [165, с. 231]. До пріоритетів україно-узбецького співробітництва експерти з Узбекистану у 2000-х рр. віднесли взаємодію в авіа- і автомобілебудуванні, нафтогазовій сфері, реконструкції та удосконаленні транспортних комунікацій, а також спільну участь у відновленні економіки Афганістану. Слід акцентувати, що на початку ХХІ століття узбецька сторона висунула пропозицію для України отримати в концесію частину нафтогазоносної території Узбекистану [414].

У жовтні 2000 р. було укладено україно-узбецьку угоду між оборонними відомствами обох країн щодо активізації ВТС. Замовлення на постачання стрілецького озброєння, малої артилерії, боєприпасів для систем залпового вогню від Узбекистану отримала українська компанія "Укрспецекспорт" [414]. Окрім того, було досягнуто домовленостей з постачання Україною 20 бойових катерів «Калкан» та «Гриф» (травень 2001 р.). Ряд нових пропозицій, серед яких спільні науково-дослідні та конструкторські роботи, було розроблено Міністерством промислової політики України [165, с. 206]. Повідомлення про антитерористичний тристоронній проект у сфері ВТС за участі США, України та Узбекистану було оприлюднено наприкінці 2003 року. Йшлося про те, що уряд США, українська зовнішньоторгова фірма «Прогрес» та комерційний «ВА Банк» спільно оснащуватимуть спеціальні сили Узбекистану, які вели боротьбу проти наркоділків на річці Амудар'я. Умови проекту передбачали кредитування українським банком виробництва сторожових катерів «Гюрза», що здійснювалося на замовлення Сполучених Штатів Америки у Миколаєві. На закупівлю було виділено близько 10 млн. дол. США, а до комплектації увійшли українське навігаційне та радіолокаційне обладнання та вогневі засоби [26].

Питання про спільне економічне просування двох країн в напрямку Афганістану для відновлення промислової та транспортної інфраструктури узгоджувалися на рівні глав урядів у 2004 році. Україна пішла назустріч Узбекистану в тарифній політиці для поновлення транзиту узбецької бавовни через свою територію. Це виявилось вигідним для обох країн. Серед найбільш важливих напрямів україно-узбецького співробітництва українська сторона визначила спільну участь в розробці євразійських транспортних коридорів в рамках проектів "шовкового шляху" (залізничний маршрут Фастів-Волгоград-Бейнеу-Ченгельди, що отримав статус міжнародного транспортного коридору N8 і маршрут Одеса-Грузія-Азербайджан-Туркменістан-Узбекистан-Казахстан-Китай), спільне розширення ринку сільськогосподарських машин та роботу на нафтогазовому ринку українських фінансово-промислових груп [414]. Експерти підтримували думку про те, що Україна повинна активно брати участь у центральноазійських транснаціональних проектах разом з іншими країнами, зокрема Китаєм, Казахстаном, Узбекистаном [202].

Необхідно зазначити, що МЗС України підготувало обмін візитами керівників Урядів України та Узбекистану впродовж 2007 року: у лютому відбувся візит в Україну Прем'єр-міністра Узбекистану, а у квітні - офіційний візит Прем'єр-міністра України до Узбекистану [29]. Говорячи про потребу розробляти та впроваджувати ефективну політику співробітництва, Н. Мхитарян акцентувала на такому елементі її економічної складової, як активна участь у розробці нафтогазових родовищ безпосередньо на території Узбекистану, нарощуванні поставок українського обладнання та устаткування, участь у розбудові транспортної інфраструктури тощо [2, с. 99, 100].

Експерти ЦДПГС у 2008 р. писали, що Україні, яка залежить від поставок газу та нафти з ЦА, необхідні надійні партнери у цьому регіоні, стратегічно важливого для Києва. Увага була акцентована на тому, що Україна має поки певні можливості працювати з Казахстаном, Узбекистаном

та Туркменістаном, оминаючи Москву, Брюссель і Вашингтон. Та з часом, це "вікно можливостей" може закритися. Автори, розглядаючи перспективи України в ЦА, наголошують на тому, що курс на диверсифікацію джерел енергоресурсів, проголошений Президентом України, передбачає неабиякі зусилля для розширення української присутності в ЦАР. Особливо важливим є розвиток відносин з одним із потенційних лідерів регіону – Узбекистаном. Актуальність цього напрямку підвищується і пояснюється інтересом до регіону Росії та Китаю – конкурентів з великим економічним потенціалом та схожими політичними системами. Сприятливими для реалізації національних інтересів України в Узбекистані є не лише зв'язки, розвинені ще з радянських часів та налагоджені згодом, але й фактор усвідомлення Узбекистаном та його очільниками можливої загрози опинитися під цілковитим контролем РФ або КНР. Широка договірно-правова база, режим вільної торгівлі сприяють розширенню двосторонніх торгово-економічних відносин. Окрім того, керівництву Республіки Узбекистан імпонує те, що Україна та Узбекистан мають схожі погляди та підходи з вирішення проблем, пов'язаних з тероризмом, розповсюдженням зброї масового ураження, наркоторгівлею, нелегальною міграцією, торгівлею людьми, екологічними катастрофами. Тому, на думку авторів, варто реалізувати презентаційні проекти із залученням авторитетних інформаційних агентств та ЗМІ, громадських організацій та аналітичних центрів, враховуючи пріоритети гуманітарного співробітництва в рамках міжнародних та регіональних об'єднань [408].

Автори аналітичного матеріалу НІСД від 2009 р. акцентують увагу на тому, що особливе значення в планах реалізації політики диверсифікації джерел та маршрутів постачання енергоносіїв має співпраця з країнами-постачальниками енергоресурсів: Азербайджаном, Казахстаном, Туркменістаном, Узбекистаном, Іраном та деякими арабськими країнами. Узбекистан також розглядається як країна-постачальник нафти і газу для України та потенційна альтернатива Росії. В матеріалі йдеться про те, що

збільшення поставок природного газу узбецького походження до України можливе за наявності вільних транзитних потужностей. Зазначається, що Узбекистан може постачати в Україну до 10 млрд. кубометрів природного газу, а українська сторона висловила готовність розглянути питання про участь у розробці газових родовищ в Узбекистані [214].

Цікавою видається монографія НІСД «Україна в 2005 – 2009 рр.: стратегічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку», яка містить кілька аспектів політико-економічного характеру з приводу україно-узбецького співробітництва. Зокрема, йдеться про те, що Республіка Узбекистан є одним з найбільших центральноазійських торгових партнерів України та важливим експортером вуглеводнів. В роботі зазначається, що вагоме місце у структурі експорту з Узбекистану до України впродовж 2008 р. посіли енергоносії, переважно природний газ. Серед іншого Україна постачає до Узбекистану: обладнання для газової, нафтогазової, хімічної та гірничорудної промисловості та залізниць. Також успішно впроваджуються передові технології нашої держави у базових галузях економіки Узбекистану. Зусилля спрямовуються на розширення торгово-економічного співробітництва, поглиблення та вдосконалення сучасної моделі економічних відносин, а основою цього має стати розвиток співпраці в енергетичній галузі. При цьому наголошується на потребі укладання довгострокових контрактів, втіленні інвестиційних проектів, перевагах міжнародної кооперації. Автори наукової праці говорять про потребу збалансування двосторонньої торгівлі, для якої характерним є від'ємне торгове сальдо. Договір між Україною та Республікою Узбекистан про економічне співробітництво на 2009–2018 рр. сприятиме закріпленню і зміцненню пріоритетних напрямів подальшого співробітництва країн – йдеться в Монографії [396, с. 622, 623].

Суттєвий інтерес для України ЦА становить з огляду на енергетичні можливості. Для Києва пріоритетними є відносини з Туркменістаном, Казахстаном та Узбекистаном. Традиційні моделі організації такої співпраці,

що діяли впродовж 1991-2004 рр., на жаль, були зруйновані. Про це зазначали українські експерти І. Горобець та А. Мартинов [53, с. 49]. Відновлення поставок газу з країн ЦА (Казахстану, Туркменістану, Узбекистану) належить до першочергових стратегічних інтересів України у сфері газозабезпечення – робить висновок Р. Опімах у 2012 р. [200, с. 147]. Т. Ляшенко, аналізуючи невикористані можливості, акцентує на тому, що ще у 2000 р. Узбекистан законсервував для України кілька родовищ. В даному контексті авторка зауважує, що жодних серйозних кроків з боку України задля реалізації цього напрямку співробітництва не було зроблено за 11 років [165, с. 233].

Впродовж 2012-2013 рр. відбулося кілька офіційних візитів Міністра закордонних справ України до Узбекистану. Під час цих візитів було обговорено багато питань, серед яких одним з основних постало питання стану та перспектив двостороннього співробітництва у різних сферах. Серед іншого, було підтверджено взаємне намагання сторін з розширення та поглиблення торгово-економічної співпраці. Заяву МЗС Республіки Узбекистан від 4 березня 2014 року, де наголошується на потребі розв'язання ситуації в Україні на основі «фундаментальних норм міжнародного права і Статуту ООН», зокрема, позицію Узбекистану з приводу подій в Україні, яка міститься в цій заяві, було відмічено МЗС України. [29]. Узбекистан також стоїть на позиції відстоювання цілісності та незалежності України і не визнає Крим частиною Росії [422, с. 330].

Намагання України та Узбекистану розвивати економічну співпрацю підтверджують результати зустрічі Міністра економічного розвитку і торгівлі України з Надзвичайним та Повноважним Послом Республіки Узбекистан в Україні, що відбулася у 2014 р. Зокрема, за визначенням українського Міністра, Україна готова розвивати і поглиблювати відносини з Узбекистаном на засадах довіри, рівності та взаємовигоди. Відносини з Узбекистаном є цінними і за всіма напрямками важливим є дотримання відкритого підходу, який передбачає максимум торгівлі, співпраці,

комунікації і спілкування. Узбецька сторона наголосила на тому, що україно-узбецькі відносини мають величезний потенціал, передусім у промисловості, сільському господарстві. Було також підкреслено, що Узбекистан підтримав євроінтеграційні наміри України, адже бачить у їхньому розвитку і власну перспективу. Узбецький дипломат, зауваживши, що уряд його країни зацікавлений надати двостороннім відносинам додатковий імпульс, акцентував на тому, що Узбекистан та Україна мають схожі позиції з багатьох актуальних питань регіонального та міжнародного співробітництва та успішно взаємодіють в різних сферах. [399].

У 2015 р. Л. Чекаленко підкреслила те, що Узбекистан може стати важливим партнером України у вирішенні проблем енергозабезпечення з урахуванням розробки існуючих перспективних газових і нафтових родовищ, здійснюючи пошуково-розвідувальні роботи, оцінку прогнозних ресурсів вуглеводнів у регіонах, розробку проектів облаштування родовищ нафти і газу, впровадження методів інтенсифікації видобутку нафти та захисту наземного і підземного обладнання від корозії. Серед запропонованих з боку України окремих аспектів україно-узбецького співробітництва, автор акцентувала на таких: обслуговування нафтових і газових промислів вахтовим методом, обстеження технічного стану, розробка проектів реконструкції та капітального ремонту нафтогазотранспортних систем, постачання обладнання для нафтогазової галузі, створення спільних підприємств, у тому числі за участі третіх країн, підготовка кадрів для нафтогазової галузі тощо. Співробітництво у військовій сфері включає постачання озброєння, військового майна, запасних частин, виготовлення різних видів військової техніки, надання послуг військового призначення та ін. [422, с. 332, 333]. В контексті тематики військового співробітництва України та Узбекистану слід зазначити, що розвиток взаємодії двох країн в цій сфері з 24 вересня 2015 р. спирається також і на відповідні положення нової редакції Воєнної доктрини України [33].

Одним з важливих напрямів двосторонніх відносин між Україною та Республікою Узбекистан є розвиток культурно-гуманітарного співробітництва. Співпраця в галузі науки та освіти між двома країнами здійснюється з урахуванням давніх традицій взаємодії наукових та освітніх установ, а освіта належить до перспективних напрямів україно-узбецької співпраці в гуманітарній сфері [29]. В українських ВНЗ навчається близько 3 тис. узбецьких студентів [6]. Розвитку україно-узбецьких міждержавних наукових, культурних і мистецьких зв'язків сприяють і відповідні діаспори в наших країнах – більш ніж 100-тисячна українська діаспора Узбекистану та понад 30-тисячна узбецька діаспора України, які стали культурним мостом між двома народами. Діаспора – важливий чинник, який сприяє подальшому поглибленню двостороннього торгово-економічного та політичного співробітництва, передусім, розвитку взаємодії двох держав на міжнародній арені [89, с. 65].

Одним з проявів намагання у налагодженні та розвитку взаємовигідних україно-узбецьких зв'язків стала телефонна розмова за участі Президента Узбекистану Ш. Мірзійоева та Президента України П. Порошенка, що відбулася 3 грудня 2016 р. Глави держав обговорили питання торгово-економічної двосторонньої співпраці між країнами. Серед питань, які розглядалися – участь українських компаній в реалізації програм з розвитку інфраструктури, енергетики, електрифікації залізничних шляхів та інших проектів на території Узбекистану. Зацікавленість в активізації діалогу між Україною та Республікою Узбекистан на всіх рівнях було підкреслено главами обох держав. Окрім цього, лідери також обговорили подальшу взаємодію в рамках міжнародних організацій [235].

Відповідні злети та падіння, насамперед ті, що стосуються торгівлі товарами демонструє ретроспективний аналіз двосторонньої торгівлі України та Узбекистану [39, с. 350]. За період з початку 2000-х рр. і до сьогодні 2008 р. став піковим – сумарний обсяг експортно-імпортних товарних операцій між Україною та Узбекистаном сягнув 2723,5 млн. дол. США. Протягом

шести років поспіль, починаючи з 2011 р., спостерігалася неухильна тенденція зниження загального об'єму торгівлі товарами між Україною та Узбекистаном. У 2016 р. цей показник дорівнював лише 213,4 млн. дол. США [109]. У 2017-2018 рр. відбулося певне пожвавлення україно-узбецької зовнішньої торгівлі та зростання відповідних експортно-імпортних показників, зокрема в 2017 р. загальний об'єм двосторонньої торгівлі товарами збільшився на 76,4 млн. дол. США, а в 2018 р. зростання становило 117,5 млн. дол. США [109].

Про зацікавленість України та Узбекистану у розширенні ефективної співпраці, підґрунтям якої стали відносини, сформовані в пострадянський період, свідчить вагома договірно-правова база, що стосується політико-економічної, безпекової та гуманітарної сфер. В цілому, вона складається з 149 документів, 57 з яких – міждержавні та міжурядові, а 28 носять міжвідомчий характер [29]. Загалом, за часів незалежності, як наслідок еволюційного процесу розвитку україно-узбецьких стосунків, було реалізовано комплекс політико-дипломатичних та економічних ініціатив України та системно вирішено багато важливих питань у рамках двосторонніх відносин [39, с. 350].

Традиційно дружніми партнерами є Україна та Туркменістан, відносини яких засновані на принципах взаємної поваги та рівноправного співробітництва, характеризуються послідовним і системним розвитком рівноправного та конструктивного діалогу на всіх рівнях з усього комплексу питань, які мають взаємний інтерес [42, с. 5].

10 жовтня 1992 року було підписано Протокол про встановлення дипломатичних відносин між Україною і Туркменістаном [241]. Це сталося під час офіційного візиту першого Президента України Л. Кравчука до Ашгабаду, коли також було підписано і Договір про дружбу і співробітництво між Україною і Туркменістаном, який став базовим міждержавним документом [77]. Під час візиту до Туркменістану тодішнього Прем'єр-міністра України Л. Кучми у лютому 1993 р. було підписано низку

міжурядових документів, зокрема про співпрацю в галузі повітряного сполучення, про співробітництво у сфері міжнародного автомобільного сполучення, про співробітництво в галузі електричного та поштового зв'язку, про взаємне співробітництво по поштових переказах [73, 377-379]. Крім цього, було підписано угоди між митними органами України та Туркменістану, зокрема: про процедуру митного оформлення транзитних вантажів та взаємодію митних органів Туркменістану і України при такому оформленні; про співробітництво в боротьбі з контрабандою та порушенням митних правил; про взаємне визнання митних документів та митного забезпечення [300, 302, 382]. Ряд міжурядових угод було укладено у листопаді 1994 р. під час візиту Президента України до Туркменістану. Серед них, зокрема була і угода про вільну торгівлю та про виробничу кооперацію [375, 376]. 19-20 січня 1995 р., тодішній Президент Туркменістану С. Ніязов вперше здійснив робочий візит до України, під час якого, серед іншого, розглядалися питання постачання газу в Україну [209, с. 116]. За результатами візиту Сторони підписали Спільне Комюніке, в якому зазначалося щодо необхідності подальшого вдосконалення механізму двосторонньої співпраці, здійснення систематичних консультацій на всіх рівнях тощо [270].

Т. Ляшенко зауважувала про те, що спочатку українська дипломатія не приділяла належної уваги щодо ЦАР. Однак необхідність диверсифікації джерел енергопоставок обумовила налагодження торгово-економічних відносин спочатку з Туркменістаном, а далі з Казахстаном та Узбекистаном. Свою роль в активізації зв'язків з регіоном зіграла і можливість вести бартерну торгівлю [165, с. 204-205].

Однією зі сходинок в україно-туркменській взаємодії виглядає залучення іранської сторони як учасника процесу торгово-економічної співпраці між країнами [42, с. 6]. При цьому, потрібно акцентувати на Меморандумі про співробітництво, який керівники зовнішньополітичних відомств України, Туркменістану та Ірану підписали у квітні 1995 року.

Документ передбачав розширення кооперації та співробітництва на тристоронній основі. Було узгоджено нову модель взаєморозрахунків, згідно з якою Україна мала постачати до Ірану мінеральні добрива, продукцію машинобудування, вироби з металу та здійснювати роботи з модернізації металургійних комбінатів Ірану. Іран, у свою чергу, мав розраховуватися за поставки туркменського газу в Україну [165, с. 243].

В січні 1998 р. тодішній Президент України Л. Кучма в черговий раз побував в Туркменістані з офіційним візитом, під час якого було підписано Декларацію між Україною та Туркменістаном про подальший розвиток співробітництва [60]. Сторони уклали цілу низку двосторонніх міжурядових документів, зокрема: про співробітництво в галузі електроенергетики; про співробітництво в галузі стандартизації, метрології та сертифікації; про співробітництво в галузі урядового зв'язку; про сприяння та взаємний захист інвестицій; про уникнення подвійного оподаткування стосовно податків на доходи і на майно; про науково-технічне співробітництво; про співробітництво в галузі туризму; про взаємне врегулювання питань, пов'язаних з діяльністю посольств; про співробітництво в галузі інформації [133, 309, 316-322]. Крім цього, в ході візиту було підписано Угоду між Міністерством освіти України та Міністерством освіти Туркменістану про співробітництво в галузі освіти [327], Угоду про співробітництво між Державним комітетом України з фізичної культури і спорту та Комітетом з фізичної культури і спорту при Кабінеті Міністрів Туркменістану [388], а також Угоду про співробітництво в галузі культури між Міністерством культури і мистецтв України та Міністерством культури Туркменістану [384].

Новим поштовхом для україно-туркменського співробітництва став робочий візит Л. Кучми до Ашгабаду у грудні 1998 року. У ході візиту було укладено контракт між НАК "Нафтогаз України" та туркменською корпорацією "Туркменнафтогаз" про постачання в Україну природного газу на загальну суму 720 млн. дол. США [209, с. 116]. Було також прийнято

Спільне розпорядження Президента України Л.Д. Кучми та Президента Туркменістану С.А. Ніязова про будівництво та фінансування особливо важливих інвестиційних об'єктів загальнодержавного значення в Туркменістані [271]. Потрібно зазначити, що в контексті офіційних україно-туркменських домовленостей спеціалісти з України брали активну участь у будівництві газопроводу Казанджик-Кизил-Арват та залізниць Туркменістану [165, с. 243].

В 1998 р. був розроблений план доставки каспійської нафти через Україну (танкерами до Одеси, а далі нафтопроводом Одеса-Броди з подальшим виходом на польський кордон). Даний нафтопровід, як ділянка системи поставок з Азербайджану, Туркменістану, а далі Казахстану, розглядався як інструмент утвердження України в ролі регіональної держави [165, с. 203-204].

Слід акцентувати, що україно-туркменська взаємодія в 90-х рр. характеризувалася активною розбудовою договірно-правової бази співробітництва, підписанням міждержавних та міжурядових документів, визначенням принципів засад та механізмів розвитку двосторонніх відносин у зовнішньополітичній сфері, економіці, торгівлі, освіті, науці тощо. На цьому етапі міжнародної взаємодії України та Туркменістану було започатковано розробку концептуальних підходів до взаємної співпраці на середньострокову та довгострокову перспективу [42, с. 7].

В монографії «Центральна Азія: геостратегічний аналіз та перспективні можливості для України» акцентовано на значному успіху української дипломатії в той час - прориві в україно-туркменських відносинах, досягнутих під час робочого візиту 4-5 жовтня 2000 р. тодішнього Президента України Л. Кучми до Туркменістану. Зокрема, йдеться про підписання Угоди між Україною і Туркменістаном про постачання природного газу із Туркменістану в Україну у 2000-2001 рр. Згідно з документом, туркменська сторона мала забезпечити постачання протягом двох років 35 млрд. куб. м. туркменського природного газу в Україну на

умовах розрахунків за нього вільно конвертованою валютою, а також шляхом постачання з боку нашої держави товарів і надання послуг, зокрема з будівництва українськими організаціями інвестиційних об'єктів у Туркменістані [335]. Серед важливих двосторонніх україно-туркменських документів, підписаних на початку 2000-х рр., можна відзначити Договір між Україною й Туркменістаном про довгострокове торгово-економічне співробітництво на 2001-2010 р. (від 14 травня 2001 р.) [71] та Угоду між Україною й Туркменістаном про подальший розвиток міждержавних відносин (від 29 квітня 2002 р.) [337].

Експерти ЦДПГС, в аналітичній доповіді, присвяченій українським перспективам в ЦА, відмічали офіційний візит 22-23 березня 2005 р. тодішнього Президента України В. Ющенка до Туркменістану, в ході якого обговорювався ряд питань, насамперед щодо подальшого співробітництва двох країн у паливно-енергетичній сфері. Підкреслювалося, що за результатами візиту було прийнято рішення стосовно підвищення статусу Спільної комісії – від міжурядової до міждержавної [408]. В роботі, серед іншого, одночасно зауважувалося на тому, що в Туркменістані політичні й економічні позиції Москви на той час було серйозно послаблено та Росія має намір активізуватися щодо протидії реалізації каспійських та китайських трубопровідних проектів, що йдуть в обхід території РФ [408]. Двосторонні україно-туркменські документи, які було підписано під час візиту, серед іншого, також стосувалися Програми співробітництва між Міністерством оборони України і Міністерством оборони Туркменістану на 2005-2007 роки, питань передачі осіб, засуджених до позбавлення волі, для подальшого відбування покарання [69, 238] тощо.

В контексті актуальності питання пошуку альтернативних шляхів постачання туркменських енергоносіїв до України, слід навести слова Президента Туркменістану Г. Бердимухамедова, який в 2007 р. заявив, що досягнення домовленостей про будівництво Прикаспійського газопроводу не знімає з порядку денного питання про участь Туркменістану в можливому

проекті Транскаспійського газопроводу (по дну Каспія в обхід Росії) [32]. Цієї теми торкалася в своїй роботі й Н. Мхитарян, акцентуючи на відсутності гарантій, що Туркменістан та Казахстан і в подальшому відмовлятимуться від участі в Транскаспійському проекті, а пошук можливостей забезпечення диверсифікації шляхів транспортування енергоносіїв до країн Європи та АТР спонукатиме їх до створення ефективного механізму забезпечення національних інтересів країн–постачальників енергосировини [2, с. 92].

Н. Мхитарян наголошувала: «Україна як країна, що має обмежені власні енергоресурси, зацікавлена у диверсифікації джерел енергопостачання та проходженні шляхів транспортування енергоносіїв її територією. Країни Каспійсько–центральноазійського регіону становлять для неї у цьому сенсі неабиякий інтерес» [2, с. 95]. Наводячи думку аналітиків, авторка в 2008 р. писала, що, внаслідок ціни російського газу для нашої країни вище за ринкову, в Україні залишається одне джерело постачання газу – країни Каспійсько–центральноазійського регіону [2, с. 97], а в контексті потреби розробки та впровадження ефективної політики співробітництва, акцентувала на такому елементі її економічної складової, як активна участь у розробці нафтогазових родовищ безпосередньо на території Туркменістану, нарощування поставок українського нафтовидобувного обладнання та устаткування, участь у розбудові транспортної інфраструктури тощо [2, с. 99, 100].

Оцінюючи рівень та обсяги україно-туркменського торгово-економічного співробітництва у другій половині 2000-х рр., можна навести дані російського вченого А. Казанцева, який, посилаючись на інформацію ЦРУ США [464], зазначав, що в 2006 р. Україна була основною країною по експорту Туркменістану, посідаючи перше місце з часткою поставок у розмірі 47,7%, а по туркменському імпорту посідала третє місце з часткою в 9,1% [122, с. 33]. Говорячи про інтереси і пріоритети країн ЦА в 2007–2008 рр., автор відмічає Україну як одного з основних партнерів Туркменістану в економічній сфері, поруч з Росією, ЕС, США та Китаєм [122, с. 36].

Важливим аспектом співробітництва було активне залучення українських будівельних компаній до будівництва газокompресорних станцій, газотранспортних мереж, нафтопроводів [259]. Серед іншого, українські спеціалісти збудували залізничний міст через річку Амудар'я та надавали сприяння Туркменістану у будівництві газопроводу «Схід-Захід», який з'єднує великі газові родовища країни із узбережжям Каспійського моря [400]. При цьому слід зауважити, що в той час відмічалось різке загострення конкуренції між провідними компаніями світу за участь у широкомасштабних інвестиційних проектах на туркменському ринку, які ініційовано керівництвом Туркменістану [259].

В монографії «Україна в 2005 – 2009 рр.: стратегічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку» зазначається, що в ході зустрічей президентів України та Туркменістану на саміті НАТО в Бухаресті 2–4 квітня 2008 р. та 6 червня 2008 р. під час форуму СНД у Санкт–Петербурзі обговорювалися актуальні питання двосторонніх відносин, зокрема й непорозуміння між туркменською стороною та українськими будівельними компаніями, що виникло на початку 2008 р. (питання будівництва та завершення спорудження декількох об'єктів). Разом з тим, Президент Туркменістану відзначив чималий внесок України у розбудову інфраструктури паливно–енергетичного комплексу його держави [396, с. 621].

На наш погляд, на загальному фоні україно-туркменської взаємодії в той період, необхідно зацентувати на масштабному підході, продемонстрованому в 2008 р. з боку МЗС України щодо здійснення ефективної зовнішньої політики нашої країни, в тому числі і на туркменському напрямку [42, с. 10-11]. Зокрема, з метою захисту українських інтересів перед диппредставництвом України в Туркменістані та іншими диппредставництвами в ключових країнах-постачальниках, транзитерах та споживачах енергоносіїв, було поставлене відповідне завдання щодо запровадження системних і комплексних заходів з реалізації

Енергетичної стратегії України, Програми диверсифікації джерел постачання нафти в Україну на період до 2015 р., а також Плану заходів з реалізації проекту розвитку Євро-Азіатського нафтотранспортного коридору [142, с. 31].

У другому десятилітті ХХІ ст. відмічається певна трансформація україно-туркменських зв'язків, пов'язана, у тому числі, із рядом аспектів кон'юнктурних змін у міжнародній політиці, позиціями провідних світових акторів тощо [42, с. 11]. Зокрема, Т. Ляшенко наводить думку Р. Сирінського [258], який в 2010 р. писав: «Сьогоднішній стан україно-туркменських відносин вимагає активізації дій на цьому важливому напрямку. «Як «позитивний виклик» Україні слід сприймати бажання Туркменістану і інших країн ЦАР підвищити свою конкурентоспроможність і перетворитися з пострадянських «сировинних придатків» на країни з високорозвиненою промисловістю, що передбачатиме зменшення у їх експорті частки продукції з низьким ступенем обробки» [165, с. 248]. І. Горобець та А. Мартинов відмічали, що, починаючи з 2010 р., Україна намагається налагодити взаємодію з Туркменістаном, але нині стикається з потужною конкуренцією не лише з боку Росії, а й Китаю, Ірану та ЄС [53, с. 49]. Український вчений С. Шергін акцентував на тому, що з метою подальшої інтеграції у світове співтовариство, а також зважаючи на наявні сприятливі можливості, Туркменістан вибудовує конструктивну взаємодію з розвиненими країнами і тими, що швидко розвиваються [434, с. 42]. Автор робить висновок, що зовнішня політика Туркменістану спрямована на те, щоб забезпечити собі вигідне становище в євразійській суперсистемі міжнародних відносин у довгостроковій перспективі [434, с. 43].

На цьому етапі україно-туркменські відносини мали високий рівень взаємодії, а також характеризувалися інтенсивним політичним діалогом на всіх рівнях [229]. У вересні 2011 р. під час офіційного візиту Президента України в Туркменістан було підписано Договір між Україною та Туркменістаном про довгострокове торговельно-економічне співробітництво,

в одному з положень якого зазначено, що співробітництво здійснюватиметься на основі міждержавних програм торговельно-економічного співробітництва між Україною та Туркменістаном. Документом, серед іншого, передбачено створення умов для розвитку торгово-економічних зв'язків, зміцнення міжбанківських відносин, формування окремих проектів і програм, створення спільних виробничих структур, стимулювання здійснення інвестиційної діяльності [69]. У березні 2012 р. відбувся державний візит Президента Туркменістану в Україну, в грудні 2012 р. президенти двох країн зустрілися у рамках засідання Ради глав держав СНД. На постійній основі проводилися зустрічі міністрів закордонних справ України та Туркменістану. Серед ключових підписаних документів - Міждержавна Програма торгово-економічного співробітництва між Україною та Туркменістаном на 2012-2015 рр. [229].

У щорічнику «Зовнішня політика України – 2013: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети» зазначалося, що, відповідно до основного стратегічного завдання українського Уряду в цей період, яке було пов'язане з пошуком альтернативних російським джерел забезпечення України енергоносіями, однією з ключових країн для нашої держави був визначений Туркменістан [107, с. 310]. Автори цього видання, в контексті державного візиту тодішнього Президента України В. Януковича до Туркменістану 12–14 лютого 2013 р., відмічали, що попри значну кількість підписаних документів, їх утілення, а отже, й забезпечення національних інтересів, залежатиме від політичної волі українського керівництва, а також політики держав контрагентів, зокрема РФ [107, с. 311; 313].

Двосторонні відносини України та Туркменістану у 2014 р. відзначилися рядом політичних контактів. Так, зокрема, глава зовнішньополітичного відомства Туркменістану Р. Мередов брав участь в інавгурації Президента України П. Порошенка 6-7 червня 2014 року. Міністри закордонних справ мали змогу обмінятися думками з широкого кола питань двостороннього співробітництва 22 вересня 2014 р. в рамках 69-ої сесії Генеральної Асамблеї

ООН [30]. Як одні з найважливіших подій україно-туркменських відносин, в МЗС України розглядається робочий візит до Туркменістану тодішнього Міністра закордонних справ України П. Клімкина, 03 листопада 2014 р., та візит заступника Голови Кабінету Міністрів, Міністра закордонних справ Туркменістану Р. Мередова до України, 26-27 березня 2015 р. [229]. Певні аспекти двосторонніх україно-туркменських зв'язків відображено в 2015 р. фахівцями ДАУ [42, с. 13]. Зокрема, С. Шергін, акцентуючи на тому, що Україна і Туркменістан об'єктивно зацікавлені в розвитку двосторонніх торгово-економічних відносин, серед стримуючих факторів і проблем, які існували на шляху цього розвитку, вказав російську монополію на постачання туркменських енергоносіїв в Україну та Європу [435, с. 16-17]. Л. Чекаленко наголошує, що Україна приділяє особливу увагу відносинам з Туркменістаном через те, що вони містять стратегічні важелі, серед яких і альтернативні джерела постачання газу [422, с. 325]. Вона також пише про те, що перспективними напрямками співробітництва України і Туркменістану є продаж українських труб, газоперекачувальних агрегатів та устаткування для заміни ізоляційного покриття на газопроводах. Акцентується на реалізації програми з капітального ремонту та реконструкції газотранспортної системи Туркменістану, розгортанні співпраці "Нафтогазу України" з держконцерном "Туркменнафта". При цьому зазначається, що першим етапом такої співпраці можна вважати надання сервісних послуг у нафтогазовій сфері на заході Туркменістану, а саме участь у розробці покладів Корпедже. Автор підкреслює, що українські спеціалісти вели розвідувальні роботи в газоносних регіонах і будують розвідувальні свердловини в рамках геологічних завдань ДК "Туркменнафта" [30].

М. Гончар в 2015 р. констатував, що проблемою в питанні забезпечення України туркменським газом залишається транспортування, й в той час із Туркменістану газ в Україну можна було поставити лише через територію Росії. Автор підкреслював: «Заяви та обіцянки українських політиків щодо туркменського газу за період з 2008 р. так і не були реалізовані» [222].

Колишній Надзвичайний та Повноважний Посол України в Туркменістані В. Шевальов, у своєму інтерв'ю в 2016 р., наголошуючи, що Туркменістан – один з наших важливіших торгових партнерів у ЦА, зазначав, що в Туркменістані успішно працюють українські будівельні компанії, що разом з туркменськими колегами споруджують ряд масштабних інфраструктурних об'єктів [405]. Щодо позицій Туркменістану відносно України у той час Б. Левик акцентував на тому аспекті, що економічна співпраця з нашою державою, як й з низкою інших країн-партнерів, є пріоритетом для забезпечення туркменської національної безпеки [157, с. 23].

В контексті наявних стратегічних завдань на туркменському напрямі зовнішньої політики України, певним аналітичним базисом для формування платформи практичних дій виглядає позиція В. Брушка та О. Шандра, які пишуть: «Туркменістан володіє одними з найбільших запасів вуглеводнів у ЦА. За оцінками міжнародних експертів, його сировинні ресурси складають 45,44 млрд. тонн умовного палива. Запаси природного газу країни займають 4 місце у світі. Згідно з Програмою розвитку нафтогазової промисловості Туркменістану, планується в 2030 році довести річний видобуток природного газу до 250 млрд. куб. м., нафти – до 110 млн. тн. Інтенсивне освоєння родовищ в туркменському секторі Каспію також є одним із важливих питань. Один з довгострокових документів - «Концепція розвитку електроенергетичної галузі Туркменістану в 2013-2020 рр.» передбачає будівництво 14 газотурбінних електростанцій. У рамках «Програми Президента Туркменістану з перетворення соціально-економічних умов життя населення сіл, селищ, міст в етрапах і етрапських центрів до 2020 р.» планується електрифікація найвіддаленіших куточків країни, реконструкція розподільних мереж та трансформаторних підстанцій в селах, селищах, етрапських центрах. Передбачено будівництво більше 24 тис. км ЛЕП у сільській глибинці. Можливостями для України є: вироблення єдиної з туркменською стороною позиції, яка стосується участі української сторони у розробці газових родовищ Туркменістану та постачання вітчизняного

енергетичного устаткування для туркменських газопровідних проектів (газокомпресорні станції, устаткування для трубопроводів); участь в реалізації проекту будівництва газопроводу з Туркменістану в Афганістан, Пакистан, Індію (ТАШ), а також інших інфраструктурних проектів; вироблення єдиної з туркменською стороною позиції щодо подальшої модернізації туркменських об'єктів енергетики (постачання енергетичного обладнання, труб, продукції енергетичного машинобудування); надання інжинірингових послуг в ході будівництва енергооб'єктів Туркменістану; досягнення домовленостей щодо постачання в Україну енергопродуктів з більшою глибиною переробки; вироблення єдиної позиції з Туркменістаном, країнами Прибалтики та Скандинавією щодо транспортування туркменських нафтопродуктів через територію України до згаданих регіонів» [21, с. 151-152].

Говорячи про стратегічне завдання України у Каспійському регіоні, зокрема у відносинах з Туркменістаном, автори акцентують на необхідності активного просування власних диверсифікаційних проектів для забезпечення енергетичної безпеки та підсилення геополітичних позицій України в регіоні. Україна має орієнтуватися на лідерство у транзитному транспортуванні енергоносіїв за рахунок капіталізації свого вигідного географічного розташування. Вхідження прикаспійських країн на українські нафтопереробні ринки та участь у модернізації НПЗ для переробки каспійської нафти є перспективними напрямками для української нафтопереробної галузі. Україна повинна приєднуватися до європейських проектів транзиту блакитного палива з країн ЦА в обхід Росії. Пріоритетом для України стає створення особливих відносин із Казахстаном, Туркменістаном, Азербайджаном (та Грузією) в нафтогазовій сфері, де метою є створення євразійських транспортних коридорів. Для України перспективним є просування проекту «Одеса-Броди-Плоцьк», успішність якого залежить в першу чергу від конкретних кроків української сторони. Одним із найперспективніших шляхів диверсифікації постачання газу в

Україну може стати будівництво терміналів зрідженого природного газу, зокрема транспортування з країн Каспійського регіону морським транспортом [21, с. 153].

Український експерт Н. Грущинська, в контексті розвитку співпраці України та Туркменістану, висловлюється щодо можливості приєднання України до зовнішньополітичних заходів США та ЄС стосовно Туркменістану та Ірану, що дозволить в майбутньому стати учасником міжнародних енергетичних проєктів, пов'язаних з експортом енергоносіїв з цих країн, на вигідних для України умовах [54, с. 29-30].

В останні роки, україно-туркменський політичний діалог, спрямований на нарощування різнорівневої взаємодії з Туркменістаном, активізувався. Зокрема, у жовтні 2015 р. відбувся офіційний візит тодішнього Президента України П. Порошенка до Туркменістану, під час якого глави держав підтвердили спільну зацікавленість у подальшому розвитку співробітництва на основі довіри, взаємоповаги, відкритості та обопільної вигоди. Сторони висловилися щодо необхідності подальшого посилення політичного діалогу на вищому рівні, поглиблення співпраці у торгово-економічній, енергетичній, фінансовій, науково-технічній, культурно-гуманітарній та інших сферах. Президенти України та Туркменістану підтвердили намір активізувати взаємовигідне співробітництво на світовій арені та підкреслили необхідність координації зусиль і підтримки в рамках універсальних та регіональних організацій, членами яких є Україна та Туркменістан. Лідери обох країн відзначили необхідність розширення двосторонньої і багатосторонньої взаємодії із забезпечення регіональної безпеки і стабільності та підтвердили взаємне прагнення до забезпечення постійного зростання обсягів двосторонньої торгівлі, диверсифікації її структури, розвитку довгострокових форм економічного співробітництва тощо [269]. «Туркменістан і Україна ще раз підтвердили свою тверду прихильність утвердженню принципів рівноправ'я на міжнародній арені, невтручання у внутрішні справи інших держав, поваги до їх суверенітету і праву вибору

власної моделі розвитку», – заявив Г. Бердимухамедов. Президент України висловив подяку лідеру Туркменістану за послідовну співпрацю та підтримку в рамках міжнародних організацій, включаючи підтримку кандидатури України під час голосування за обрання непостійним членом Ради Безпеки ООН [235]. У рамках переговорів обговорювалося також питання участі нашої країни у створенні трансконтинентального транспортного коридору [217, с. 21]. Під час візиту було укладено міжурядові угоди про співробітництво в галузі сільського господарства та промисловості [385, 386], а також Угоду між Міністерством економічного розвитку і торгівлі України та Державним комітетом Туркменістану з туризму щодо співробітництва в сфері туризму [323]. 14 лютого 2017 р. П. Порошенко провів телефонну розмову з Г. Бердимухамедовим, під час якої сторони обговорили шляхи активізації політичного діалогу між двома країнами, питання активізації економічного двостороннього співробітництва, зокрема залучення українських компаній до реалізації інфраструктурних проектів у Туркменістані [241].

Зовнішньополітична активність керівництва нашої держави вказує на розуміння важливості подальшого поглиблення конструктивного партнерства, реалізації наявного потенціалу та перспективних можливостей співробітництва України з Туркменістаном. Відтак, слід констатувати, що Україна зберігає націленість на розвиток та зміцнення взаємовигідних відносин з Туркменістаном, пошук та знаходження нових форм плідної співпраці, виходячи насамперед з визначених зовнішньополітичних пріоритетів з метою забезпечення власних національних інтересів [42, с. 17].

Ретроспективний аналіз двосторонньої торгівлі України та Туркменістану демонструє як злети, так і падіння в цій сфері, зокрема і ті, що стосуються торгівлі товарами [42, с. 17]. За період, що триває з початку 2000-х рр. і до тепер, піковим був 2008 р. – сумарний обсяг експортно-імпортних товарних операцій між Україною та Туркменістаном сягнув 6008,5 млн. дол. США, після чого спостерігалась переважна тенденція зниження

даного показника, який у 2017 р. дорівнював лише 151,4 млн. дол. США. Необхідно зазначити, що у 2018 р. зафіксовано певне нарощення україно-туркменської зовнішньої торгівлі до позначки 201,2 млн. дол. США, зокрема за рахунок зростання імпорту з Туркменістану до України. При цьому, слід зауважити, що український експорт до Туркменістану у загальному обсязі товарообігу між обома країнами скоротився з 528,1 млн. дол. США у 2012 р. до 56,8 млн. дол. США у 2018 р. [109].

3.3. Еволюція розвитку україно-таджицьких та україно-киргизьких зв'язків

Дипломатичні відносини України та Республіки Таджикистан встановлено 24 квітня 1992 р. Відносини між цими двома країнами базуються на принципах взаємної поваги, рівності й довіри та на загальноновизнаних принципах та нормах міжнародного права. Співпраця між Україною та Таджикистаном здійснюється у різних сферах, серед яких – торговельно-економічна, енергетична, культурно-гуманітарна та ін.. Країни підтримують взаємодію на міжнародній арені та демонструють повагу до збереження територіальної цілісності держав [29].

Автори монографії «Центральна Азія: геостратегічний аналіз та перспективні можливості для України», зауважуючи на складній внутрішньополітичній ситуації та фактичному стані громадянської війни в Таджикистані в 90-х рр., писали, що україно-таджицькі зустрічі на вищому рівні в той період відбувалися переважно на самітах держав СНД та інших міжнародних заходах, та зазначали, що Україна послідовно дотримується принципів невтручання у внутрішні справи Таджикистану, а також підтримує процеси мирного врегулювання таджицького конфлікту [209, с. 117].

Для успішного здійснення співробітництва України з Таджикистаном закладені надійні політико-правові підвалини [165, с. 239]. Вагому частину

двосторонніх україно-таджицьких документів підписано під час візитів Президентів України і Таджикистану до Душанбе та Києва. Зокрема, під час офіційного візиту Президента Республіки Таджикистан в Україну 5-7 липня 2001 р. в Києві підписано Договір про дружбу і співробітництво між Україною і Республікою Таджикистан, в якому містяться положення щодо побудови відносин та взаємодії, спрямованих на розвиток та поглиблення співпраці в різних сферах, що мають взаємний інтерес [76]. Укладено також україно-таджицькі міжурядові угоди: про основні принципи та напрямки економічного співробітництва, про вільну торгівлю, про співробітництво у митних справах, про заохочення і взаємний захист інвестицій, про науково-технічне співробітництво [306-308, 310, 311].

8-10 квітня 2003 року на запрошення Президента Республіки Таджикистан Е. Рахмона тодішній Президент України Л. Кучма здійснив офіційний візит до Республіки Таджикистан. Президенти висловили задоволення активізацією україно-таджицької взаємодії в різних сферах, у тому числі торгово-економічних зв'язків. Серед іншого, було підкреслено рішучість України і Республіки Таджикистан продовжувати нарощувати спільні зусилля у справі боротьби з міжнародним тероризмом, поширенням зброї масового знищення, незаконним обігом наркотиків і зброї, транснаціональною організованою злочинністю та іншими загрозами з метою зміцнення загальної стабільності та безпеки як важливої умови розвитку двох незалежних держав [268]. У ході візиту було підписано ряд двосторонніх документів, зокрема: Договір між Україною і Республікою Таджикистан про довгострокове економічне співробітництво на 2003 – 2012 рр. [68]; Угоду між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Таджикистан про співробітництво в боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів, згідно якої сторони мають здійснювати співробітництво між компетентними органами України і Таджикистану, координувати свою національну політику з питань контролю за наркотиками, обмінюватися інформацією, здійснювати відповідні заходи

тощо [315]; Угоду між Міністерством освіти і науки України і Міністерством освіти Республіки Таджикистан про співробітництво в галузі освіти, що передбачає за рахунок Державного бюджету України щорічне виділення громадянам Таджикистану місць для навчання в українських ВНЗ [326].

У березні 2008 р. з офіційним візитом Таджикистан відвідав тодішній Президент України В. Ющенко. Значна увага була приділена співробітництву у гідроенергетичній сфері, наголошувалося на необхідності розвивати співпрацю в енергетиці, АПК (зокрема щодо поставок олії з України), військово–технічній сфері, а також на можливості спільного розвитку транзитного потенціалу. В ході візиту було підписано міжурядову угоду про повітряне сполучення [312]. У монографії «Азійський напрям зовнішньої політики України: проблеми і перспективи. Аналітичні оцінки» аналітики НІСД зазначали, що 82 % гідроелектростанцій, які функціонують у Таджикистані, працюють на устаткуванні, поставленому з України. Дослідники наводять слова В. Ющенка: «Наша присутність у цій сфері завжди була провідною», і пишуть, що цей факт надає можливість Україні брати активну участь у модернізації, реконструкції та розвитку енергетичної галузі Таджикистану [2, с. 98].

Н. Мхитарян, говорячи в 2009 р. про співробітництво України та Таджикистану, зазначає: «Сьогодні у відносинах обох країн відсутні політичні проблеми і основний акцент робиться на економічній співпраці. Україна має можливість надати допомогу у відновленні енергоструктури Таджикистану». Дослідниця, торкаючись обміну у 2008 р. візитами Президента України В. Ющенка до Таджикистану у березні та Президента Таджикистану Е. Рахмона до України у грудні, візитів міністрів, їх заступників та урядових делегацій, пише: «Під час офіційних візитів президентів обговорювалися питання співпраці України і Таджикистану у торгово-економічній, транспортній, військово-технічній сфері, паливно-енергетичному комплексі, гідроенергетиці, АПК та гуманітарній сфері. Зазначалося також, що країни мають спільно розвивати свій транзитний

потенціал. В. Ющенко наголосив, зокрема: «Серед наших особливих інтересів у сфері економічних відносин є розвиток і реалізація проектів енергетичної інфраструктури». Одним з пріоритетних напрямів є розвиток відносин у гідроенергетиці, що пояснюється необхідністю модернізації обладнання українського виробництва, яке працює на таджицьких гідроелектростанціях, та потенційними можливостями спільних проектів щодо розбудови кількох десятків малих і середніх ГЕС у Таджикистані» [396, с. 623-624]. Важливим елементом розширення двосторонньої україно-таджицької співпраці стало підписання під час візиту Президента Таджикистану Е. Рахмона до України у грудні 2008 р. Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Таджикистан про співробітництво в галузі культури і мистецтва та Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Таджикистан про співробітництво в галузі туризму [313, 314].

Експерти ЦДПГС в аналітичній доповіді, присвяченій українським перспективам в ЦА, в той період відмічали: «На сьогоднішній день в україно-таджицьких відносинах відсутні будь які серйозні розбіжності та політичні проблеми. Співпадають або є близькими за своєю суттю підходи до рішення основних глобальних та регіональних питань. Геостратегічне становище та зовнішня політика Республіки Таджикистан роблять її важливим фактором безпеки в нестабільному регіоні, який має вплив і на реалізацію українських національних інтересів. Тим більш, що зараз для цього існують сприятливі можливості: ряд українських підприємств успішно працює в Республіці Таджикистан, особливо у спорудженні гідроенергетичних об'єктів. При цьому фінансування відбувається за рахунок вагомої міжнародної допомоги Заходу на подолання наслідків громадянської війни та економічної кризи. Зацікавленість США у створенні енергосистеми, яка б об'єднала ЦА та Південну Азію, створює сприятливі можливості для посилення ролі України у відновленні і подальшому масштабному розширенні енергосистеми Таджикистану. Україна як учасниця розвитку гідроенергетичної системи

Республіки Таджикистан (6 гідроакумуючих та генеруючих комплексів, які планується задіяти у найближчі роки з України) й партнер Сполучених Штатів Америки могла б залучити інвестиції для своїх підприємств» [408].

В цьому контексті слушною виглядає позиція, що надзвичайно важливою для успішного економічного співробітництва України і Таджикистану уявляється реалізація домовленості про проведення модернізації обладнання для Нурекської ГЕС [165, с. 241]. В роботі з модернізації та ремонту гідроагрегатів Нурекської станції, що триває з 2009 р., бере участь ОАО «Турбоатом», який забезпечує виробництво та монтаж відповідного обладнання [296].

Окремим аспектом потенціалу та перспектив україно-таджицьких політико-економічних зв'язків є участь в багатосторонньому співробітництві. Серед прикладів багатосторонньої взаємодії слід зазначити, що Україна та Таджикистан, разом з Азербайджаном, Вірменією, Болгарією, Грузією, Казахстаном, Киргизстаном, Молдовою, Румунією, Туркменістаном, Туреччиною, Узбекистаном є сторонами проекту ТРАСЕКА, який розглядався в якості основного торгового коридору древнього Шовкового шляху. Проект розроблено Єврокомісією, а у 1993 р. на конференції в Брюсселі з боку ЄС було запропоновано реалізувати в рамках TACIS програму технічного сприяння «Транспортний коридор Європа–Кавказ–Азія» [49]. В 2009 р. до проекту ТРАСЕКА приєднався Іран [93]. Проект передбачає реконструкцію та будівництво нових шосейних доріг і залізниць, реконструкцію морських портів, створення інфраструктури з обслуговування транспортних магістралей [98, с. 82]. Серед проблем коридору - труднощі введення єдиного перевізного тарифу та великі затримки транспортних засобів на прикордонних пунктах пропуску. Очікується, що діяльність ТРАСЕКА у подальшому буде залежати від успіхів китайської стратегії «Один пояс - один шлях», яка заснована на ідеї відродження ВШШ [295, с. 129-130].

15-16 грудня 2011 р. відбувся офіційний візит в Україну Президента Республіки Таджикистан Е. Рахмона, в ході якого було прийнято Спільну заяву Президента Республіки Таджикистан і Президента України, а також підписано ряд найважливіших документів, спрямованих на розвиток і зміцнення взаємного співробітництва в різних областях [285, с. 14]. Досягнуто важливі домовленості у торгово-економічній, енергетичній, транспортній та гуманітарній сферах, з ВТС, проведено україно-таджицький бізнес-форум, підписано угоду між ТПП України і Таджикистану, створено ділову раду, яка займається питаннями торгівлі, промисловості, інвестицій, передачі технологій та надання послуг [422, с. 334]. В рамках україно-таджицького бізнес-форуму сторони означили дії для реалізації перспективних проектів. Е. Рахмон запросив українських бізнесменів працювати в Таджикистані, назвавши перспективними для вкладень енергетику, АПК і туризм [284].

В 2012 р. з боку таджицької сторони підкреслювалося, що відносини між нашими країнами традиційно носять теплий і дружній характер. Республіку Таджикистан і Україну зближує збіг і близькість позицій з ключових питань міжнародної політики і безпеки, а також єдиний підхід щодо участі двох країн у процесі регіональної інтеграції [285, с. 14]. 2 липня 2012 р. відбувся робочий візит Президента Республіки Таджикистан Е. Рахмона в Україну [226]. У ході візиту підписано низку важливих документів, спрямованих на розвиток і зміцнення двостороннього співробітництва у різних галузях [228]. Президентом України і Таджикистану було обговорено перспективи створення спільних підприємств у сфері сільського господарства, гідроенергетики, текстильної та харчової промисловості. Відмічалось, що згідно з домовленостями 2011 р., Україна забезпечує поставки гідротурбін для будівництва Рогунської ГЕС, здійснює співробітництво з таджицькою алюмінієвою компанією «Талко» [147].

Український експерт М. Єжеєв у 2013 році констатує, що великий потенціал для досягнення стратегічних цілей України, який не був

реалізований впродовж 2010-2012 рр., знаходиться на євразійському напрямі, зокрема в ЦА, серед країн регіону та вказує і Таджикистан [91, с. 69].

З квітня 2013 р. у м. Душанбе проведено четверте засідання Спільної міжурядової україно-таджицької комісії з питань економічного співробітництва, під час якого сторонами було досягнуто низку важливих для України та Республіки Таджикистан практичних домовленостей у торгово-економічній, енергетичній, транспортній та гуманітарній сферах [228]. Розширенню культурно-гуманітарного співробітництва сприяло проведення у червні 2013 р. в Республіці Таджикистан Днів культури України [29]. У жовтні 2013 р. відбувся робочий візит тодішнього голови ОБСЄ, Міністра закордонних справ України до Республіки Таджикистан, в ході якого він був прийнятий Президентом Республіки Таджикистан Е. Рахмоном [228].

Л. Чекаленко вказувала в 2015 р. на міжрегіональну взаємодію України і Таджикистану та зазначала, що офіційні контакти підтримуються практично на всіх рівнях державної влади [422, с. 335-336].

Оцінюючи у 2016 р. україно-таджицькі зв'язки, Надзвичайний та Повноважний Посол України в Республіці Таджикистан та Ісламській Республіці Афганістан В. Никитюк, зазначав: «Всебічне співробітництво між нашими країнами, яке здійснюється на взаємовигідній основі, має хороші перспективи для подальшого розвитку» [225]. Український дипломат акцентує на перспективах у сферах гідроенергетики, сільськогосподарського машинобудування, гірничовидобувної промисловості, розвитку торгівлі тощо, можливостях співробітництва в рамках вільних економічних зон в Таджикистані та наголошує, що Україна буде серед активних торгово-економічних партнерів Таджикистану [28, 31, 191]. В цілому, В. Никитюк характеризує таджицько-українські відносини як тісні, дружні та партнерські. Як свідчення конструктивного співробітництва наведено взаємодію в рамках міжнародних організацій, зокрема щодо підтримки України з боку Таджикистану в Раді Безпеки ООН в якості непостійного члена на 2016-2017 рр., а також стосовно українського представника, якого

було висунуто від України до Комітету ООН з прав людини. Україною було підтримано кандидатуру Таджикистану до Економічної та Соціальної Ради ООН на 2017-2019 рр. [191].

Ретроспективний аналіз двосторонньої торгівлі України і Таджикистану за останні роки свідчить про незначні її обсяги. За період від початку 2000-х рр. до сьогодні, піковим став 2012 р., коли сумарний обсяг експортно-імпортних торгових операцій між Україною та Таджикистаном сягнув 108,0 млн. дол. США, після чого спостерігалась переважна тенденція зниження даного показника, який у 2018 р. дорівнював 35,2 млн. дол. США [109]. Основними статтями українського експорту до Республіки Таджикистан є продукція АПК, машинобудівної та хімічної промисловості, а з Таджикистану до України в основному імпортується металургійна продукція, продукція легкої промисловості та АПК [29].

Як один з важливих напрямів розвитку двосторонніх відносин між Україною та Республікою Таджикистан, МЗС України відмічає розвиток гуманітарного співробітництва та вказує, що сьогодні в Україні навчається майже 400 таджицьких студентів [29].

Дипломатичним представництвом України в Таджикистані відзначається, що розвитку та зміцненню україно-таджицьких відносин сприяють підписані понад 80 двосторонніх міждержавних документів, що охоплюють широкий спектр співробітництва та дозволяють всебічно розвивати взаємовигідні зв'язки. Відносини між двома країнами є традиційно конструктивними та характеризуються взаєморозумінням при обговоренні та вирішенні багатьох актуальних питань двостороннього співробітництва. Україну та Республіку Таджикистан об'єднує близькість позицій з ключових питань міжнародної політики та безпеки [228].

Дипломатичні відносини України та Киргизстану встановлено 19 вересня 1992 р., а 23-24 лютого 1993 р. було здійснено візит колишнього прем'єр-міністра України Л. Кучми до Бішкеку. Низку двосторонніх документів, які заклали правову основу відносин між обома країнами, було

підписано під час цього візиту та засідання Ради Глав держав СНД у Мінську в травні 1995 р. [209, с. 117]. Зокрема, це стосується міжурядових документів щодо: вільної торгівлі; повітряного сполучення; неторгових платежів; співробітництва в галузі транспортних перевезень; співробітництва по поштовим грошовим переказам; співробітництва в галузі освіти; співробітництва в галузі культури; співробітництва в галузі охорони здоров'я; співробітництва в галузі туризму, альпінізму і готельної індустрії [72, 353, 362-365, 390-392]. Підписано також міжвідомчі угоди щодо: митної сфери; співробітництва в галузі електричного і поштового зв'язку; переліку і умов здійснення неторгових платежів між Україною і Республікою Киргизстан [303, 304, 324, 331, 383].

Двосторонні контакти помітно активізувалися в 1996 р. З робочими візитами до Києва у лютому та квітні приїздили урядові делегації Киргизстану. Також у квітні Бішкек відвідала урядова делегація України та представницька група українських промисловців і підприємців [165, с. 236]. 18–19 червня 1996 р. в Україні перебував тодішній Президент Киргизької Республіки А. Акаєв з офіційним візитом, під час якого підписано базовий двосторонній Договір про дружбу і співробітництво між Україною і Киргизькою Республікою [74], низку інших документів [165, с. 236]. Серед україно-киргизьких документів було також підписано міжурядові угоди про співробітництво: в сфері науки та технологій; в галузі атестації наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації; в галузі стандартизації, метрології та сертифікації; в галузі фізичної культури і спорту [338, 341, 357, 358]. Крім цього, укладено міжурядові угоди про виробничу кооперацію та про розвиток економічного співробітництва [355, 356].

Прем'єр-міністр Киргизької Республіки з офіційним візитом відвідав Україну у квітні 1997 р. [165, с. 236]. Під час візиту було укладено міжурядові угоди про ВТС та про співробітництво в галузі електроенергетики [305, 354], а також Угоду між Міністерством сільського господарства і продовольства України та Міністерством сільського і водного

господарства Киргизької Республіки про економічне і науково-технічне співробітництво [329] та Угоду між Міністерством охорони здоров'я України та Міністерством охорони здоров'я Киргизької Республіки про співробітництво в галузі охорони здоров'я [328].

Особливе значення в розвитку україно-киргизьких відносин мав офіційний візит колишнього Президента України Л. Кучми до Киргизстану, що відбувся 15-16 жовтня 1997 р.. Президенти обох держав під час переговорів дійшли згоди з приводу багатьох питань розвитку міжнародних відносин та подальшого розвитку україно-киргизького економічного співробітництва загалом [209, с. 117]. Сторони підписали ряд двосторонніх документів, зокрема міжурядові угоди: про співробітництво в галузі цивільної оборони, попередження надзвичайних ситуацій та ліквідації їхніх наслідків; про співробітництво і взаємодопомогу з питань додержання податкового законодавства; про уникнення подвійного оподаткування та попередження ухилень від сплати податків на доходи і капітал [339, 340, 342]. Крім цього, було підписано Угоду про співробітництво між Міністерством юстиції України та Міністерством юстиції Киргизької Республіки, а також Угоду про співробітництво в галузі статистики між Державним комітетом статистики України та Національним статистичним комітетом Киргизької Республіки [387, 389].

В аналітичній доповіді ЦДПГС «Українські перспективи в Центральній Азії» відмічається участь української делегації в інаугурації у серпні 2005 р. Президента Киргизької Республіки К. Бакієва [408].

Т. Ляшенко, торкаючись економічної складової двосторонніх україно-киргизьких зв'язків, пише про зміцнення співробітництва підприємців України та Киргизстану у 2008 р., зокрема: «На замовлення киргизької Фінансової компанії з підтримки і розвитку кредитних союзів до м.Бішкек поступили трактори Харківського тракторного заводу; українська фірма «Альянс Восточно-европейский» взяла участь у будівництві ділянки автодороги Ош-Ісфана» [165, с. 238].

Про активний україно-киргизький політичний діалог у 2011-2013 рр. свідчить ряд зустрічей високого рівня, зокрема: у квітні 2011 р. - Міністрів закордонних справ у рамках засідання Ради Міністрів закордонних справ СНД (м. Київ); вересень 2011 р. - Президентів у рамках 66-ої сесії Генеральної Асамблеї ООН (м. Нью-Йорк, США) та Міністрів закордонних справ у рамках засідання Ради Міністрів закордонних справ СНД (м. Душанбе); листопад 2011 р. – Голови Верховної Ради України зі Спікером Парламенту Киргизької Республіки у рамках засідання Ради Міжпарламентської Асамблеї СНД (м. Санкт-Петербург, РФ); березень 2012 р. - Голови Верховної Ради України зі Спікером Парламенту Киргизької Республіки у рамках засідання Ради Міжпарламентської Асамблеї СНД (м. Алмати, Казахстан); квітень 2012 р. - Міністрів закордонних справ у рамках засідання Ради Міністрів закордонних справ СНД (м. Астана, Казахстан); вересень 2012 р. – Президента України зі Спікером Парламенту Киргизької Республіки у рамках 67-ої сесії Генеральної Асамблеї (м. Нью-Йорк, США) та Прем'єр-міністрів у рамках засідання Ради глав урядів країн СНД (м. Ялта) [196]. 4 липня 2013 р. в Києві відбулося третє засідання Спільної міжурядової україно-киргизької комісії зі співробітництва, де було проаналізовано стан і майбутні перспективи двостороннього співробітництва у сфері торгівлі й інвестицій, промисловості, науки і технологій, енергетичній і транспортній сферах, сільськогосподарській і переробній сферах, освіті, культурі і туризмі. 25 вересня 2013 р. в м. Астана відбулася зустріч Прем'єр-міністра України з Прем'єр-міністром Киргизької Республіки у рамках засідання Вищої Євразійської економічної ради на рівні глав Урядів країн СНД. Міністр закордонних справ України здійснив робочий візит у Киргизьку Республіку 15 жовтня 2013 року. Керівником українського зовнішньополітичного відомства було проведено зустрічі з Президентом Киргизької Республіки та Міністром закордонних справ Киргизької Республіки [29].

Україна та Киргизстан, разом з Азербайджаном, Вірменією, Болгарією, Грузією, Казахстаном, Молдовою, Румунією, Таджикистаном, Туркменістаном, Туреччиною, Узбекистаном, є сторонами проекту ТРАСЕКА [40]. Український політолог Г. Кухалейшвили в 2012 р. зазначав, що в рамках транспортного коридору ТРАСЕКА існують перспективи участі України в реалізації інфраструктурних проектів, залізниць, автодоріг на території Киргизстану [147]. На нашу думку, дана теза в контексті потенціалу україно-киргизьких зв'язків є одним із свідчень правомірності розгляду національних інтересів України в ЦА з урахуванням багатогранності аспектів можливого багатостороннього співробітництва нашої держави з провідними акторами світу та країнами регіону. Серед аналітиків, що бачать перспективу у відносинах України та Киргизстану, М. Єжеєв, який акцентуючи в 2013 р. на тому, що значний потенціал для досягнення стратегічних цілей України, що у 2010-2012 рр. не був реалізований, знаходиться на євразійському напрямі, в тому числі в ЦА, поряд з іншими країнами регіону вказує і Киргизстан [91, с. 69].

Доцільно звернути увагу на позитивний момент в оцінці стану україно-киргизьких відносин у виданні «Зовнішня політика України – 2015: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети», де автори, говорячи про поширення на товари з України санкцій з боку РФ, які раніше були запроваджені щодо окремих сільськогосподарських товарів з ЄС, слушно звернули увагу на цікавий факт того, що Казахстан та Киргизстан, поряд з іншими країнами – членами ЄАЕС – Білоруссю та Вірменією, не приєдналися до торгових обмежень, уведених Росією [108, с. 81].

Розглядаючи гуманітарну сферу україно-киргизької взаємодії, зокрема освіту, слід підкреслити існування практики надання з боку України квоти на прийняття громадян Киргизстану до ВНЗ України за рахунок Державного бюджету України [408]. В Киргизькому національному університеті ім. Ж. Баласагіна діє Центр україністики, де студенти вивчають українську мову як другу іноземну. Між ВНЗ України та Киргизької Республіки укладено низку

двосторонніх договорів про співробітництво в сфері освіти, зокрема між: Киргизьким національним університетом ім. Ж. Баласагіна і Київським національним університетом ім. Т.Г. Шевченка; Киргизько-Турецьким університетом «Манас» та Інститутом математики НАН України, Східноєвропейським національним університетом ім. Л. Українки (м. Луцьк); Бішкекським гуманітарним університетом ім. К. Карасаєва та Київським національним лінгвістичним університетом, Ніжинським державним університетом ім. М. Гоголя, Полтавським національним педагогічним університетом ім. В. Короленка, Уманським державним педагогічним університетом ім. Павла Тичини, Чернігівським державним педагогічним університетом ім. Т.Г. Шевченка, Черкаським національним університетом ім. Б. Хмельницького, Миколаївським державним гуманітарним університетом ім. П. Могили та Харківським інститутом управління. Співробітництво між Україною та Киргизькою Республікою у сфері культури розвивається на основі давніх традицій культурного взаємообміну між двома країнами. Сприяє цьому і численна українська діаспора в Киргизстані – третя за чисельністю серед країн ЦА. Згідно з Демографічним щорічником Киргизької Республіки 2011-2015 рр., кількість українців на 01.01.2016 р. становила 12691 особу [227]. З 1993 р. функціонує українське Товариство Киргизької Республіки "Берегиня" [165, с. 215]. В Киргизстані виходить щотижнева радіопередача Товариства "Берегиня" [227]. Поступово активізувалася співпраця в культурній сфері з Киргизстаном. Значні перспективи розвитку відносин між Україною та Киргизстаном є і в області туристичних обмінів. Одним з гальмуючих факторів, зокрема, у розвитку культурних зв'язків, залишається відсутність прямого транспортного сполучення [177, с. 131].

Ретроспективний аналіз двосторонньої торгівлі України та Киргизстану за останні роки свідчить про незначні її обсяги. В період з початку 2000-х рр. до сьогодні піковим був 2013 р., коли сумарний обсяг експортно-імпортних товарних операцій між Україною та Киргизстаном сягнув 146,4 млн. дол.

США, після чого спостерігалася тенденція зниження даного показника, який у 2018 р. дорівнював 30,1 млн. дол. США [109]. Український експорт товарів до Киргизької Республіки у 2018 р. складався переважно з фармацевтичної продукції, м'яса та їстівних субпродуктів, цукру і кондитерських виробів з нього, готових продуктів із зерна, какао та продуктів з нього, реакторів ядерних, котлів, машин, електричних машин та паперу і картону [227].

МЗС України відзначає, що між Україною та Киргизстаном підписано 80 документів, з яких 48 діючих, а політичний діалог між двома країнами здійснюється на всіх рівнях взаємодії [29].

Необхідно констатувати, що 19 липня 2018 р. під час прийняття тодішнім Президентом України П. Порошенком вірчих грамот Посла Киргизької Республіки в Україні Ж. Шаріпова підкреслено незмінність позицій України та Киргизької Республіки у прагненні зміцнювати та розвивати двосторонню взаємодію. Глава держави висловився за поживлення динаміки україно-киргизького діалогу в різних сферах. Наголошено на важливості інтенсифікації торгово-економічної співпраці із задіянням потенціалу вже існуючих механізмів взаємовигідного партнерства, а також ефективної взаємодії сторін у рамках міжнародних організацій з питань, що становлять взаємний інтерес [231].

Висновки до розділу 3

За часів незалежності відносини України з центральноазійськими країнами характеризуються послідовним розвитком рівноправного та конструктивного співробітництва на міждержавному, міжурядовому та міжвідомчому рівнях. Це стосується усього комплексу питань, що мають взаємний інтерес, хоча спостерігалися й тривалі періоди уповільнення політичних діалогів, коливання активності в зовнішньоекономічній сфері. Важливим аспектом є створення солідної договірно-правової бази двосторонніх політико-економічних відносин України з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном та Узбекистаном.

У ході еволюційного процесу розвитку зв'язків України з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном та Узбекистаном в пострадянський період реалізовано значний комплекс політико-дипломатичних та економічних ініціатив України, а в рамках двосторонніх відносин системно вирішено багато важливих питань.

Договірною-правова база між Україною та п'ятьма пострадянськими країнами регіону, позиції нашої держави в світі на даний час в цілому створюють достатні передумови для проведення ефективної та результативної зовнішньої політики України на центральноазійському напрямі, включаючи широкий пошук можливостей налагодження дієвих механізмів співробітництва з країнами ЦА в контексті динамічного процесу політико-економічних трансформацій глобалізаційного характеру.

Серед основних завдань України в ЦА - розвиток всебічних зв'язків з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном, Узбекистаном, а серед важливих чинників поглиблення відносин з ними залишаються міждержавні, міжурядові, міжвідомчі контакти та взаємна підтримка в міжнародних організаціях.

Україні необхідна розробка довгострокових стратегічних відносин з країнами ЦА, де крім широкого політико-економічного діалогу, має бути багата культурно-гуманітарна складова та зміцнення суспільної дипломатії. Зміцнення культурних обмінів та зв'язків покликано створити позитивний імідж України та сприяти просуванню інтересів українського бізнесу.

Вкрай актуальним постає завдання щодо пошуку та здійснення нових підходів у рамках зовнішньополітичної стратегії України на центральноазійському напрямі, які б спиралися на загальне бачення геополітичної ситуації в ЦА з урахуванням гео економічних аспектів, інтересів й відповідних дій ряду провідних світових акторів у регіоні.

Беручи до уваги особливості глобалізованого світу, успішний розвиток співпраці України з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном та Узбекистаном убачаємо в залежності не лише від діалогу

України з центральназійськими країнами, але й від спроможності української сторони відстоювати свої позиції через ефективну взаємодію з ключовими світовими акторами, що присутні в регіоні ЦА. Сучасна українська зовнішня політика, крім традиційних підходів, може використовувати неординарні механізми формування моделей співробітництва коопераційно-інтеграційного характеру. Цьому, зокрема, сприятиме потенціал партнерства України з США та КНР, що є потужними гравцями в ЦА. Україна має достатні шанси для того, щоб стати учасником багатосторонніх коопераційних процесів на теренах ЦА, інтегруючись у складну мозаїку міжнародних відносин в ЦАР у новій якості.

Україні в сучасних геополітичних умовах, з урахуванням усіх аспектів багатосторонньої співпраці в рамках міжнародних організацій, до яких входять країни ЦА, слід приділяти належну увагу потенційно можливим конфігураціям міждержавних відносин, прагнучі залучення до системи різнопланової коопераційної взаємодії за участі Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану та ряду ключових світових акторів, зокрема КНР та США, в контексті необхідності реалізації українських національних інтересів й досягнення власних стратегічних цілей.

РОЗДІЛ 4.

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ, ПОТЕНЦІАЛ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ

4.1. Проблемні аспекти взаємодії України з центральноазійськими країнами

У контексті розгляду тематики взаємодії нашої держави з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном та Узбекистаном красномовною є позиція І. Горобця та А. Мартинова, яка полягає в тому, що загалом, Україна не має сталої концепції та стратегії розбудови відносин з країнами ЦА [53, с. 49]. Спочатку українська дипломатія не приділяла належної уваги щодо ЦАР [165, с. 204]. На нашу думку, це певним чином зумовило необхідність докладання додаткових зусиль з боку України в період формування та реалізації активної зовнішньої політики на центральноазійському напрямі в середині 90-х рр., зокрема щодо забезпечення імпорту енергоносіїв та інших найважливіх видів продукції виробничо-технічного призначення. Потрібно також констатувати, що з початку 2000-х рр. діючі до того організаційні моделі економічного співробітництва України з центральноазійськими державами поступово зазнали певної трансформації. Ретроспективний аналіз картини присутності України в ЦА свідчить, що за часів незалежності відмічалися злети й падіння показників взаємодії українських суб'єктів господарювання з казахськими, киргизькими, таджицькими, туркменськими, узбецькими партнерами в зовнішньоекономічній сфері, зокрема щодо торгівлі товарами. В період з початку 2000-х рр. і до сьогодні піковим став 2008 р. Тоді сумарний обсяг експортно-імпортних товарних операцій між Україною та країнами ЦА сягнув близько 13,8 млрд. дол. США. При цьому варто зазначити, що з 2011 р. спостерігається переважна тенденція щодо зниження загального об'єму

зовнішньої торгівлі товарами між Україною та країнами ЦА, а в 2017 р. даний показник, ставши рекордно низьким, дорівнював лише 1203,4 млн. дол. США (в 2018 р. товарообіг склав 1510,1 млн. дол. США) [109]. Це відбулося, серед іншого, внаслідок політики РФ та перешкод, створених на шляху реалізації механізмів торгово-економічного співробітництва України з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном та Узбекистаном, що були прописані раніше.

В цілому, у процесах співпраці України з країнами ЦА існує ряд проблемних аспектів, які характеризуються певними коливаннями зовнішньоекономічної активності. Їх викликали ряд об'єктивних та суб'єктивних чинників. Тут мова йде про наслідки геополітичного впливу світової кон'юнктури, зокрема позицій провідних світових акторів. Аксиомою при цьому виглядає той факт, що, безпосередньо або опосередковано, на обсяги співробітництва України з країнами ЦА впливають відносини нашої держави з РФ. Значне зниження рівня співпраці України з країнами ЦА, зокрема в торгово-економічній сфері, великою мірою пояснюється перепонами у просуванні продукції між Україною та Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном та Узбекистаном, які штучно створюються з боку РФ. Наприклад, введення обмежень на транзит українських товарів територією Росії призвело до суттєвого підвищення їх вартості на центральноазійських ринках, в першу чергу за рахунок зростання транспортних витрат на шляху до регіону.

Необхідно зазначити, що Україна оскаржила у СОТ політичну заборону росіян, яка розірвала найкоротший шлях українських товарів на ринки ЦА, але з боку даної міжнародної організації, у квітні 2019 р., обмеження транзиту не визнано порушенням [293, 403]. У той же час Президент Росії В. Путін вніс правки до свого указу, якими дозволив з 1 липня 2019 р. частковий автомобільний і залізничний транзит українських товарів через територію РФ, зокрема, до країн ЦА за умови наявності на транспортних

засобах та товарах пломб, що використовують технологію "ГЛОНАСС" (аналог GPS) [248].

Слід зауважити, що ситуацію з транзитом товарів з України до країн ЦА та скороченням обсягів експорту традиційної української продукції на ринки Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану певним чином намагаються використовувати суб'єкти господарської діяльності – виробники аналогічних видів товарів країн-конкурентів, зокрема Росії та Китаю, за рахунок займання відповідних ніш, що вивільняються в країнах ЦА внаслідок існування проблемних аспектів зовнішньої торгівлі нашої держави на центральноазійському напрямі.

Український дослідник В. Моргацький пише, що у геополітичному аспекті відносини нашої країни із ЦА мають застійний характер [179, с. 185]. В експертних колах існує думка, що неувага українського керівництва до ініціатив, з якими виходили перспективні партнери ЦАР, призвела до практично повної втрати позицій України в ЦА. Місце і вплив нашої країни в ЦАР є мінімальними. Ми залишаємось пасивними учасниками «великої гри» в ЦА, задовольняючись тим, що пропонують інші [165, с. 251-252].

У розрізі питання реалізації багатосторонніх масштабних проектів за участі України та країн ЦА, рядом аналітиків висвітлюються певні проблеми з їх практичної реалізації, зокрема, говорячи про транспортний коридор в рамках програми ТРАСЕКА, зауважується на труднощах введення єдиного перевізного тарифу та великі затримки транспортних засобів на прикордонних пунктах пропуску [295, с. 129-130].

Серед проблемних аспектів взаємодії України з країнами ЦА, де наша держава має виявляти політичну мудрість та далекоглядність, є питання певних двосторонніх протиріч між деякими країнами регіону. Зокрема, це необхідність балансування України між Узбекистаном і Таджикистаном у контексті їх суперечки з водогосподарської теми. В 2011 р. Т. Ляшенко, акцентувала: «Українській стороні варто відмовитися від участі в проекті добудови Рогунської ГЕС, оскільки в іншому випадку ми ризикуємо

виявитися на грані «заморожування» відносин з Узбекистаном, по інтересах якого вдарить будівництво цієї ГЕС. Економічні й політичні наслідки від такого необдуманого рішення можуть значно послабити позиції України в ЦА» [165, с. 241]. Автор підкреслює: «Тема виробництва та поставок обладнання для ГЕС вимагає особливої уваги та зваженості, оскільки питання експлуатації водних ресурсів є проблемним для регіону і залишається постійним подразником у центральноазійських внутрішньорегіональних відносинах (наприклад, узбецько-таджицькі навколо Рогунської ГЕС, яку Ташкент вважає загрозою не лише своєму АПК, а й національній безпеці в цілому) [165, с. 234-235].

В експертних колах існує ряд думок в площині проблемних аспектів україно-казахського співробітництва, зокрема стосовно додаткових питань щодо перспектив торгових відносин України та Казахстану в результаті членства Казахстану в МС [53, с. 49], поверхневого характеру україно-казахських переговорів на державному рівні [199, с. 30] тощо. В одному з інформаційних матеріалів, зокрема присвяченому україно-казахському співробітництву, зазначається: «Експорт України постраждав від російських обмежень. Кремль перекрив кисень товарообігу між Україною та Казахстаном. Росія з початку 2016 р. обмежила транзит товарів з України через територію РФ до країн ЦА і Далекого Сходу нібито з метою забезпечення економічної безпеки, для запобігання реекспорту через українську територію дешевих продуктів з країн ЄС. Вочевидь, що насправді ці дії мають суто політичний підтекст. В результаті введення обмежень транзиту товарів з території України через територію РФ у треті країни, загальне скорочення експорту українських товарів на ринок Республіки Казахстан в першому півріччі 2016 р. дорівнював 45,5%. Альтернативні маршрути в обхід російської території мають скоріш демонстративний характер [398].

У відносинах України з Туркменістаном особливо чутливі труднощі стосуються в основному поставок туркменського природного газу до нашої

країни. До 2003 р. Україна закуповувала значні обсяги туркменського блакитного палива. Ситуація змінилася, коли Росія перекупила усі обсяги газу у Туркменістану, а вже у 2004 р. була створена компанія «РосУкрЕнерго», яка в перспективі стала посередником у постачанні газу в Україну з Росії. Шляхом такої двоходової комбінації Україна почала отримувати туркменський газ у вигляді російського й таким чином Україна втратила туркменський газ. Але за зривом прямих україно-туркменських газових відносин у середині минулого десятиліття стояла Росія й це можна назвати початком прихованої війни проти України» [222]. В свою чергу, К. Маркевич та В. Омельченко пишуть про намір України в 2005 р. диверсифікувати імпорту природного газу та небажання Росії надавати дозвіл для транспортування блакитного палива її територією до України з Туркменістану [173, с. 77]. М. Гончар, констатує, що проблемою в питанні забезпечення України туркменським газом залишається транспортування, підкреслює: «Заяви та обіцянки українських політиків щодо туркменського газу за період з 2008 р. так і не були реалізовані» [222].

Серед експертних думок щодо перспектив поставок туркменського газу до нашої країни, привертає увагу позиція М. Лаумуліна в 2009 р., а саме: «Україна не зможе без Росії отримувати туркменський газ» [154, с. 94]. На нашу думку, висловлена теза щодо можливостей України виглядає, сьогодні, спірною і має дискусійний характер, зокрема крізь призму потенціалу практичної реалізації ідеї прокладання Транскаспійських трубопроводів, виходячи із сучасних реалій розвитку геополітичної ситуації навколо Каспійського регіону.

Слід зауважити, що в середині 2000-х рр. відмічалось різке загострення конкуренції між провідними компаніями світу за участь у широкомасштабних інвестиційних проектах на туркменському ринку, які було ініційовано керівництвом Туркменістану [259]. Т. Ляшенко доповнює зміст вищенаведеного аспекту, надаючи йому додаткового геополітичного обрис, говорячи зокрема про те, що навколо нової туркменської влади вже

активно діють російські й китайські компанії, які мають намір перехопити українські контракти, й справа тут навіть не в мільйонних будівельних проектах, а йдеться про стратегічні перспективи [165, с. 247].

С. Шергін в 2015 р. писав: «На шляху розвитку двосторонніх торгово-економічних відносин України і Туркменістану існує ряд стримуючих факторів і проблем: надмірна присутність посередницьких структур третіх країн у схемі постачань туркменського газу в Україну, які не зацікавлені в розвитку україно-туркменського співробітництва; неврегульованість у питаннях сплати за природний газ, що постачається в Україну, зокрема визначення ціни та співвідношення товарних і валютних частин (Туркменістан наполягає на скасуванні бартеру і збільшенні валютної частини); російська монополія на постачання туркменських енергоносіїв в Україну та Європу» [435, с. 16-17].

В контексті висвітлення проблемних аспектів взаємодії України з Узбекистаном, потрібно зазначити, що уповільнення політичного діалогу між Києвом та Ташкентом спостерігалось протягом 2005–2009 рр.. Свідченням цього є той факт, що жодного візиту на найвищому рівні (за винятком зустрічі в рамках роботи засідання Ради Глав Держав СНД у Мінську в 2006 р.) не відбулося [396, с. 622].

Крізь призму загального стану україно-таджицьких відносин, аналізуючи наявні труднощі в процесі здійснення двосторонньої взаємодії України та Таджикистану, Т. Ляшенко в 2011 р. зауважувала: «В останні роки економічні зв'язки Республіки Таджикистан та України були ослаблені і їхній сучасний стан не відповідає потребам обох держав. Це можна пояснити цілою низкою обставин». Вона також пише: «Таджикистан вважають сферою своїх інтересів такі впливові держави і об'єднання, як Росія і Китай, Іран і Туреччина, США і ЄС, а також Казахстан, що як регіональний лідер визначає та відстоює свої економічні й політичні інтереси, в тому числі і в Таджикистані. Тому ця країна стала ареною суперництва і конкуренції кількох провідних світових гравців». Крім цього, автор зазначає, що однією з

причин недостатньо ефективної, слабо розвиненої структури експортно-імпортних зв'язків України та Таджикистану, їх переважно сировинного характеру є відсутність чіткого розуміння мети української зовнішньої політики, її чітких пріоритетів [165, с. 241-242]. Врахування наведених аспектів, на нашу думку, є вкрай важливим під час формування та реалізації української зовнішньої політики, виходячи зокрема з потенціалу налагодження конструктивної взаємодії України з провідними міжнародними акторами в регіоні.

В аналітичній доповіді ЦДПГС «Українські перспективи в Центральній Азії» в 2008 р. акцентувалося, що проблемними точками у відносинах між Україною та Киргизстаном були питання вступу України до СОТ та український державний борг перед Киргизстаном у розмірі 27 млн. 192 тис. 320,44 дол.. Формула конфлікту зводилася до наступного: "ви визнаєте за собою борг - ми даємо свою згоду на вступ до СОТ". В кінці 2007 р. це питання було позитивно вирішено для України [408]. Н. Мхитарян, у 2009 р., підкреслюючи, що відносини з Киргизстаном не відзначаються системністю, також зазначала: «Важливим етапом розвитку двосторонніх україно-киргизьких відносин було завершення у листопаді 2007 р. складних переговорів щодо підписання двостороннього протоколу щодо набуття Україною членства у СОТ. Українська держава знайшла можливість виділення Киргизькій Республіці гуманітарної допомоги у розмірі 27,3 млн. дол. США, після чого і було підписано двосторонній протокол по СОТ» [396, с. 623]. Іншим проблемним питанням було введення українською стороною обмежувальних заходів відносно імпорту в Україну електроламп киргизького виробництва [408]. В експертних колах зауважують, що одним з гальмуючих факторів у розвитку зв'язків між Україною та Киргизстаном залишається відсутність прямого транспортного сполучення [177, с. 131] та відмічається, що від введення Росією на початку січня 2016 р. обмежень транзиту українських товарів через свою територію, станом на кінець 2016 р., експорт українських товарів в Киргизстан скоротився майже на 47% [126]. Як окрему

проблему, що варта уваги, автори аналітичного дослідження «Українська призма: Зовнішня політика 2017» бачили відсутність протягом певного періоду посла нашої держави у Киргизстані, що ускладнювало політичний діалог та економічну співпрацю з цією країною [406, с.161].

В контексті розгляду значимих чинників взаємодії нашої країни з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном та Узбекистаном, зокрема її проблемних аспектів, на наш погляд, особливо слід акцентувати увагу, що на можливості розвитку ефективного співробітництва України з країнами ЦА безперечно має вплив широкий спектр політико-економічних позицій ряду присутніх в регіоні провідних міжнародних акторів. Потрібно також констатувати обмеженість ресурсів нашої держави в економічній сфері в умовах посилення конкуренції на ринках регіону між основними «гравцями» (Китаєм, РФ, США).

Колишня економічна, політична та гуманітарна присутність України заміщується присутністю гравців, що мають значний геополітичний, гео економічний та геокультурний вплив на країни ЦАР [406, с. 161]. Аналізуючи стан проникнення Китаю до важливого з точки зору глобальної геополітики регіону ЦА, в роботі «Китай відсуває Україну з регіону Середньої Азії» експерти роблять висновок, що на фоні невпинно згасаючої співпраці України з державами ЦА та виходу нашої країни з важливого з безпекової та енергетичної точок зору регіону політичний та економічний вакуум активно заповнює Китай, що навпаки, нарощує активність у своїх відносинах із державами ЦА, надаючи перевагу економічній співпраці [130]. Певну побічну роль КНР щодо позицій України в ЦА може характеризувати також теза Р. Опімаха про те, що китайський напрям експорту енергоносіїв стає одним з ключових у політиці центральноазійських держав [201, с. 71]. У ракурсі, який відображає присутність провідних світових акторів в ЦА, російський чинник можна показово ілюструвати тезами, що опубліковані в 2017 р., зокрема: «Геополітичне та гео економічне розташування регіону та специфіка міждержавної регіональної кооперації роблять доступ України до

нього критично залежним від позиції РФ. Протягом року зовнішня політика РФ була спрямована на ускладнення політичних та економічних відносин України з державами ЦА» [223]. М. Дорошко та Н. Шпакова вказують на бажання Росії прив'язати країни ЦА до власних інтересів та концептуальне намагання РФ реалізувати тактичні завдання середньострокової перспективи, зокрема що стосується контролю над видобуванням, транзитом та виходом на світові ринки центральноазійських енергоресурсів тощо [88, с. 149, 150]. РФ, залишається головною державою, що нині диктує свої умови щодо маршрутів та напрямів транспортування енергоносіїв з ЦА. Мета РФ у співробітництві з країнами ЦА полягає насамперед у розширенні доступу до центральноазійських родовищ вуглеводнів та спрямування їх потоків російською територією, блокуючи розвиток альтернативних проєктів, писав в 2010 р. Р. Опімах [201, с. 68, 69]. Ці аспекти доповнює думка Б. Левики про те, що РФ проводить політику на збереження свого впливу в ЦАР, розглядає територію ЦА як традиційну сферу свого геополітичного домінування і з цією метою використовується ряд багатосторонніх організацій [156, с. 88]. Однією з проблем для нашої країни в даному сенсі є скорочення експортно-імпортних операцій України з Казахстаном – членом МС, на яке звертає увагу С. Кулицький, проводячи паралель між цим фактом та погіршенням російсько-українських економічних відносин на сучасному етапі [146, с. 56].

Необхідно зауважити, що в умовах, коли російська сторона фактично перекрыла для України транзит товарів, зокрема для транспортування центральноазійських енергоносіїв через територію РФ, ефективної альтернативи щодо шляхів їх поставок практично поки що не має. Один з вагомих проблемних аспектів, який стосується диверсифікації постачання центральноазійської нафти та природного газу до України полягає у відсутності гілок газових та нафтових трубопроводів з Казахстану та Туркменістану до Азербайджану, прокладених через Каспійське море. А. Казанцев в 2008 р. писав: «Позиції Ірану та Росії слугують перешкодою для будівництва трубопроводів через Каспійське море в Азербайджан» [120, с.

107]. Україна опинилася у досить складному становищі щодо реалізації планів з диверсифікації постачання енергоносіїв із залученням ресурсів країн ЦА зазначав Р. Опімах [201, с. 77].

Сучасні геополітичні та геоекономічні розклади в ЦА свідчать, що наша держава зіткнулася з жорсткими реаліями боротьби за вплив у регіоні з боку ряду провідних міжнародних акторів, проте доцільно навести слова Т. Ляшенко, яка в 2011 р. акцентувала, що Україна досі надто повільно і нерішуче реалізує свій дуже перспективний потенціал у ЦАР. Автор наводить думку Р. Жангожи та В. Кузьменка [94], а саме: «Час, відпущений Україні для реалізації економічних проектів у регіоні, минає, оскільки дедалі наполегливіше виявляють свої інтереси інші цілком реальні сили». Це, насамперед, Росія, США, Китай <...> та інші країни [165, с. 257].

На електронному сайті «Портал зовнішньої політики», в контексті оцінки української політики у 2016 р., зазначається, що цей рік не призвів до істотних змін у відносинах України з державами ЦА. В матеріалі робиться висновок, що 2016 р. став роком продовження стагнації зовнішньої політики та зовнішньоекономічних відносин між Україною та державами ЦА. Йдеться про обмежений інтерес з боку України до держав ЦАР, який серед іншого, детермінується російською транзитною блокадою традиційних шляхів сполучення України із ЦА, що її було фактично запроваджено у 2016 р.. Акцентується, що регіон ЦА в наявній геополітичній та зовнішньополітичній реальності не отримує стратегічного статусу для української зовнішньої політики, зокрема у стратегічному пакеті (Закон України «Про основи внутрішньої і зовнішньої політики», Стратегія національної безпеки України, Воєнна доктрина України, Стратегія «Україна-2020», Стратегічний оборонний бюлетень України) будь-які згадки про країни регіону ЦА відсутні. Автори навіть пишуть про відсутність вітчизняного стратегічного бачення щодо перспективи співробітництва України з державами ЦА [223].

В аналітичному дослідженні «Українська призма: Зовнішня політика 2017» експерти, в свою чергу, зазначають, що український політичний

інтерес до регіону ЦА у порівнянні із попередніми роками знаходиться на критично низькому рівні. У поточних програмах українських парламентських політичних партій тематика розвитку відносин зі структурами та країнами ЦА продовжує бути фактично відсутньою. Країни ЦА як партнери або стратегічний для України регіон в офіційних виступах українських політиків та у внутрішньополітичному дискурсі як такому також відсутні. По суті, можна впевнено стверджувати, що Україна через низку обставин втрачає можливості політичного діалогу та економічних відносин із країнами пострадянської ЦА. Політичний діалог з авторитарними режимами країн даного регіону не розглядається вітчизняними політичними елітами як процес персональних політичних інвестицій через зміну еліт в Україні та критичне зниження співпраці українських бізнесових кіл з країнами даного регіону. Автори дослідження, посилаючись на Аналітичну доповідь до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році» [7], яка підготовлена НІСД, пишуть, що у зазначеній роботі ЦА як регіон з українськими інтересами присутня лише в контексті «ланки сполучення» у розширенні транзитно-транспортного сполучення із Китаєм (ініціатива «Один пояс – один шлях»). У дослідженні підкреслюється також, що рівень координації діяльності, спрямованої на співробітництво з країнами ЦА, між інститутами української влади можна визначити як низький. У форматі двосторонніх відносин інститути української влади не демонструють помітної координації. З огляду на загальний рівень відносин між Україною та державами регіону ЦА співробітництво зосереджується на рівні дипломатичних представництв, окремих органів виконавчої влади і бізнес-структур. Експерти ГО «Рада зовнішньої політики «Українська призма» констатують, що фактично відсутність спільного економічного та політичного порядку денного призводить до ситуації виходу України з регіону в середньостроковій перспективі [406, с.161-163]. Наразі в експертному середовищі серед думок існує і така, що відсутність спільного порядку денного у стосунках із

країнами ЦА та об'єктивні складнощі в комунікації на міждержавному рівні створили ситуацію, за якої ЦАР випав із стратегічної перспективи української політики [407, с.178].

4.2 Потенціал та перспективи України в Центральній Азії

Україна і країни ЦА мають спільні економічні та геополітичні інтереси. Існують реальні економічні та політичні підстави для свідомої і послідовної розробки української зовнішньої політики на центральноазійському напрямку. Продуктивність її розробки залежить від реалістичного уявлення щодо політичного становища та стратегічних інтересів держав регіону, - пишуть Б. Парахонський та Г. Яворська [210].

ЦАР перебуває у фокусі подій світового масштабу [165, с. 222]. Український дослідник А. Гольцов зауважує, що ЦА постає ареною геополітичної конкуренції між могутніми зовнішніми акторами – Росією, Китаєм та США [50, с. 24]. Регіон має вихід до Каспію і є сполучною ланкою між Азією та країнами Закавказзя, а величезні вуглеводні ресурси ЦА є геоекономічним фактором, який впливає на регіональну та світову політику й економіку. Для України ЦА є величезним ринком, де українські компанії в значній мірі можуть реалізувати свій потенціал [165, с. 222].

Ми вважаємо, що Україна має брати активну участь у міжнародному співробітництві в ЦА, використовуючи сприятливі чинники міжнародної кон'юнктури, які складаються в нинішній ситуації розвитку динамічних політико-економічних процесів в ЦАР. Цей підхід, логічним чином базується на положеннях Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики України» 2010 р. [100], який позиціонує Україну як європейську позаблокову державу, що проводить відкриту зовнішню політику, прагне співробітництва з усіма заінтересованими партнерами, уникаючи при цьому залежності від окремих держав, груп держав чи міжнародних структур [210].

Будь яке залучення України до процесів центральноазійського регіоналізму матиме якщо не сьогодні, то перспективні вигоди [433, с.192].

В існуючих стосунках між Україною та країнами ЦА відчутним є превалювання економічної складової над політичною. Політична складова є не менш важливою, а на перспективу може бути й більш ваговою, ніж економічна, зазначала в 2011 р. Т. Ляшенко [165, с. 251]. На наш погляд, сьогодні ця актуальна теза набуває нового широкого сенсу з урахуванням нинішніх геополітичних та геоekonomічних змін, що відбуваються у світі й певним чином відображаються в різних конфігураціях міжнародних відносин, зокрема в рамках взаємодії держав на багатосторонній основі.

В умовах ускладнень та взаємопереплетень господарських процесів, посилення міжфірмової та міждержавної конкуренції, боротьби за ринки збуту та джерела сировини мають місце численні форми міжнародної кооперації. Кооперація в сучасному світі стає базою соціально-економічного та науково-технічного прогресу країн світу, серцевиною світогосподарських процесів, регіональної економічної інтеграції, транснаціоналізації, міжнародного промислового співробітництва, глобалізації світової економіки [105, с. 93].

На нашу думку, об'єктивний підхід до питань відносин України з центральноазійськими країнами з урахуванням комплексного погляду щодо присутності в регіоні провідних світових акторів зумовлює зважену оцінку потенціалу та перспектив нашої держави в ЦА, зокрема в контексті можливостей, що виникають на основі різноманітних форм міжнародного співробітництва в регіоні. Серед чинників, які пов'язані з можливостями реалізації потенціалу та перспектив України в ЦА, зокрема, що стосується торгово-економічної активності нашої держави в регіоні, є геополітичне суперництво провідних міжнародних акторів, у тому числі боротьба між ними на енергетичному ринку. В даному аспекті, варто навести висловлювання колишнього Президента України В. Ющенка, який, виступаючи за налагодження енергетичної співпраці України з країнами ЦА, зазначав: «Ми всі повинні добре розуміти, що країни ЦА, очевидно, також прагнуть бути учасниками Європейського енергоринку. Найкоротша дорога

до цих країн іде через Україну. Цей регіон відіграватиме важливу роль на світовому енергоринку в найближчі кілька десятиріч. Україна повинна політично активно вести себе в цьому питанні. Наше місце повинне бути зафіксованим за інтересами України» [438]. Розглядаючи стратегію енергетичного співробітництва нашої держави з країнами ЦА, Р. Опімах писав про важливість аналізу альтернативних російському напрямку маршрутів і шляхів постачання природного газу центральноазійського походження в Україну. У середньостроковій перспективі ситуація розвиватиметься у контексті активної фази реалізації міжнародних проектів з видобутку вуглеводнів, початку функціонування та будівництва системи трубопроводів для постачання енергоносіїв в обхід території РФ тощо [201, с. 72, 74]. В цьому контексті цікавою є теза американського аналітика В. Мореллі, який пише, що Україна могла б імпортувати газ із ЦА трубопровідним транспортом за допомогою запланованого південного енергетичного коридору до ЄС [456, с. 18]. Український дослідник Ю. Мазурець висловлює думку, що Україна має взяти участь у будівництві трубопровідних магістралей з ЦА до Європи через участь у міжнародних консорціумах [168, с. 37]. У контексті потенціалу розвитку енергетичного співробітництва України в ЦАР, торкаючись деяких аспектів американської ролі у цьому процесі, Ю. Мазурець зазначає, що вагомий вплив на можливості співпраці української держави з Туркменістаном і Казахстаном здійснює США як країна, що бере участь у видобутку вуглеводнів у регіоні та впливає на формування обхідних шляхів їх постачання як на захід, так і на схід [167, с. 10]. Під кутом зору розгляду українських перспектив у ЦА, слід зауважити на існуванні ще цілого ряду різноманітних аспектів у позиціях провідних міжнародних акторів у ЦАР, які впливають на можливості розвитку ефективного співробітництва України з країнами ЦА.

Потрібно зазначити, що наразі, у відносинах України з країнами ЦА актуальним є великий спектр питань щодо розвитку всебічної взаємодії. Важливим аспектом співпраці є перспектива розвитку альтернативних

маршрутів доставки товарів у країни ЦА. Україна має у своєму розпорядженні достатній економічний потенціал для налагодження продуктивного співробітництва з державами регіону, чому сприяє технологічна близькість промислових систем України й країн ЦАР [165, с. 250].

В рамках україно-казахських відносин природним інтересам відповідає дедалі тісніше співробітництво, взаємодія та координація зовнішньополітичних зусиль. Україна може розраховувати на певну підтримку з боку Заходу за умов здійснення відповідної політики на цьому просторі. Для ефективної політики на Західному напрямку Казахстан має потребу в стратегічних партнерах у Східній Європі. Таким партнером, за сприятливої політичної кон'юнктури, могла б виступити Україна [142, с. 211]. Значний потенціал для виведення двосторонніх відносин на рівень стратегічного партнерства ще не використано повністю і саме він сприятиме зміцненню позицій України і Казахстану в центральній частині Євразійського континенту і створення євразійського ланцюга, в якому наші країни могли би бути ключовими ланками. А встановлення тісних і реальних контактів з Казахстаном, який фактично є регіональним лідером, надасть можливість Україні закріпитися в ЦАР як рівноправному партнеру. Серед основних цілей і завдань зовнішньої політики України по відношенню до Казахстану відмічаються наступні: участь у формуванні нової системи транспортних комунікацій на євразійському просторі та розв'язання проблем диверсифікації джерел енергопостачання для України й подальшого транзиту енергоносіїв у Європу; налагодження військового та військово-технічного співробітництва; розвиток співробітництва в галузі безпеки, необхідного внаслідок зростання нерегульованої міграції з азійських країн через Україну, організованої злочинності та наркобізнесу; співробітництво у сфері ліквідації локальних конфліктів, боротьби проти міжнародного тероризму; взаємодія у миротворчих акціях міжнародних організацій; формування спільного інформаційного простору [165, с. 229-230].

Нашій країні важливо зберегти обсяги традиційного вітчизняного експорту до Республіки Казахстан, що включає енергетичне обладнання, продукцію металургійної галузі та сільськогосподарського машинобудування, товари харчової та фармацевтичної промисловості. Перспективним є розширення та збільшення видів і обсягів послуг, які надаються Україною з модернізації інфраструктурних об'єктів у Республіці Казахстан (реконструкція/модернізація електроенергетичних об'єктів, газо- та нафтопроводів тощо).

Основним пріоритетом України в підході до розвитку співпраці з Туркменістаном є політика диверсифікації джерел енергетичної сировини. Туркменістан є особливо привабливим для українських виробників ринком збуту промислової та продовольчої продукції вітчизняного виробництва, а також можливістю застосування українських передових технологій, наукових розробок, виконання інженерно-технічних робіт. Крім того, промисловий та аграрний сектори економіки Туркменістану потребують продукції та матеріалів для нафтогазової, видобувної, військово-технічної галузей, хімічної, харчової та переробної промисловості й практично всіх видів транспорту. У свою чергу, Туркменістан зацікавлений у поставках українських промислових і продовольчих товарів, а також використанні науково-технічного потенціалу України. До низки сприятливих чинників варто віднести: близькість українських і туркменських технічних та технологічних стандартів, збереження певної технологічної залежності промисловості Туркменістану від постачання українських машин, обладнання і запасних частин, металопродукції, науково-технічних розробок, а також наявність газопровідної системи для експорту туркменського газу на ринки європейських країн.

Україна і Туркменістан об'єктивно зацікавлені в розвитку двосторонніх торгово-економічних відносин. Вирішення завдань забезпечення енергетичної незалежності в поєднанні з політикою євроінтеграції до євроатлантичних структур робить їх цілком виправданими [435, с. 16-17].

Україні варто приділяти значно більше уваги до питання розвитку співробітництва з Узбекистаном. Цей «велетень, що спить» може стати справжнім стратегічним партнером для України, як і Казахстан. Реалізація інтересів України в ЦАР значною мірою залежить від успішного розвитку саме цих взаємин. На перспективу слід розглядати залучення нашої держави до процесу формування нової структури євразійського геополітичного простору [165, с. 258].

В Республіці Узбекистан залишається актуальним здійснення інфраструктурних проектів в енергетичній галузі. У зв'язку з прийняттям в Узбекистані Програми розвитку гідроенергетики на 2016-2020 рр., привабливим є участь українських гідроенергетиків у модернізації гідро- і тепло електростанцій, будівництві малих ГЕС, спорудженні високовольтних ЛЕП. Перспективною є співпраця з модернізації промислового і енергетичного устаткування, виробленого в Україні. Існують потенційні можливості постачання до Узбекистану нафтогазового устаткування, парових турбін, електричних трансформаторів, вакуумних насосів, труб з чорних металів, металопродукції, феросплавів, вантажних автомобілів, тракторів та іншої сільськогосподарської техніки, а також участь українських організацій в якості субпідрядників у реалізації державних інвестиційних проектів на території Узбекистану. Перспективи в україно-узбецькому співробітництві існують і в галузі впровадження енергозберігаючих технологій, де Україна має значний досвід [165, с. 235]. Потрібно відмітити бажання узбецької сторони щодо поступового переходу до промислової кооперації між нашими країнами, про що наголосив у листопаді 2018 р. в одному з своїх інтерв'ю Посол Узбекистану в Україні А. Абдуалієв. Говорячи про потенціал взаємодії двох держав, узбецький дипломат акцентував на вивченні питання використання можливостей українських спеціалістів у проектуванні будівництва АЕС на території Узбекистану [6].

Перспективним напрямом україно-таджицької взаємодії є участь підприємств, компаній та організацій України в реалізації проектів

гідроенергетичної галузі, особливо з розвитку малої гідроенергетики, спорудженні ЛЕП, переобладнанні існуючих заводських комплексів у Республіці Таджикистан, створенні спільних підприємств у вугільній та нафтогазовидобувній галузях, виробництві і переробці сільськогосподарської продукції, поставках пасажирських і вантажних вагонів. Україна, враховуючи її можливості, досвід та сучасне технологічне обладнання, зацікавлена у будівництві таджицько-афганської ділянки залізниці Туркменістан-Афганістан-Таджикистан, газопроводу Туркменістан-Афганістан-Таджикистан-Китай, ЛЕП CASA-1000: Киргизстан-Таджикистан-Афганістан-Пакистан [29]. Важливими складовими співробітництва залишається постачання української сільськогосподарської техніки, продукції харчової та фармацевтичної промисловості, модернізація тролейбусів тощо.

Існує потреба в інтенсифікації підготовки національних інженерних кадрів для Республіки Таджикистан провідними ВНЗ України [165, с. 243].

На ринку Киргизстану конкурентоспроможним може бути українське гідротехнічне та турбінне обладнання для Камбаратинської та Токтогульської ГЕС. Актуальним є постачання в Киргизстан будматеріалів, електротехнічного обладнання, сонячних панелей тощо. У випадку створення киргизькою стороною на базі Бішкекського аеропорту «Манас» міжнародного транспортного хабу, Україна могла б долучитися до реалізації цього проекту. Серед шляхів збільшення обсягів українського експорту до Киргизької Республіки: повноцінна реалізація проектів зі створення транспортних маршрутів поставок української продукції (Україна-Грузія-Азербайджан-Казахстан-Киргизстан та/або Україна-Грузія-Азербайджан-Іран-Туркменістан-Узбекистан-Киргизстан); налагодження прямого авіасполучення за маршрутом Київ-Бішкек-Київ.

Серед складників майбутнього розвитку зв'язків України з центральноазійськими країнами: зміцнення договірно-правової бази економічного співробітництва з країнами ЦА, відносини з якими мають

найбільші перспективи, зокрема в Каспійському регіоні; просування товарної продукції України на ринки ЦА; розвиток двосторонніх торгово-економічних й коопераційних відносин на засадах багатостороннього співробітництва; залучення коштів провідних міжнародних акторів для інвестування в українські галузі, що можуть виробляти експортну продукцію для країн ЦА; розвиток співпраці в банківсько-фінансовій сфері; нарощення взаємодії у військово-технічній сфері, зокрема збільшення експорту української високотехнологічної продукції ВПК; подальша розбудова відносин в гуманітарній сфері, зокрема в освіті та науці. Важливими питаннями співробітництва є: інтенсифікація роботи двосторонніх Міжурядових комісій з торгово-економічного та науково-технічного співробітництва; співпраця між галузевими міністерствами та окремими суб'єктами господарської діяльності; участь України в тендерах, що проводяться в ЦА; ініціювання та реалізація на міжвідомчому рівні виробничо-інвестиційних пілотних проектів тощо.

Економічні інтереси України в ЦАР зумовлені наступними факторами: наявністю сталих господарських зв'язків; характером структури національних економік, які доповнюють одна одну та можливістю збереження цієї структури в перспективі; спільними цілями та завданнями транзитивного періоду, розв'язанню яких сприяє і економічна співпраця; відносною обмеженістю фінансових ресурсів і недостатньою конкурентоспроможністю національних економік, що не надає широких можливостей для співпраці з провідними економічно розвиненими країнами світу; можливістю накопичення ресурсів для модернізації економіки. До кожної окремої країни стратегічна лінія поведінки України має бути диверсифікованою, тобто відрізнятися залежно від особливостей країни, державного устрою, рівня досягнутого розвитку взаємин, визначення пріоритетів та сфер обопільних інтересів [165, с. 209, 210]. Культурне співробітництво України з країнами ЦА може доповнити і поглибити взаємовигідні соціально-економічні й науково-технічні зв'язки, забезпечити

можливість духовного відродження і підвищення життєвого рівня народів України і країн ЦА [165, с. 220]. Зауважимо, що в аналітичній записці НІСД «Суперництво Росії та Китаю за вплив у регіоні Центральної Азії. Висновки для України», в 2017 р., серед іншого, робиться висновок для нашої держави також й щодо важливості гуманітарного співробітництва для економічного піднесення [278, с.18].

На часі розробка комплексного та чіткого підходу України до розвитку відносин з країнами ЦАР. З політичної точки зору вона визначається необхідністю забезпечення надійних, передбачуваних і сталих відносин з країнами цього географічно близького до кордонів України простору. З економічної – потребою забезпечення стабільних і взаємовигідних торгово-економічних відносин та постачань енергоресурсів. Важливо, щоб стрижнем всієї системи політичних та зовнішньоекономічних відносин України виступали її довгострокові інтереси [165, с. 221].

На наш погляд, про розуміння керівництва України щодо необхідності врахування геополітичних аспектів у підході до вирішення питань розвитку співробітництва з державами ЦАР свідчить зустріч колишнього Прем'єр-міністра України В. Гройсмана з Послами Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану, що відбулася у жовтні 2016 року. Під час цієї зустрічі очільник українського уряду підкреслив те, що для України стратегічно важливо поліпшити взаємодію з країнами ЦА [64].

Слід зауважити, що в публікації «Українська призма: Зовнішня політика 2017. Аналітичне дослідження» серед рекомендацій до порядку денного зовнішньої політики України є й активізація роботи на центральноазійському напрямі [406, с.220], а в аналітичній записці “Зовнішньополітичний порядок денний у регіоні Центральної Азії та стратегії для України”, підготовленій в 2018 р. Центром міжнародних досліджень ДАУ при МЗС України, підкреслюється: «Доцільним є вироблення стратегічного середньо- та довгострокового бачення співпраці з державами ЦА» [106].

У контексті існування потенційних можливостей розширення діапазону дій у формуванні та реалізації української зовнішньої політики в ЦАР наведемо думку М. Мурашкіної: «Вітчизняному зовнішньополітичному відомству важливо враховувати особливості розподілу акцентів у залученості великих світових держав до процесів у ЦА – з метою формування ефективної стратегії реалізації українських державних інтересів у регіоні та оптимального вибору партнерів для взаємодії в тих чи інших сферах міжнародної діяльності» [185, с. 193].

Розвиток взаємовигідного співробітництва з країнами ЦА видається, на нашу думку, одним з важливих напрямів зовнішньої політики України на перспективу, зокрема під кутом зору його потенціалу транснаціонального характеру. Для переважної більшості країн світу інструментом реалізації тих завдань, які неможливо вирішити на основі двосторонніх форматів є багатостороннє регіональне співробітництво. Це стосується більш ефективного просування національних інтересів на міжнародній арені, поглиблення скоординованої економічної співпраці в рамках угруповання для підйому національних економік країн-учасниць, спільного протистояння зовнішнім загрозам, реалізації масштабних економічних проектів тощо. Серед прикладів багатосторонньої взаємодії країн ЦА з іншими країнами світу - їх участь у цілому ряді міжнародних організацій, а також низці різноманітних проектів. Для України існування багатосторонніх форматів міжнародної співпраці за участі Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану має важливе значення, зокрема, виходячи у багатьох випадках з їх потенційного впливу на взаємодію нашої держави з країнами ЦА, у тому числі в перспективі, маючи на увазі також входження до них і України. У контексті ШОС показовою є позиція української дослідниці О. Збітневої: «Всередині ШОС Казахстан та Узбекистан підтримують у своїх рішеннях КНР, а у співпраці з Казахстаном і Узбекистаном і зацікавлена Україна в плані диверсифікації ринку енергетики. Особливо це стосується Казахстану, який зараз перебуває під великим впливом КНР, намагаючись

позбутися тиску Росії». Автор, акцентуючи увагу на тому, що стосунки України і ШОС мають майбутнє, підкреслює, що налагодження тісних зв'язків з Китаєм повинно дати можливість досягти домовленостей в галузі енергетики. Наголошується також на тому, що це буде доволі важко зробити через те, що для країн ЦА більш вигіднішими є проекти в рамках ШОС, ніж співпраця з Україною [104]. В Аналітичній доповіді до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році», яка підготовлена НІСД, зазначається, що Україні необхідно визначитися із подальшими кроками щодо взаємодії із ШОС, хоча зрозуміло, що участь у ШОС Росії обмежує можливості співпраці України з цією організацією. Проте, головними країнами в ШОС можна вважати Китай та Індію, потенціал взаємодії з якими Україна поки що використовує не повною мірою [8].

Перспективи нашої країни в регіоні ЦА можуть бути реалізовані через такий багатосторонній проект як ТРАСЕКА. Україна стала повноправним учасником проекту TRASECA, що має на меті зв'язати за допомогою розвитку трубопроводних мереж, автомобільних шляхів, залізниць та судноплавних ліній ЦА й Закавказзя із загальноєвропейською транспортною системою [165, с. 248]. У межах програми ТРАСЕКА була створена певна інфраструктура й вироблені загальноприйняті правила мультимодального транспортного сполучення між країнами [207, с. 198]. Б. Парахонський та Г. Яворська окремо акцентують на прагненні європейських країн забезпечити безперебійний потік енергоносіїв з Каспію та ЦА, а також безпеку торгових/транспортних комунікацій у межах проекту ТРАСЕКА [177, с. 23].

Очікується, що діяльність ТРАСЕКА у подальшому залежатиме від успіхів китайської стратегії «Один пояс - один шлях», заснованої на ідеї відродження ВШШ [295, с. 130]. «Один пояс, один шлях» нині концептуально виглядає як один із найбільш привабливих для України геоекономічних проектів. Проект, зокрема може стати альтернативою та призвести до зменшення негативних наслідки від розриву економічних

відносин із РФ та подолати заборону Росії на транзит українських товарів до Азії [11, с. 32]. Експерти писали, що Україна має унікальний шанс приєднатися до проекту «Один пояс – один шлях» та зробити внесок у створення нового економічного порядку в Європі, Азії та Африці [217, с. 4]. Наразі слід зауважити, що Україна підписала план дій для приєднання до ініціативи «Один пояс – один шлях» [402]. У рамках реалізації проекту «Один пояс – один шлях» в центрі уваги, серед іншого, будуть країни ЦА, де планується промислове будівництво виробничих потужностей [217, с. 9]. Гнучка природа ВШШ та зацікавленість Китаю в диверсифікації шляхів відкриває для України привабливі можливості до участі у проекті [217, с. 21]. У цьому контексті, виходячи гіпотетично з успішного запровадження майбутнього розвитку коопераційних форм багатосторонньої взаємодії в ЦАР, зокрема за участі КНР, українська перспектива щодо ефективного співробітництва на теренах ЦА, на нашу думку, виглядає цілком логічною, враховуючи також і те, що у найближчий час Китай має намір інвестувати в ЦА більше 50 млрд. дол. США [295, с.136].

В контексті необхідності зміцнення позицій України в стратегічних регіонах світу, в Аналітичній доповіді до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році» зазначається, що суттєві зміни світового політичного ландшафту та завдання економічного розвитку України вимагають додаткових зусиль щодо участі України у взаємовигідних регіональних проектах. Україна не може залишатися осторонь головних світових процесів, до яких залучаються дедалі більше країн світу. Дедалі більшої політичної та фінансово-економічної ваги набуває стратегічна ініціатива Китаю «Один пояс, один шлях» (економічний пояс Нового Шовкового шляху). Наразі його ключовими принципами й перевагами є: інклюзивність, відкритість, вигідність для всіх учасників, перехід на уніфіковані правила торгівлі, інтеграція та координація стратегій та програм розвитку країн. Китайський проект ніяк не суперечить прагненням України до подальшої економічної

співпраці та економічної інтеграції з ЄС та навіть навпаки може сприяти посиленню переваг України у цьому процесі [8].

Перспективна тема для України щодо можливого входження до кола зацікавлених сторін в рамках взаємовигідного багатостороннього співробітництва на коопераційній основі за участі країн ЦА та провідних міжнародних акторів набуває геополітичного значення та величезної ваги в результаті знакової події, що сталася 12 серпня 2018 р. в м. Актау (Казахстан) під час проведення П'ятого каспійського саміту за участі президентів Азербайджану, Ірану, Казахстану, Росії, Туркменістану, а саме підписання Конвенції щодо правового статусу Каспійського моря. Документ націлений на подальшу інтенсифікацію всебічної взаємодії прибережних країн [118]. Підписана Конвенція відкриває перед п'ятьма країнами хороші перспективи, зокрема у сфері видобування, пошуку та транспортування нафти [180]. Серед іншого, у документі виписано положення щодо можливості прокладання трубопроводів по дну Каспійського моря [134]. Цей аспект, на нашу думку, має геостратегічну основу в розвитку процесу розбудови трубопровідної архітектури в регіоні. Реальністю у близькій перспективі може стати практичне вирішення багаторічного проблемного питання виходу центральноазійських енергоносіїв на європейський ринок через газові та нафтові трубопроводи, прокладені через Каспійське море. Втілення в життя проектних завдань з прокладання газових та нафтових трубопроводів дном Каспійського моря дозволить з'єднати підводним шляхом нафтогазові системи Казахстану, Туркменістану та Азербайджану з метою наступного прокачування центральноазійської нафти та газу в західному напрямі з використанням існуючої мережі трубопроводів та відповідної допоміжної інфраструктури. В контексті аналізу енергетичних аспектів міжнародного співробітництва на Каспії, потрібно зазначити, що за політичної підтримки західних країн були побудовані або знаходяться в стадії обговорення нові проекти трубопроводів, які закріпили країни Каспійського регіону в орбіті інтересів нафтогазового бізнесу та

позарегіональних держав [96, с. 124-125]. Поки за маршрутом через Каспійське море в Азербайджан танкерами експортується каспійська нафта, зокрема через модернізований порт Актау. Тут існують перспективи зростання експорту до 20 млн. тон на рік [120, с. 107].

Протягом усього періоду незалежності нашої держави Каспійській регіон є перспективним напрямом зовнішньої політики України, зокрема з точки зору енергетичних чинників. Однією з ілюстрацій цього є думка Н. Мхитарян, яка, посилаючись на Концепцію державної політики у сфері постачання та транзиту сирової нафти [247], акцентує: «... з метою підтримання енергетичної безпеки нашої держави та збільшення прибутків національних компаній від транзиту вуглеводнів, необхідно забезпечувати поступову переорієнтацію на широкомасштабне залучення вуглеводнів з регіону Каспію та ЦА з подальшою їх реалізацією на світовому ринку» [2, с. 97]. Наразі ця теза отримує новий практичний сенс в умовах досягнення останніх домовленостей прикаспійських держав, а центральноазійський напрям зовнішньої політики України може отримати «друге дихання», у тому числі в контексті можливостей нашої держави брати участь на коопераційній основі в реалізації проектів з прокладання по дну Каспійського моря нафтових та газових трубопроводів, по яких центральноазійські енергоносії транспортуватимуться в західному напрямі, зокрема через Україну. В розрізі даного висновку, який можна ілюструвати рядом матеріалів аналітиків, що присвячені геополітичним змінам у зв'язку із підписанням Каспійської Конвенції, доцільним є наведення і тез українського вченого О. Клименка, який, зокрема пише, що Туркменістан, нарешті, зможе здійснити заповітну мрію й побудувати Транскаспійський газопровід на морському шельфу та качати газ через Азербайджан, Туреччину і Чорне море до ЄС [132, с. 163].

Аналіз політико-економічних ситуацій та включення у майбутні процеси трансформації трубопровідної архітектури в Каспійському регіоні й зайняття в них максимально вигідних позицій є вкрай необхідним для України. Нашій державі у нових умовах потрібно не втратити цей унікальний шанс, виходячи

з широких можливостей, які зумовлюються майбутніми геополітичними й гео економічними розкладами в рамках відповідних перспектив у Каспійському регіоні.

Стратегія європейської інтеграції та розвиток співробітництва з країнами ЦА не суперечить національним інтересам та зовнішньополітичним пріоритетам України [435, с. 16]. Навпаки, з вирішенням питання прокладання трубопроводів по дну Каспійського моря, під кутом зору поєднання аспектів євроінтеграційних устремлінь нашої держави та розвитку співробітництва з країнами ЦА, Україна може бути однією з ланок на новому шляху транспортування центральноазійських енергоносіїв до Європи, що безперечно відкриває важливу сторінку для широкомасштабного багатостороннього співробітництва, використання українських транзитних можливостей тощо.

На наш погляд, сценарії поглиблення відносин, а також зміцнення взаємовигідних зв'язків України з такими країнами ЦА, як Казахстан, Туркменістан, Узбекистан, що володіють значними запасами енергоносіїв, серед іншого, залежатимуть від політико-економічної стабільності в Каспійському регіоні, а зростання їх ефективності можна припустити, виходячи з успішності розвитку процесів проектування та реалізації планів побудови транскаспійських трубопроводів. У разі успіху політики розвитку енергетичної інфраструктури в Каспійському регіоні, Україна отримає додаткові можливості для реалізації своїх економічних інтересів як транснаціональна держава в Євразії, зокрема, беручи участь в розробці родовищ нафти та газу в басейні Каспійського моря, транспортуванні вуглеводнів тощо. Нашій країні потрібно робити ставку на можливі варіанти кооперації країн ЦА, провідних міжнародних акторів та України з урахуванням політико-економічної конкуренції, геополітичних розбіжностей та протиріч у регіоні.

Потенціал України в ЦА протягом багатьох років, зокрема й сьогодні, значною мірою не є реалізованим. Український науковець Ю. Павленко

писав: «Необхідно уважніше придивитися до майже не використаних можливостей на Сході, передусім у ЦА. Адже цей регіон не має власної металургійної та машинобудівної бази, недостатньо забезпечений сільськогосподарською продукцією, не кажучи вже про його попит на зброю та літаки. Проте там активно розвивається транспортна, зокрема залізнична, мережа. Вона проходить переважно трасами колишнього ВШШ - з виходом на Китай» [202].

ЦА може стати великим ринком для українських товарів споживчої та промислової сфери. Незважаючи на інтенсивне проникнення до країн ЦА капіталів інших країн, інтереси України й держав ЦА мають суттєвий потенціал для розвитку та формування системи довготривалого перспективного партнерства [165, с. 203]. Україна має великий інтелектуальний та промисловий потенціал і здатна на своєму технологічному рівні створювати конкурентоспроможні виробництва в країнах ЦА, забезпечувати їхні потреби необхідними товарами продовольчої та промислової сфер, надавати послуги, передовсім у будівельній сфері, геологорозвідці тощо [165, с. 209]. Українські спеціалісти можуть здійснювати видобувні роботи на нафтогазових родовищах ЦАР. Можливим є залучення українських постачальників нафтогазового обладнання, трубної продукції, фахівців із геологорозвідки, нафто- та газодобувних підприємств, формування груп українських геологів, газовиків і нафтовиків для виконання відповідних робіт в країнах ЦА.

Виходячи із спільних інтересів України та країн ЦА, а також геополітичної ситуації в Євразії, можна говорити про існування потенціалу щодо ефективного стратегічного планування та виконання намічених планів у рамках розробки та реалізації української зовнішньої політики на центральноазійському напрямі. На наш погляд, держави ЦА певною мірою успішно реалізують свої стратегічні інтереси шляхом співробітництва з ключовими світовими акторами, базуючись у цьому багатогранному процесі на чіткому уявленні політико-економічних реалій та розумінні наявних

кон'юнктурних аспектів на міжнародній арені. Для нашої країни особливу увагу в цьому контексті потрібно приділяти перспективам здійснення двостороннього та багатостороннього співробітництва з країнами ЦА та рядом провідних міжнародних акторів на коопераційній основі, зокрема в рамках широкомасштабних проектів у транспортній та енергетичній сферах. Існуючий потенціал у відносинах України з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном та Узбекистаном зумовлює можливість досягнення реальних успіхів на центральноазійському напрямі зовнішньої політики нашої держави та підвищення його ефективності за рахунок використання нових підходів до міжнародної взаємодії в регіоні, певною мірою трансформуючи традиційні форми співробітництва з країнами ЦА.

Потенціал регіонального співробітництва на всіх рівнях – від двосторонніх форм взаємодії до багатосторонньої співпраці в межах міжнародних організацій – за умови його більш повного розкриття надає країні додаткові важелі протидії викликам глобалізації [207, с. 13]. Існує думка, що абсолютно незрозуміло, яким буде співвідношення сил на глобальній арені між ключовими зовнішніми гравцями в ЦА навіть до 2020 р. [120, с. 108]. Разом із тим, прогноз варіантів і сюжетів глобального розвитку, які були викладені в аналітичній доповіді Національної розвідувальної ради США в 2008 р., досить аргументовано показують, що до 2025 р. у світі відбудуться зміни всесвітнього історичного значення. Головна теза доповіді – створення під впливом глобалізації та регіоналізації нових полюсів багатопольного світу. Зменшення лідерських позицій США з одночасним зростанням ролі Китаю - такий прогноз становить перед Україною питання щодо її майбутньої стратегії та зовнішньополітичних пріоритетів [432, с. 470]. На нашу думку, ЦА для України в реальній перспективі виглядає тим регіоном, де зазначені тези можуть мати прикладний характер і набути практичного сенсу. Експерти зазначають, що «старі» (Росія, США, ЄС) й «нові» (Китай, Індія) ключові глобальні гравці зберігатимуть інтерес до ЦА. У зв'язку з глобальною тенденцією до вичерпання ключових ресурсів (перш

за все, вуглеводнів), інтерес найважливіших світових споживачів сировини до регіону буде серйозно коливатися в залежності від темпів зростання глобальної економіки. В цьому плані ключові світові гравці продовжать спроби реалізації транспортних і енерготранспортних проектів (зокрема, проектів «Набукко», транскаспійських трубопроводів, транскаспійського газопроводу тощо) [121, с.86, 87]. В цілому можна спрогнозувати розширення на ЦА програм на кшталт «Східного партнерства» [121, с.89].

Україні при виробленні стратегії розвитку власних відносин із країнами ЦА важливо враховувати, які ключові інтереси щодо регіону мають великі держави – Росія, США, Китай та який інструментарій вони застосовують для досягнення своїх цілей. Це допоможе Києву не лише уникнути напруження у відносинах із великими світовими акторами через можливе зіткнення інтересів, але й дасть можливість прорахувати, в яких площинах можна скоординувати діяльність для забезпечення власних інтересів із відповідними діями Росії, США, Китаю, – у тих питаннях, де цілі України та названих держав можуть частково збігатися або пересікатися [184, с. 12-13].

Співробітництво з КНР – одним із світових економічних та політичних лідерів XXI століття є одним із пріоритетних напрямів міжнародного співробітництва незалежної України [90, с. 1]. Україно-китайська співпраця має великий потенціал, незаплямований історичними конфліктами та протистояннями, якщо не брати до уваги незначний дипломатичний інцидент 1996 р., коли Китай поставив перед Україною вибір – або КНР, або Тайвань [104]. Значну перспективу та велику актуальність у світлі проголошеної урядом КНР у 2013 р. Ініціативи “Один пояс, один шлях” – геоекономічної та геологістичної стратегії співробітництва КНР з країнами-партнерами, згідно з якою за одним з маршрутів передбачається транспортно та економічно з’єднати Китай з країнами Європи через ЦА (за участі України), має україно-китайська співпраця з розвитку міжнародних транспортних коридорів [90, с. 11, 18]. У цьому контексті потрібно зауважити щодо колосальних планів інвестування Китаю в інфраструктуру ЦАР. Спираючись на тези М.

Дорошка, який наводить позицію китайських аналітиків стосовно того, що розвиток КНР елементів транспортної інфраструктури із ЦА в майбутньому має стати фундаментом широкої взаємодії Китаю з європейськими країнами [88, с. 153], можна припустити, що в Україні є реальні можливості брати участь на коопераційній основі у здійсненні відповідних масштабних проектів в рамках багатостороннього співробітництва на центральноазійських теренах. Існує також експертна думка, що за допомогою Китаю для України постає можливість питання диверсифікації ринків енергоносіїв [104]. Бажання активізувати економічне співробітництво між Україною та Китаєм було висловлено президентами обох країн під час їх зустрічі у Давосі в січні 2017 р.. В ході перемовин, тодішній Президент України П. Порошенко зазначив, що Україна зацікавлена брати участь в реалізації ініціативи Китаю «Один пояс, один путь» і має для цього значний потенціал, а голова КНР Сі Цзіньпін запросив українську делегацію взяти участь в цьому форумі [221].

В тематичній площині потенціалу України у співпраці з ключовими світовими акторами, зокрема під кутом зору можливостей просування української продукції на ринки Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану, на нашу думку, одним з його аспектів може бути спектр питань, пов'язаних із модернізацією українського виробничого сектору на новій високотехнологічній основі за участі США та Китаю (в тому числі за рахунок розміщення капіталу цих країн в Україні), й досягнення таким чином високого конкурентоспроможного рівня вітчизняної продукції виробничо-технічного призначення та товарів з метою виходу з ними на споживчі ринки ЦА. Серед ілюстративних підтверджень права на життя гіпотези щодо реальності конструювання подібних ефективних механізмів міжнародної взаємодії, зокрема, що стосується участі в них Китаю, є слова Посла КНР в Україні Ду Вєя в квітні 2017 р.: "В подальшому Китай та Україна повинні йти по шляху спільних наукових досліджень, освоєння науково-технічних продуктів та разом освоювати міжнародний

ринок" [224]. Крізь призму потенціалу взаємовигідної співпраці нашої країни зі США, можна навести слова П. Порошенка, який підкреслював, що американські компанії є надійними партнерами українського бізнесу за кордоном та бажаними іноземними інвесторами в Україні [404]. Що стосується перспектив україно-американської взаємодії, потрібно також зазначити, що під час зустрічі П. Порошенка з Міністром енергетики США Р. Перрі, в червні 2017 р., було обговорено тематику зміцнення європейської енергетичної безпеки, зокрема в контексті можливостей модернізації і розвитку транзитних потужностей України та реалізації нових європейських транспортно-енергетичних проєктів [233]. Розглядаючи позиції України в ЦАР під кутом зору зовнішньої політики США в ЦА, можна погодитися з українським дослідником Д. Дорофєєвим, який для політики та національної безпеки України, серед тенденцій, що містить у собі центральноазійський курс США, вказував також і на існування збігу американо-українських інтересів, до яких належать: підтримка фрагментації пострадянського простору, що попереджає появі нового геополітичного актора, який володіє геополітичними амбіціями, аналогічним СРСР; транзит енергоресурсів держав регіону через територію України [84, с. 13].

Серед вірогідних сценаріїв розвитку ситуації у взаємовідносинах Росія–Захід, Росія-США на пострадянському просторі, якій аналізує російський дослідник А. Казанцев, зацентруємо на одному з варіантів: Європа активізує пошук «альтернативних» Росії джерел енергії. Все більш активна підтримка з боку США буде надаватися проєктам транскаспійських трубопроводів та «Набукко» [122, с. 79-80]. Наразі, на наш погляд, подібна логіка свідчить на користь правильності підходу щодо назрілої необхідності пошуку належного місця України у формуванні та реалізації відповідних міжнародних коопераційних проєктів у рамках багатосторонніх форматів за участі країн ЦА та ключових світових акторів. З активізацією США та Китаю в регіоні ЦА, в умовах наявності чинників протидії з боку Росії щодо здійснення співробітництва України на центральноазійському ринку, у нашої країни

з'являються певні можливості щодо коопераційного співробітництва за участі американської та китайської держав, які базуються на загальному фундаменті добрих взаємовідносин з цими глобальними світовими гравцями. Даний аспект на сьогодні є не використаним резервом на центральноазійському напрямі української зовнішньої політики. За нашою оцінкою, Україна відповідає критеріям держави, яка могла б приєднатися до провідних міжнародних акторів та успішно брати участь в такій формі багатостороннього співробітництва в ЦА, насамперед виходячи з багаторічного досвіду нашої країни щодо взаємодії з країнами ЦА в різних сферах, наявності відповідного потенціалу (промислово-технологічних можливостей, рівня спеціалістів тощо), зважаючи й на той факт, що виконання з боку України з початку 90-х рр. цілого ряду масштабних завдань, зокрема будівництва інфраструктурних об'єктів на центральноазійських теренах, довели практичну спроможність української країни щодо фахової реалізації різноманітних економічних проектів у рамках міжнародного співробітництва.

На нашу думку, виходячи з того, що для України співробітництво в ЦАР є перспективним у геополітичному та геоекономічному плані, а також враховуючи величезний потенціал міжнародної взаємодії в ЦА, нашій країні важливо вибудувувати стратегію системної співпраці з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном, Узбекистаном та глобальними світовими гравцями з максимальним урахуванням власної вигоди, оцінюючи реальні можливості отримання політико-економічних дивідендів від участі на основі коопераційних механізмів в реалізації майбутніх масштабних багатосторонніх проектів, зокрема тих, що на даний час знаходяться в стадії формування.

Висновки до розділу 4

В умовах сучасної світової кон'юнктури, динамічних змін позицій глобальних світових гравців, Україна зіткнулася з рядом проблемних

аспектів співпраці з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном, Узбекистаном на фоні жорстких реалій боротьби за вплив у ЦА. За часів незалежності спостерігалися тривалі періоди уповільнення політичних діалогів між керівниками України та центральноазійських країн, відмічалися коливання активності у взаємодії українських суб'єктів господарювання з казахськими, киргизькими, таджицькими, туркменськими, узбецькими партнерами, зокрема злети й падіння показників у зовнішньоекономічній сфері співробітництва.

Зважаючи на геополітичні реалії, сьогодні, поряд з проблемами, існують передумови для більш повного забезпечення українських інтересів у ЦА в рамках взаємодії України з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном, Узбекистаном. Активна присутність глобальних світових гравців у ЦА, зокрема їх участь у створенні масштабних проектів в транспортно-енергетичній сфері разом із центральноазійськими країнами, може розглядатися як потенціал та базисна основа для опрацювання можливостей підключення України до багатосторонніх форматів співпраці коопераційного характеру в регіоні.

Нові імпульси в пошуку та реалізації інтересів України в рамках здійснення її зовнішньої політики на центральноазійському напрямі, зокрема у сфері забезпечення енергетичної безпеки, може отримати тема української участі в процесах постачання центральноазійських паливно-енергетичних ресурсів через Каспійське море на захід. Можна говорити про принципово нові перспективні можливості присутності України в ЦА за умов прокладання через Каспійське море відповідних ділянок газо- і нафтопроводів та поєднання їх з існуючою мережею трубопроводних потужностей в регіоні.

Перспективи України в ЦА великою мірою залежать від процесів формування та реалізації багатосторонніх коопераційних моделей співробітництва на центральноазійських теренах, зокрема за участі глобальних світових гравців. Тому зовнішня політика України має

супроводжуватися прагматичними кроками, спрямованими на встановлення продуктивних політико-економічних зв'язків з основними учасниками цих процесів. У найближчій перспективі можна очікувати інтенсифікацію взаємодії країн ЦА з глобальними світовими гравцями в контексті формування та реалізації масштабних проектів у транспортній та енергетичній сферах, а тому активізація України на центральноазійському напрямі міжнародного співробітництва матиме позитивні результати в разі її залучення до взаємовигідної взаємодії в регіоні на широкій коопераційній основі. Потенційна можливість брати участь в реалізації транснаціональних проектів в транспортно-енергетичній сфері, разом з провідними міжнародними акторами в ЦА надає Україні шанс і відкриває перспективу подальшого розвитку конструктивних відносин України з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном, Узбекистаном, зокрема співробітництва з ними в нових форматах.

Досягненню позитивних результатів на центральноазійському напрямі української зовнішньої політики сприятиме певна модернізація підходів з боку вітчизняного МЗС до взаємодії з центральноазійськими країнами, зокрема шляхом запровадження практики аналізу сучасних тенденцій та перспектив розвитку міжнародного співробітництва на теренах ЦА за участі провідних міжнародних акторів, вивчення та надання політико-економічної оцінки планів створення нової транспортно-енергетичної інфраструктури в регіоні під кутом зору потенційної інтеграції України у відповідні коопераційні проекти.

Активні дії на центральноазійському напрямі української зовнішньої політики й послідовний розвиток взаємовигідних відносин з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном, Узбекистаном та глобальними світовими гравцями в рамках реалізації багатосторонніх проектів сприятиме підвищенню рівня економічної та політичної присутності України в ЦА, поліпшенню іміджу української держави в регіоні та у світі в цілому.

ВИСНОВКИ

У результаті дослідження центральноазійського напрямку міжнародного співробітництва України відповідно до мети та завдань зроблено такі висновки:

1. Центральна Азія - геополітично значимий регіон у світі, що знаходиться у спектрі зовнішньополітичних інтересів незалежної України і якому приділяється певна увага з боку вітчизняних та зарубіжних представників науково-експертного середовища. В цьому контексті, на основі аналізу відповідного кола джерел та літератури крізь призму українських національних інтересів в ЦА, автор вважає, що запропоноване ним формулювання «центральноазійський напрям міжнародного співробітництва України» можна ототожнити із багатофакторною системою різноформатних міжнародних відносин в центральноазійському регіоні, найважливішими складовими якої є Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, Україна, глобальні світові гравці - РФ, КНР, США.

З урахуванням багатоаспектного чинника присутності в ЦА провідних акторів, цілісний аналіз взаємодії України з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном, Узбекистаном, зовнішньої політики глобальних світових гравців в регіоні, функціонування міжнародних регіональних організацій та об'єднань за участі центральноазійських країн, на думку автора, забезпечує достатню коректність та об'єктивність проведення наукового дослідження в рамках запропонованої теми дисертації.

2. Аналіз україно-казахських, україно-киргизьких, україно-таджицьких, україно-туркменських, україно-узбецьких політико-економічних зв'язків за часів незалежності свідчить про тривалі періоди уповільнення політичних діалогів, коливання активності в економічній співпраці нашої держави та центральноазійських країн. Серед основних завдань України в ЦА - розвиток всебічних зв'язків з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном,

Туркменістаном, Узбекистаном, а серед важливих чинників поглиблення відносин з ними залишаються міждержавні, міжурядові, міжвідомчі контакти та взаємна підтримка в міжнародних організаціях. Наразі, договірно-правова база між Україною та п'ятьма пострадянськими країнами регіону, а також позиції нашої держави в світі, загалом, створюють достатні передумови для проведення ефективної української зовнішньої політики на центральноазійському напрямі, включаючи широкий пошук можливостей налагодження дієвих механізмів продуктивного співробітництва з країнами ЦА в контексті динамічного процесу політико-економічних трансформацій глобалізаційного характеру. Зважаючи на геополітичні реалії, сьогодні, поряд з проблемами, існують передумови для більш повного забезпечення українських інтересів в ЦА в рамках взаємодії України з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном, Узбекистаном. Україні потрібна розробка довгострокових стратегічних відносин з країнами ЦА, де крім широкого політико-економічного діалогу, має бути багата культурно-гуманітарна складова та зміцнення суспільної дипломатії, що сприятиме й українському бізнесу в регіоні.

3. Маємо констатувати, що Україна зіткнулася з жорсткими реаліями гострої конкуренції та боротьби за вплив в ЦА, зокрема з боку глобальних світових гравців - КНР, РФ, США. Аксиомою є те, що роль нашої держави в ЦА певною мірою залежить від ряду аспектів міжнародної політики КНР, РФ, США, що зі свого боку зумовлює необхідність комплексного погляду на політико-економічні інтереси та пріоритети цих глобальних світових гравців в регіоні, який сприятиме об'єктивному аналізу та відображенню позицій України на центральноазійських теренах, а також побудові нових моделей україно-казахської, україно-киргизької, україно-таджицької, україно-туркменської, україно-узбецької співпраці з урахуванням фактору впливу третіх країн.

Складна мозаїка структурованих та багатовимірних політико-економічних зв'язків Казахстану, Киргизстану, Таджикистану,

Туркменістану, Узбекистану з США, КНР, РФ, а також певна кон'юнктурність міжнародної взаємодії в умовах геополітичних впливів у ЦА, мають враховуватися Україною в процесі пошуку нових підходів щодо співробітництва в регіоні. Висока ступінь присутності глобальних світових гравців у ЦА, зокрема їх участь у створенні масштабних проектів у транспортно-енергетичній сфері разом із центральноазійськими країнами, слугує передумовою для опрацювання варіантів підключення нашої держави до багатосторонніх форматів співпраці коопераційного характеру, виходячи із розширення діапазону відповідних можливостей в регіоні.

4. Україні потрібно брати до уваги той факт, що економіка центральноазійських країн значною мірою пов'язана з експортом енергоносіїв і реалізацією транзитного потенціалу, а також виходити з планів зростання країн ЦА на нормах і принципах міжнародних організацій. Для успішної реалізації українських національних інтересів у ЦА в сучасних геополітичних умовах важливим є формування багатоаспектної геостратегії, серед складових якої були б участь нашої держави у створенні нової системи транспортних комунікацій, розв'язання проблем диверсифікації джерел постачання нафти та газу до України тощо. Транснаціональний характер проектів у транспортно-енергетичній сфері в ЦА відкриває для нашої держави різноформатні варіанти перспективного міжнародного співробітництва. Нові імпульси у пошуку та реалізації інтересів України в рамках здійснення її зовнішньої політики на центральноазійському напрямі, зокрема щодо забезпечення енергетичної безпеки, може отримати тема української участі в процесах постачання центральноазійських паливно-енергетичних ресурсів через Каспійське море на захід, що на сьогодні вимальовується для нашої держави як одна з найактуальніших у ЦАР. В даному аспекті Україна могла б намагатися брати участь у створенні елементів трубопровідної архітектури, конструюванні відносин коопераційного характеру, взаємодії в торговій, промисловій, інвестиційній сферах з урахуванням політико-економічних стратегій в ЦАР основних

міжнародних гравців. Можна говорити про принципово нові перспективні можливості присутності нашої держави в ЦА за умов прокладання на Каспії відповідних морських ділянок газо- і нафтопроводів та їх з'єднання з існуючою мережею трубопровідних потужностей, зокрема в Казахстані, Туркменістані, Узбекистані.

5. Наразі під кутом зору проблемних аспектів україно-казахської, україно-киргизької, україно-таджицької, україно-туркменської, україно-узбецької взаємодії, а також зміни конфігурацій політико-економічної співпраці в ЦА за участі ряду провідних міжнародних акторів, стратегічний погляд з України на систему міжнародних відносин на центральноазійських теренах зумовлює доцільність для нашої держави налагодження нових ефективних зв'язків у ЦА, конструювання механізмів співробітництва в регіоні із США і КНР, в тому числі й з урахуванням ідей, які генеруються цими глобальними світовими гравцями. МЗС України, виходячи з різноаспектного спектру питань, пов'язаних з перспективами взаємодії центральноазійських країн з глобальними світовими гравцями, беручи до уваги рівень їх активності та інтенсифікацію трансрегіональної економічної співпраці, мало б докласти додаткових зусиль у сприянні щодо виведення потенціалу нашої держави на орбіту міжнародної кооперації в ЦА.

Переконані, що міжнародне співробітництво із країнами - світовими лідерами, як надзвичайно важливий чинник зовнішньої політики України, має виступати й елементом стратегії забезпечення українських інтересів у ЦА, зокрема, в контексті загальної стратегії протистояння геополітичним викликам і загрозам національній безпеці нашої держави в умовах становлення нового світопорядку. Зважаючи на те, що перспективи України в ЦА гіпотетично значною мірою залежать від процесів створення багатосторонніх коопераційних моделей міжнародної взаємодії на центральноазійських теренах, зокрема за участі глобальних світових гравців, Україні, на наш погляд, необхідно на прагматичній основі проводити зовнішньополітичну лінію, спрямовану на встановлення продуктивних

політико-економічних зв'язків з основними учасниками цих процесів. У найближчій перспективі можна очікувати інтенсифікацію взаємодії країн ЦА з глобальними світовими гравцями в контексті розробки та здійснення масштабних проектів в транспортній та енергетичній сферах, а відтак відповідна активізація України на центральноазійському напрямі міжнародного співробітництва матиме позитивні результати в разі її залучення до широкої коопераційної співпраці, що, зокрема, знайде своє відображення й у загальному розвитку двосторонніх відносин України з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном, Узбекистаном.

6. На нашу думку, для досягнення своїх зовнішньополітичних цілей та реалізації національних інтересів у ЦА, Україні потрібно проводити політику «активної дипломатії», виходячи з політико-економічними ініціативами щодо підключення до розподілу коопераційних ролей між зацікавленими країнами, що створюють виробничі та транспортні системи в рамках світогосподарських зв'язків. Нашій державі потрібно намагатися бути максимально залученою до міжнародної кооперації на центральноазійських теренах, адже крім економічної вигоди, участь, разом із глобальними світовими гравцями у здійсненні великих багатосторонніх проектів у регіоні, насамперед в енергетичній та транспортній сферах, зумовлює можливості отримання додаткових політичних дивідендів на міжнародній арені. Вітчизняному зовнішньополітичному відомству в ході формування та реалізації зовнішньої політики слід системно аналізувати потенційні можливості України, розвивати нове бачення щодо позиціонування на центральноазійському напрямі, зокрема що стосується інтегрування у коопераційну систему в рамках міжнародної взаємодії на багатосторонній основі з метою отримання вагомих результатів у найближчій та довгостроковій перспективі. Разом із поглибленням двосторонніх політико-економічних відносин з країнами ЦА, необхідно опрацьовувати алгоритми дій, що мають забезпечити ефективність української зовнішньої політики на

центральноазійському напрямі завдяки участі нашої держави в регіональних багатосторонніх проектах разом із провідними міжнародними акторами. Вкрай актуальним постає завдання щодо пошуку та послідовного здійснення результативних кроків в рамках зовнішньополітичної стратегії України на центральноазійському напрямі, які б спиралися на загальний аналіз геополітичної ситуації в ЦА в контексті інтересів і практичних дій глобальних світових гравців.

Вважаємо, що досягненню позитивних результатів на центральноазійському напрямі української зовнішньої політики сприятиме певна модернізація підходів з боку вітчизняного МЗС до взаємодії з центральноазійськими країнами. Зокрема, мова йде про запровадження практики комплексного аналізу сучасних тенденцій та перспектив розвитку міжнародного співробітництва на теренах ЦА за участі провідних міжнародних акторів, вивчення та надання політико-економічної оцінки планів створення нової транспортно-енергетичної інфраструктури в регіоні, що розглядатимуться українською стороною під кутом зору можливої інтеграції України у відповідні коопераційні проекти. Системна політика нашої держави в ЦА має ґрунтуватися на дипломатичній гнучкості, вмінні балансування в умовах переплетення глобальних інтересів та конкуренції КНР, РФ, США в регіоні. Назрілим є концептуальний підхід у подальшій розбудові продуктивних зв'язків України з країнами ЦА, який би більшою мірою враховував геополітичні та гео економічні аспекти міжнародних відносин в регіоні та сприяв входженню нашої країни у багатосторонні політико-економічні процеси на центральноазійському просторі.

Можна спрогнозувати, що активні дії на центральноазійському напрямі української зовнішньої політики на основі послідовного розвитку взаємовигідних відносин з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном, Узбекистаном та глобальними світовими гравцями в рамках реалізації багатосторонніх проектів сприятимуть зростанню економічної та політичної ваги, іміджу України та інтересу до неї в ЦА й у світі в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Ажымамбетова Н. К. Политическая субъектность Кыргызской Республики в контексте деятельности Шанхайской организации сотрудничества: дисс. ... канд. полит. наук: 23.00.02 / Ажымамбетова Назгуль Качкыновна; [Кырг. нац. ун-т им. Ж.Баласагына, Дип. акад. МИД Кыргызской Республики]. – Бишкек, 2015. - 176 с.
2. Азійський напрям зовнішньої політики України: проблеми і перспективи. Аналітичні оцінки: [Монографія] / – За ред В. О. Шведа К.: НІСД, 2008. – 222 с.
3. Актуальні аспекти боротьби за вплив на Центральну Азію // Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://old.niss.gov.ua/monitor/Monitor21/04.htm>.
4. Алиева Р. Р. Формы взаимодействия Республики Таджикистан с Китайской Народной Республикой в рамках ШОС: механизмы реализации проектов и проблемы взаимодействия // Ученые записки Худжандского гос. ун-та им. акад. Б. Гафурова. Гуманитарные науки, 2013. - № 2 (35). – С. 106-117.
5. Алимов Р. К. Стратегическое партнерство Таджикистана (РТ) и Китая (КНР): международно-политические, экономические и гуманитарные измерения: автореф. дисс. ... д-ра полит. наук: 23.00.04 / Алимов Рашид Кутбиддиновнч; [Фед. гос. образ. учрежд. высш. проф. обр. «Дип. академия МИД РФ】. – М., 2014. - 44с.
6. Алишер Абдуалиев: Узбекистан заинтересован в разрешении торговых споров в дружеской атмосфере, 26.10.2018. URL: <https://interfax.com.ua/news/interview/540696.html>.
7. Аналітична доповідь до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році». – К. : НІСД, 2017. – 928 с. URL: http://www.niss.gov.ua/public/File/book_2017/Poslanya_druk_fin.pdf.

8. Аналітична доповідь до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році». – К. : НІСД, 2018. – 1316 с. URL: http://sp.niss.gov.ua/public/File/analit_dopovid_POSLANNYA_2018_FINAL_Oct_02.pdf.

9. Андрущенко С. В. Геополітична геометрія США-ЄС-Росія-Україна / С.В. Андрущенко // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2009. – Вип. 86. – Ч.ІІ. – С. 113-119.

10. Арунова М. Шанхайская организация сотрудничества (2001—2011 гг.): задачи, итоги, перспективы // Центральная Азия и Кавказ. - Т. 14. Вып. 4, 2011. – С. 23-33.

11. Аудит зовнішньої політики: Україна — Китай / Гончарук А. З., Гобова Є. В., Кіктенко В. О., Коваль О. А., Кошовий С. А. Інститут світової політики. Дискусійна записка. - Київ, 2016. – 60 с.

12. Байзакова К. И. Вопросы обеспечения региональной безопасности в Центральной Азии и деятельность ШОС. URL: <http://pps.kaznu.kz/2/Main/FileShow2/6514/42/2/2/0/>.

13. Байзакова К. И. Роль ШОС в противодействии угрозам и вызовам региональной безопасности. URL: <http://pps.kaznu.kz/kz/Main/FileShow2/1791/99/3/0/0//>.

14. Баранов А. Ю. Шанхайская организация сотрудничества и политика США в Центральной Азии: автореф. дисс. ... канд. полит. наук: 23.00.04 / Баранов Антон Юрьевич; [Ин-т США и Канады РАН]. - М., 2011. - 32 с.

15. Барский К. Центральная Азия под «непромакаемым зонтиком» ШОС // Международная жизнь. № 5, 2012. – С. 11-25.

16. Бекмуратов И. Н. Деятельность Шанхайской организации сотрудничества и процесс ее институализации: автореф. дисс. ... канд. полит.

наук: 23.00.02 / Бекмуратов Исматулла Нусратуллаевич; [Акад. гос. и общ. стр-ва при Президенте Республики Узбекистан]. – Ташкент, 2006. – 28 с.

17. Бекмуратов И. Н. Перспективы развития ШОС: взгляд из Узбекистана // Вестн. Челяб. гос. ун-та, 2011. - № 21 (236). Вып. 11. – С. 11-16.

18. Беляєв В. У рамках СНД / В. Беляєв; інтерв'ю вів П. Коломоєць // Політика і час. 1997. № 1. – С. 22-26.

19. Бишкекская декларация Совета глав государств-членов Шанхайской организации сотрудничества, 14 июня 2019 года. URL: <http://kremlin.ru/supplement/5421/print>.

20. Богатуров А. Д., Дундич А. С., Троицкий Е. Ф. Центральная Азия: "Отложенный нейтралитет" и международные отношения в 2000-х годах. Очерки текущей политики. Вып. 4. М.: НОФМО, 2010. – 104 с.

21. Брушко В. І., Шандро О. Д. Каспійський регіон у контексті енергетичної дипломатії України // Науковий вісник Дипломатичної академії України. Вып. 23. Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід. Ч. III. Серія «Економічні науки» / За заг. ред. Н.О. Татаренко, В. Г. Ціватого. – К., 2016. – С. 144-155.

22. Быков А. И. Экономическое сотрудничество в рамках ШОС: основные направления и перспективы развития: автореф. дисс. ... канд. экон. наук: спец. 08.00.14 /Алексей Игоревич Быков; Моск. гос. ин-т межд. отношений. – М., 2010. – 26 с.

23. В Белом доме прошла встреча Нурсултана Назарбаева и Дональда Трампа, 17 января 2018 года. URL: https://www.inform.kz/ru/v-belom-dome-proshla-vstrecha-nursultana-nazarbaeva-i-donal-da-trampa_a3124307.

24. В РК 22 нефтяные компании с китайским участием // Forbes Kazakhstan. 12 января 2013. URL: http://forbes.kz/process/probing/v_rk_rabotayut_22_neftyanyie_kompanii_s_kitayskim_uchastiem.

25. Ван Гуанчжэнь, Журавлева Е. В. Политика «Мягкой силы» России и КНР в отношении стран Центральной Азии (на примере Казахстана) // Вестн. Рос. ун-та дружбы народов. Серия: Международные отношения. - № 1, 2015. – С. 60-70.
26. Вашингтон-Киев-Ташкент. США выстраивают новую ось для поддержки режима И. Каримова, 2003. URL: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1070400660>.
27. Верещагин А. А. Геополитическая конкуренция глобальных акторов в Кыргызской Республике: автореф. дисс. ... канд. полит. наук: 23.00.04 / Верещагин Антон Александрович; [Кырг.-Рос. славян. ун-т]. – Бишкек, 2013. – 26 с.
28. Виступ Посла України в Республіці Таджикистан Віктора Нікітюка на офіційному прийнятті з нагоди 26-ї річниці незалежності України (Душанбе, 25 серпня 2017 року). URL: <http://tajikistan.mfa.gov.ua/ua/press-center/publications/5727-vistup-posla-ukrajini-v-respublici-tadzhikistanviktora-nikityuka-na-oficijnomu-prijnyatti-z-nagodi-26-ji-richnici-nezalezhnosti-ukrajinidushanbe-25-serpnya-2017-roku>.
29. Відносини України з країнами Азійсько-Тихоокеанського регіону URL: <https://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/bilateral-cooperation/asia-and-oceania>.
30. Відносини України та Туркменістану: політичний і економічний досвід. Чекаленко Л. Д. 19.02.2015. URL: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/vidnosini-ukrajini-i-turkmenistanu-politichnii-i-ekono/>.
31. Виктор Никитюк: сотрудничество Таджикистана и Украины будет только развиваться. URL: <http://tajikistan.mfa.gov.ua/ua/press-center/publications/3683-viktor-nikityuk-sotrudnichestvo-tadzhikistana-i-ukrainy-budet-tolyko-razvivatysya> 15 квітня 2015.
32. Владимир Путин направил туркменский газ через Россию, 12 мая 2007. URL: <https://www.newsru.com/finance/12may2007/gaz4.html>.

33. Воєнна доктрина України (затверджена Указом Президента України від 24 вересня 2015 р. № 555/2015). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015#n8>.

34. Волошенко І. О. Безпекова політика пострадянських держав Центральної Азії: автореф. дис.. канд. політ. наук: 23.00.04 / Волошенко Інна Олександрівна; [Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка]. – Київ, 2017. – 20 с.

35. Встреча Президента РК и министра энергетики США прошла в Вашингтоне, 17 января 2018 г. URL: https://www.inform.kz/ru/vstrecha-prezidenta-rk-i-ministra-energetiki-ssha-proshla-v-vashingtone_a3124456.

36. Выступление Президента Республики Узбекистан И. Каримова на заседании Совета глав государств-членов ШОС в расширенном составе (Ташкент, 28 июня 2016 г.). URL: <http://www.mfa.uz/ru/press/news/2016/06/7786/>.

37. Гальона О. Я. Акценти міжнародної співпраці України та Республіки Таджикистан / О. Я. Гальона // Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції «Стратегічне позиціонування України в сучасному міжнародному просторі» / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. – К., 2018. – С. 111-113.

38. Гальона О. Я. Деякі аспекти зовнішньої політики Російської Федерації в центральноазійському регіоні / О. Я. Гальона // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. - 2017. - Вип. 20. – С. 222-231.

39. Гальона О. Я. Еволюція відносин України і Узбекистану та деякі аспекти потенціалу співробітництва у глобальному вимірі / О. Я. Гальона // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – К. : «Видавництво «Гілея», 2018. – Вип. 134. – С. 346-352.

40. Гальона О. Я. Національні інтереси України в Центральній Азії крізь призму співробітництва провідних акторів з країнами регіону / О. Я. Гальона // Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції молодих вчених

«Актуальні проблеми міжнародних відносин» / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. – К., 2017. - Ч. 1. – С. 161-163.

41. Гальона О. Я. Міжнародні організації та об'єднання за участі центральноазійських країн та Україна / О. Я. Гальона // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. - 2018. - Вип. 21. – С. 114-129.

42. Гальона О. Я. Політико-економічні аспекти українсько-туркменського співробітництва // Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки». – 2018. - № 18-19. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3383/3061.

43. Гальона О. Я. Українсько-казахські зв'язки: розвиток, проблемні аспекти, потенціал та перспективи / О. Я. Гальона // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Міжнародні відносини» - 2018. - Вип. №1(374). – С. 125-134.

44. Гальона О. Я. Українсько-киргизька співпраця в ракурсі центральноазійського напрямку зовнішньої політики України / О. Я. Гальона // Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції молодих вчених «Актуальні проблеми міжнародних відносин» / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. – К., 2018. - Ч. 1. – С. 76-78.

45. Гальона О. Центральна Азія: стратегічні питання та відповіді для України / О. Гальона // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених «Шевченківська весна 2018» / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. - К., 2018. – Ч. 1. – С.124-127.

46. Гальона О. Я. Центральноазійський напрямок зовнішньої політики України / О. Я. Гальона // Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції «Геостратегічні пріоритети України в політичній, економічній, правовій та інформаційній сферах» / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. – К., 2017. – С. 32-33.

47. Гальона О. Я. Чинник глобальних акторів у міжнародному співробітництві України в Центральній Азії / О. Гальона // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених «Шевченківська весна 2019» / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. – К., 2019. – Ч. 3. – С. 136-139.

48. Гарашова С. О некоторых геополитических аспектах стратегии США в Каспийском регионе / С. Гарашова // «Кавказ & глобализация» : журнал социально-политических и экономических исследований/ Институт стратегических исследований Кавказа; – Баку : СА&СС Press, 2010. – Т. 4, выпуск 3-4. – С. 33-40.

49. Гегелашвили Н. А. Процесс глобализации Центральной Азии и интересы России // Россия и Америка в XXI веке, № 3, май 2009. URL: <http://www.rusus.ru/?act=read&id=159>.

50. Гольцов А. Г. Геостратегія Російської Федерації на пострадянському просторі: автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 21.03.03 / Гольцов Андрій Геннадійович; [Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка]. – Київ, 2019. – 39 с.

51. Гольцов А. Г. Геостратегія Російської Федерації на пострадянському просторі: дисс. ... д-ра політ. наук: 21.03.03 / Гольцов Андрій Геннадійович; [Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка]. – Київ, 2019. – 500 с.

52. Гольцов А. Г. Стратегія Росії в Центральній Азії: прагнення до зміцнення позицій. Міжнародні відносини. Сер. Політичні науки. 2018. № 18-19. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/337.

53. Горобець І., Мартинов А. Центральнаазійський геополітичний вузол // Зовнішні справи. - № 9. -2011. – С. 44-49.

54. Грущинська Н. М. Співпраця України і Туркменістану в сучасних геополітичних умовах / III Міжнародний Молодіжний Форум «Глобалізаційні виклики і багатостороння дипломатія», Тези доповідей: ДАУ, при МЗС України, 18 березня 2015, м.Київ, – С. 29-30.

55. Гумеров Р. А. Геополитические интересы США, Китая и России в Центральной Азии: автореф. дисс. ... канд. полит. наук: 23.00.04 / Гумеров

Родион Альфредович; [Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова]. – М., 2009. – 25 с.

56. Гумеров Р. А. Геоэкономические интересы России в Центральной Азии // Россия и современный мир. ИНИОН РАН, М. 2008. Вып 4. – С. 194-201.

57. Даниленко С. І., Гальона О. Я. Актуальні аспекти міжнародного співробітництва країн Центральної Азії у рамках ШОС / Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки». – 2016. - № 12. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2959.

58. Даниленко С., Гальона О. Геополітичні акценти зовнішньої політики США в Центральній Азії / Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини. Випуск 1(46)/2017. – С. 20-25.

59. Даниленко С., Гальона О. Політико-економічні пріоритети Китаю в Центральній Азії / Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини. Випуск 1(44/45)/2016. – С. 13-21.

60. Декларація між Україною та Туркменістаном про подальший розвиток співробітництва від 29.01.1998. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/795_072.

61. Декларация о создании Шанхайской организации сотрудничества (Шанхай, 15 июня 2001 г.). URL: http://www.chinaruslaw.com/RU/CnRuTreaty/hf7le8ho/2010112121259_792690.htm.

62. Декларация про основні напрями економічної співпраці між Україною та Республікою Узбекистан від 11.11.1994. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/860_002.

63. Денисов Е. А. Энергетическая составляющая международных отношений в современной Центральной Азии: автореф. дис. ... канд. истор. наук: 07.00.15 / Денисов Евгений Александрович; [Ин-т востоковедения РАН]. - М., 2013. - 23 с.

64. Для Украины стратегически важно улучшить взаимодействие со странами Центральной Азии, заявил премьер Владимир Гройсман, 05.10.2016. URL: <http://ru.sputnik-tj.com/world/20161005/1020791789.html>.

65. Дмитриева М. О. Российская политика в Центральной Азии и формирование региональных институтов: автореф. дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04 / Дмитриева Марина Олеговна; [Дальневост. фед. ун-т]. – Владивосток, 2014. - 24 с.

66. Дмитриева М. О. Шанхайская организация сотрудничества: возможности и вызовы для России // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. - Тамбов: Грамота, 2014. - № 4 (42): ч. I. – С. 62-66.

67. Договір між Україною і Республікою Казахстан про взаємне співробітництво по поштових грошових переказах від 21.02.1993. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/398_091.

68. Договір між Україною і Республікою Таджикистан про довгострокове економічне співробітництво на 2003 - 2012 роки від 09.04.2003. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/762_024.

69. Договір між Україною і Туркменістаном про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для подальшого відбування покарання від 23.03.2005. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/795_052.

70. Договір між Україною та Республікою Узбекистан про економічне співробітництво на 1999-2008 роки від 07.10.1999. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/860_023.

71. Договір між Україною та Туркменістаном про довгострокове торговельно-економічне співробітництва на 2001-2010 роки від 14.05.2001. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/795_023.

72. Договір між Урядом України і Урядом Республіки Киргизстан про взаємне співробітництво по поштовим грошовим переказам від 23.02.1993. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/417_107.

73. Договір про взаємне співробітництво по поштових переказах між Україною і Туркменістаном від 24.02.1993. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/795_008.

74. Договір про дружбу і співробітництво між Україною і Киргизькою Республікою від 19.06.1996. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/417_717.

75. Договір про дружбу і співробітництво між Україною і Республікою Казахстан від 20.01.1994. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/398_007.

76. Договір про дружбу і співробітництво між Україною і Республікою Таджикистан від 06.07.2001. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/762_026].

77. Договір про дружбу і співробітництво між Україною і Туркменістаном від 10.10.1992. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/795_006.

78. Договір про основи міждержавних відносин, дружбу і співробітництво між Україною та Республікою Узбекистан від 25.08.1992. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/860_631.

79. Договір про поглиблення економічної інтеграції між Україною та Республікою Узбекистан від 21.06.1995. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/860_056.

80. Договірно-правова база між Україною та Казахстаном. URL: <http://kazakhstan.mfa.gov.ua/ua/ukraine-kz/legal-acts>.

81. Договор о присоединении Кыргызской Республики к Соглашениям о Таможенном союзе от 29 марта 1996 г. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/17326>.

82. Договор об учреждении Евразийского экономического сообщества от 10 октября 2000 г. URL: <http://www.evrazes.com/docs/view/3>.

83. Дональд Трамп заявил о поддержке США экспорта туркменского газа через Каспий в Европу, 25 марта 2019 г. URL: http://gundogar-news.com/index.php?category_id=2&news_id=13898.

84. Дорофеев Д. В. Зовнішньополітична стратегія США в регіоні Центральна Азія : автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04 / Дорофеев Денис Володимирович ; [НАН України, Інститут світової економіки і міжнародних відносин]. – К., 2007. – 20 с.

85. Дорошко Н. С. Геополитические реалии и внешнеполитические приоритеты Республики Казахстан: взгляд из Украины / Н. С. Дорошко // Вестник Евразийского национального университета имени Л. Н. Гумилева. Серия «Международные отношения». – 2011. - № 1-2. – С. 9-18.

86. Дорошко М. С. Митний союз і єдиний економічний простір як російські геополітичні проекти / М. С. Дорошко // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2011. – Вип. 17. – С. 66-69.

87. Дорошко М. С., Чекаленко Л. Д. Геополітичні впливи на трансформацію країн Центральної Азії. Особливості суспільно-політичної модернізації країн пострадянського простору : монографія / за ред. А. Г. Бульвінського. Київ : Фенікс, 2017. – С. 121-136.

88. Дорошко М. С., Шпакова Н. В. Геополітичне середовище та геополітична орієнтація країн СНД. – К.: ЦУЛ, 2011. – 204 с.

89. Дуднік О. Українсько-узбецькі стосунки. Історія і сучасність / О. Дуднік // Український історичний збірник. – 2010. – Вип. 13. – С. 64-74.

90. Дьякова Є. О. Українсько-китайські зовнішньоекономічні зв'язки: суспільно-географічний аспект: автореф. дис.. канд. географ. наук: 11.00.02 / Дьякова Євгенія Олександрівна; [Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка]. – Київ, 2018. – 22 с.

91. Єжеєв М. Ф. Зовнішньополітичні пріоритети України на євразійському просторі в контексті позаблокової політики / Матеріали круглого столу «Державна політика забезпечення національної безпеки

України: актуальні проблеми та шляхи їх розв'язання» (Київ, 19 лютого 2013 р.) / за ред. Г. П. Ситника, Л. М. Шипілової. – К. : НАДУ, 2013. – С. 68-80.

92. Ержан Казыханов "Итоги официального визита Президента Нурсултана Назарбаева в США", 12 апреля 2018 г. URL: <http://mfa.gov.kz/ru/content-view/erzan-kazyhanovty-makalasy-prezident-nrsltan-nazarbaevty-aks-ka-resmi-saparyny-ntizeleri>.

93. ЕС потратил более 187 млн. евро на транспортный коридор в обход России. URL: http://baltnews.lt/vilnius_news/20161123/1016468125.html.

94. Жангожа Р., Кузьменко В. Транспортно-коммуникационные коридоры в Украине и перспективы международного сотрудничества // Чорноморсько-Каспійський регіон: умови та перспективи розвитку. – К.: Центр близькосхід. досліджень. – 1998. – С. 23-37.

95. Жангожа Р. Н. Трансформация идентичности новых независимых государств Центральной Азии в системе современных международных отношений : дис. ... д-ра полит. наук: 23.00.04 / Р. Н. Жангожа; НАН [Украины], Институт мировой экономики и международных отношений. – К., 2006. – 436 с.

96. Жильцов С. С. Геополитическое пространство Каспия начала XXI века: трубопроводная архитектура // Зб. тез доповідей V Міжнародної науково-практичної конференції «Реструктуризація глобального простору: історичні імперативи та виклики», 19 травня 2016 року, м. Київ, – С.124-125.

97. Жорокулов А. А. Политические аспекты сотрудничества Кыргызской Республики с международными организациями в сфере безопасности: автореф. дисс. ... канд. полит. наук: 23.00.04 / Жорокулов Абдираим Абдырахманович; [Ошский гос. ун-т]. – Бишкек, 2012. - 22 с.

98. Жуков С. В., Резникова О. Б. Центральная Азия и Китай: экономическое взаимодействие в условиях глобализации. М.: ИМЭМО РАН., 2009. – 180 с.

99. Заключительное Коммюнике Саммита ГУУАМ 2001, Ялта. URL: <https://guam-organization.org/zaklyuchitelnoe-kommyunike-sammita-guuum-2001-yalta/>.
100. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» 2010 р. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>.
101. Заокеанские планы: как будут реализованы проекты Узбекистана и США, 28 сентября 2017 г. URL: <https://uz.sputniknews.ru/analytics/20170928/6411557/Proekty-Uzbekistana-i-SSHA.html>.
102. Заявление Президентов Азербайджанской Республики, Грузии, Республики Молдова, Украины и Республики Узбекистан от 24 апреля 1999 г. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/888_005.
103. Заявление Президентов Республики Беларусь, Республики Казахстан, Российской Федерации и Украины от 23 февраля 2003 г. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_165.
104. Збітнєва О. “Україна та ШОС: членство, співробітництво чи геополітична несумісність?” Українська правда – 23 липня 2008 р. URL: <http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2008/07/23/4445785/>.
105. Зверев Ю. М. Мировая экономика и международные экономические отношения / Калининград., 2000 г., 125 с.
106. Зовнішньополітичний порядок денний у регіоні Центральної Азії та стратегії для України // Аналітична записка Центру міжнародних досліджень ДАУ при МЗС України. URL: <http://da.mfa.gov.ua/wp-content/uploads/2018/09/Zovnishnopolitychnyj-poryadok-dennyj-u-regioni-TSentralnoyi-Aziyi-ta-strategiyi-dlya-Ukrayiny-.pdf>.
107. Зовнішня політика України – 2013: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / за ред. Г. М. Перепелиці. – К.: ВД «Стилос», 2014. – 352 с.
108. Зовнішня політика України – 2015: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / за ред. Г. П. Перепелиці. – К. : ВД «Стилос», 2016. – 308 с.

109. Зовнішня торгівля України товарами / Інформація Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

110. Івахів І. Геополітичні аспекти співпраці України з країнами євразійського регіону / І. Івахів // Укр. нац. ідея: реалії та перспективи розвитку : зб. наук. праць. – Львів, 2011. – Вип. 23. – С. 134-138.

111. Индия и Пакистан стали членами ШОС, 9 июня 2017 г. URL: <https://ria.ru/world/20170609/1496181707.html>.

112. Информационное сообщение по итогам заседания Совета глав государств-членов Шанхайской организации сотрудничества (г. Астана, 09 июня 2017 г. URL: <http://rus.sectsco.org/news/20170609/289250.html>.

113. Информационное сообщение по итогам заседания Совета глав государств-членов Шанхайской организации сотрудничества (г. Циндао, 9-10 июня 2018 г.). URL: <http://rus.sectsco.org/news/20180610/443025.html>.

114. Информационное сообщение по итогам заседания Совета глав государств-членов Шанхайской организации сотрудничества (г. Бишкек, 13-14 июня 2019 г.). URL: <http://rus.sectsco.org/news/20190614/550898.html>.

115. Иманалиев М. Экономическое измерение деятельности ШОС / М. Иманалиев // Ориентир. - 2014. - № 2. – С. 3-5.

116. Исакова Г. К. Геополитические и экономические интересы США и Китая в Центральной Азии / Г.К. Исакова // Центральноазиатский журнал фундаментальных и прикладных исследований, 2014. – № 2. – С. 48-56.

117. Итоги визита председателя КНР Си Цзиньпина в страны Центральной Азии. 26 сентября 2013 г. URL: <http://www.analitika.org/index.php/international-affairs/geo/9130-itogi-vizita-predsedatelya-knr-si-czinpina-v-strany-centralnoy-azii>.

118. Итоги Пятого каспийского саммита: о чем договорились президенты, 12 августа 2018 г. URL: https://www.inform.kz/ru/itogi-pyatogo-kaspiyskogo-sammita-o-chem-dogovorilis-prezidenty_a3352797.

119. К итогам визита Си Цзиньпина в Центральную Азию: Казахстан. 16 сентября 2013 г. URL: <http://carnegieendowment.org/2013/09/16/ru-pub-52988>.

120. Казанцев А. А. «Большая игра» с неизвестными правилами: мировая политика и Центральная Азия. — М.: Издательство МГИМО, 2 изд. - Фонд "Наследие Евразии", 2008. — 248 с.

121. Казанцев А. А. Куда идет Центральная Азия: меняющиеся роли глобальных игроков в перспективе до 2020 г. // Политическая экспертиза: ПОЛИТЭКСПЕРТИЗА, 2012. Т. 8. № 1. — С. 84-96.

122. Казанцев А. А. Политика стран Запада в Центральной Азии: ключевые характеристики, дилеммы и противоречия / Научно-координационный совет по международным исследованиям МГИМО(У) МИД России; Центр евро-атлантической безопасности. — М.: МГИМО-Университет, 2009. — 186 с.

123. Казанцев А. А. Политика США в постсоветской Центральной Азии: характер и перспективы / А.А. Казанцев // Вестник МГИМО, 2012. — № 4 (25). — С. 155-164.

124. Казахстан готов обеспечить Украину оборудованием для ядерной энергетики. URL: <https://economy.apostrophe.ua/news/jenergetika/2016-08-19/kazahstan-gotov-obespechit-ukrainu-oborudovaniem-dlya-yadernoy-energetiki/69026>.

125. Казахстан и США расширяют стратегическое партнерство, 17 января 2018 г. URL: https://www.inform.kz/ru/kazahstan-i-ssha-rasshiryayut-strategicheskoe-partnerstvo_a3124329.

126. Как Киев преодолевает последствия «транзитных войн» с РФ, 17 января 2017, Лилия Ржеутская / Deutsche Welle (Германия). URL: http://www.20khvylyn.com/review/press/review_19866.html.

127. Кангельдиев А. Н. Кыргызская Республика и Шанхайская организация сотрудничества: задачи и перспективы интеграционного процесса // Вестн. Кырг.-Рос. славян. ун-та. - Т. 15. - № 10, 2015. - С. 155-159.

128. Калюжнова Е., Джулиан Ли. Китайско-казахстанское сотрудничество в области углеводородного сектора в начале XXI столетия. В сб. Центральная Азия: роль в перестройке мировых рынков нефти и природного газа / Под ред. С. В. Жукова. – М.: ИМЭМО РАН, 2014. – С. 13-32.

129. Каукенов А. С. Особенности китайской дипломатии в Центральной Азии: взгляд из Казахстана / Мат-лы межд. конф. «Центральная Азия — Китай: состояние и перспективы сотрудничества» (Алматы, КИСИ при Президенте РК, 4—5 июня 2008 г.). – С. 83-91.

130. Китай відсуває Україну з регіону Середньої Азії, 25 березня 2013 р. URL: <http://geostrategy.ua/node/409>.

131. Китаю и Казахстану нужно создать "экономический коридор Шелкового пути" - председатель КНР Си Цзиньпин, 8 сентября 2013 г. URL: <http://kz.china-embassy.org/rus/zhgx/t1074163.htm>.

132. Клименко О. Ю. Геополітичні зміни в контексті підписання Каспійської Конвенції / О. Ю. Клименко // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – К. : «Видавництво «Гілея», 2018. – Вип. 139. – С. 161-164.

133. Конвенція між Кабінетом Міністрів України і Урядом Туркменістану про уникнення подвійного оподаткування стосовно податків на доходи і на майно від 29.01.1998. URL:http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/795_015.

134. Конвенция о правовом статусе Каспийского моря, 12 августа 2018 г. URL: <http://kremlin.ru/supplement/5328>.

135. Кондратенко О. Ю. Геоstrатeгiя Росiйськoї Федерaцiї: теоретичнi засади i практична реалiзацiя: дисс. ... д-ра полiт. наук: 21.03.03 / Кондратенко Олег Юрiйович; [Киiв. нац. ун-т iм. Тараса Шевченка]. – Киiв, 2019. – 565 с.

136. Кондратенко О. Ю. Євразійський економічний союз – новий геополітичний проект Російської Федерації / О. Ю. Кондратенко // Актуальні проблеми міжнародних відносин. - 2016. - Вип. 127, Ч. I. – С. 42-56.

137. Консульський договір між Україною та Республікою Казахстан від 20.01.1994. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/398_024.

138. Концепция внешней политики Российской Федерации (утвержд. 12 июля 2008 г.). URL: <http://kremlin.ru/acts/785>.

139. Концепция внешней политики Российской Федерации (утвержд. 12 февраля 2013 г.). URL: http://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICkV6BZ29/content/id/122186.

140. Концепция внешней политики Российской Федерации (утвержд 30 ноября 2016 г.). URL: http://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2542248.

141. Концепция формирования Единого экономического пространства от 19 сентября 2003 г. URL: <http://kremlin.ru/supplement/1716>.

142. Корсунський С. В. Сучасні зовнішньоекономічні пріоритети України і завдання дипломатії // науковий вісник Дипломатичної академії України. 2008. Випуск 14. Зовнішня політика і дипломатія: історична ретроспектива, традиції, сьогодення. – С. 27-33.

143. Кравчук Л. 100 днів: прес-конференція Президента України Л. Кравчука 12 березня 1992 р. / Л. Кравчук // Голос України. № 1992. № 14 березня. С. 3.

144. Крамар І. Ю. Деякі аспекти міжнародної інтеграції України / І. Ю. Крамар //Тенденції розвитку маркетингу в умовах економічних трансформацій : моногр. — Тернопіль : ФОП Шпак В. Б, 2017. – С. 117–132. URL: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/21024/2/TRM_2017_Kramar_I_Yu-Deiaki_aspekty_mizhnarodnoi_117-132.pdf.

145. Кузьмина Е. М. Внешние экономические интересы как фактор экономического развития Центральной Азии: доклад / Е. М. Кузьмина. – М.: Институт экономики РАН, 2013. – 58 с.

146. Кулицький С. Питання трансформації української зовнішньої торгівлі на сучасному етапі / С. Кулицький // Україна: події, факти, коментарі. – 2015. – № 23. – С. 49-59 .

147. Кухалейшвили Георгий, Украина и Центральная Азия. URL: <http://sd.net.ua/2012/08/07/ukraina-i-centralnaya-aziya.html>.
148. Кухарська Н. О. Україна в сучасних інтеграційних процесах. Одеса : Атлант ВОІ СОІУ, 2015. - 186 с.
149. Кучера Дж. США сигнализируют о возобновлении противостояния великих держав в Евразии, 19.12.2017. URL: <http://nk.org.ua/geopolitika/ssha-signaliziruyut-o-vozobnovlenii-protivostoyaniya-velikih-derjav-v-evrazii-125894>.
150. Кушкумбаев С. К. Внешняя политика Казахстана в глобальном мире // Перспективы партнерства Казахстана и Украины в новых геополитических и геоэкономических условиях: Материалы “круглого стола” (г. Алматы, 22 октября 2008 г.). – Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2009. – С. 13-19.
151. Кушкумбаев С. К. Опыт ШОС во взаимодействии Китая со странами Центральной Азии // Мат-лы межд. конф. «Центральная Азия — Китай: состояние и перспективы сотрудничества» (Алматы, КИСИ при Президенте РК, 4-5 июня 2008 г.). – С. 63-70.
152. Лаумулин М. Т. Стратегия и политика США в Центральной Азии / М.Т. Лаумулин // Центральная Азия и Кавказ, 2007. – № 4 (52). – С. 51-63.
153. Лаумулин М. Стратегические интересы России в государствах Центральной Азии на современном этапе // Центральная Азия и Кавказ. № 3 (63). 2009. – С. 105-122.
154. Лаумулин М. Т. Центральная Азия в зарубежной политологии и мировой геополитике. Т. V: Центральная Азия в XXI столетии – Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2009. – 440 с.
155. Лаумулин М. Т. ШОС: На грани блефа и реальности. URL: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1150234200>.
156. Левик Б. Геополітика нових незалежних держав Центральної Азії в пострадянський період // Схід. – 2014. – № 2 (128). – С. 85-91.
157. Левик Б. С. Пострадянські республіки в умовах геополітичних викликів наприкінці ХХ - на початку ХХІ ст. : автореф. дис. ... доктора іст.

наук: 07.00.02 / Левик Богдан Степанович; [Нац. акад. наук України, Ін-т українознавства ім. І. Кріп'якевича]. - Львів, 2016. - 37 с.

158. Ленський П. С. Центральноазійський вектор політики КНР у галузі регіональної безпеки в постбіполярний період: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04 / Ленський Петро Сергійович; [Нац. акад. наук України, Інститут світової економіки і міжнародних відносин]. - К., 2010. — 21 с.

159. Ли Син, Ван Чэнсин. Стратегия энергетической безопасности Китая в Центральной Азии // Сравнительная політика, 2013. - № 2 (12). – С. 50-59.

160. Ли Синь. Экономические интересы России и Китая в Центральной Азии: сравнительный анализ // Вестн. Санкт-Петерб. ун-та. Серия 5. Экономика, 2012. - № 3. – С. 60-74.

161. Ли Фенлинь. Центральная Азия – арена международного сотрудничества. 24 ноября 2015 г. URL: <http://www.globalaffairs.ru/global-processes/Tcentralnaya-Aziya--arena-mezhdunarodnogo-sotrudnichestva-17828>.

162. Литвин В. Україно-казахстанські відносини: історичні корені і сучасність / В. Литвин // Голос України. – 11 листопада 2005 р. URL: http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/vistupi/litvin/golos_05_11_11.html.

163. Лукашина Т. И., Стародубцева К.А. Энергетическая безопасность КНР: механизмы формирования и проблемы реализации // В сб. Россия и Китай: проблемы стратегического взаимодействия: Вып. 12. – Чита: ЗабГУ, 2012. – С. 42-46.

164. Ляшенко Т. М. Вектори політичних трансформацій держав Центральної Азії : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02 / Ляшенко Тетяна Михайлівна ; Нац. акад. наук України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. - К., 2013. - 30 с.

165. Ляшенко Т. М. Трансформація політичних систем в країнах Центральної Азії: національний та регіональний аспекти. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2011. – 288 с.

166. Мавлонова А. С. Проблема уйгурского сепаратизма в контексте обеспечения региональной безопасности в Центральной Азии: дисс. ... канд.

истор. наук: 07.00.15 / Мавлонова Анна Сергеевна; [Фед. гос. автономное учрежд. высш. обр. «Рос. ун-т дружбы народов»]. М., 2015. - 221 с.

167. Мазурець Ю. О. Енергетичний вимір національних інтересів України у сучасних міжнародних відносинах: автореф. дис.. канд. політ. наук: 23.00.04 / Мазурець Юрій Олександрович; [Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка]. – Київ, 2017. – 21 с.

168. Мазурець Ю. О. Енергетичний вимір національних інтересів України у сучасних міжнародних відносинах: дисс.. канд. політ. наук: 23.00.04 / Мазурець Юрій Олександрович; [Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка]. – Київ, 2017. – 202 с.

169. Майко В. А. Зовнішньополітичні та економічні пріоритети України у країнах Центральної, Південної і Південно-Східної Азії / В. А. Майко // Економічний часопис-XXI. – 2011. - № 9-10. – С. 3-7.

170. Мальшева Д. Б. Центральноазиатский узел мировой политики. – М.: ИМЭМО РАН, 2010. – 100 с.

171. Манкофф Дж. Политика США в Центральной Азии после 2014 года / Дж. Манкофф // Сайт журнального клуба «Интелрос». – М., 2013. – С. 41-57. URL: http://www.intelros.ru/readroom/pro_et_contra/k1-2-2013/19760-politika-ssha-vcentralnoy-azii-posle-2014-goda.html.

172. Манкофф Дж. Страны Центральной Азии выбирают более осторожную политику. 21 июля 2015 г. - [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://caa-network.org/archives/4498>.

173. Маркевич К., Омельченко В. Глобальні енергетичні тренди крізь призму національних інтересів України. / Аналітична доповідь. – Київ: Заповіт, 2016. – 118 с.

174. Мельничук І. М. Інтеграційні проекти Російської Федерації на пострадянському просторі: дис. ... д-ра політ. наук: спец. 23.00.04 / Ігор Миколайович Мельничук; Чернівецький нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. - Чернівці, 2016. – 519 с.

175. МЗС: Китай допоможе Україні отримати статус спостерігача в ШОС, 18 листопада 2012 р. URL: <https://ua.korrespondent.net/business/economics/1425368-mzs-kitaj-dopomozhe-ukrayini-otrimati-status-sposterigacha-v-shos>.

176. МИД Узбекистана спустя два дня сообщил о встрече Мирзиёева с Трампом, 23 мая 2017 г. URL: <https://regnum.ru/news/2278355.html>.

177. Микитчук Н. М. Співробітництво України з країнами Центральної Азії в сфері культури: особливості та перспективи. Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2013. — Вип. 6 (4) – С. 129-132.

178. Мішин А. О. Щодо розвитку співпраці України з ШОС в рамках становлення регіональних систем безпеки / А. О. Мішин // Стратегічна панорама. - 2008. – № 1. – С. 48-52.

179. Моргацький В. Україна і держави Центральної Азії в нових геополітичних реаліях: гео економічний та геостратегічний аспекти / Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія. Випуск 3(68)/4(69) / 2017. – С. 180-187.

180. Море дружбы. Каспийская «конституция» открыла большие перспективы, 12.08.2018. URL: <https://mir24.tv/news/16317700/more-druzhby-kaspiiskaya-konstituciya-otkryla-bolshie-perspektivy>.

181. Муминова Ф. Направления и механизмы активизации регионального экономического сотрудничества в рамках ШОС // Внешняя политика / МИД Республики Таджикистан, - №2, 2014. – С. 66-73.

182. Мураталиева Н. Т. Концептуальные основы региональной политики Китая в Центральной Азии, 2009. URL: <http://www.easttime.ru/analitic/3/8/626.html>.

183. Мураталиева З. Т. Региональная политика России и Китая в Центральной Азии и ШОС как фактор взаимодействия: автореф. дисс. ... канд. полит. наук: 23.00.04 / Мураталиева Замира Тулкуновна; [Кырг-рос. слав. ун-т]. – Бишкек, 2009. - 25 с.

184. Мурашкіна М. З. Взаємодія та суперництво Росії, США і Китаю в Центральній Азії: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04 / Мурашкіна Мар'яна Зіновіївна; [Чорномор. держ. ун-т ім. Петра Могили]. – Миколаїв, 2015. – 20 с.

185. Мурашкіна М. З. Взаємодія та суперництво Росії, США і Китаю в Центральній Азії: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04 / Мурашкіна Мар'яна Зіновіївна; [Чорномор. держ. ун-т ім. Петра Могили]. – Миколаїв, 2015. – 252 с.

186. Мхітарян Н. Можливості розширення співпраці з Казахстаном в контексті енергетичних та економічних інтересів України / Н. Мхітарян // Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/Juli2009/17.htm>.

187. Мхітарян Н. Стратегічні завдання українсько-казахстанського співробітництва. / Н. Мхітарян // Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/may/15.htm>.

188. Назарбаев: ассоциация Украины и ЕС не несет угрозы Казахстану. URL: http://news.liga.net/news/politics/3068534-v_belarusi_nazarbaev_vozrazil_putinu_po_assotsiatsii_ukrainy_i_es.htm.

189. Назарбаев Н. ШОС – десять лет истории. URL: <https://rg.ru/2011/06/03/nazarbaev.html>.

190. Назаров Т. ШОС оказалась живым организмом. 15 июня 2016 г. URL: <http://tass.ru/opinions/interviews/3365155>.

191. Никитюк В. О.: «Имеющийся потенциал таджикско-украинских отношений использован далеко не полностью», 28 листопада 2016 р. URL: <http://tajikistan.mfa.gov.ua/ua/press-center/publications/5064-vo-nikityuk-imejushhij-sya-potencial-tadzhiksko-ukrainskih-otnoshenij-ispolyzovan-daleko-ne-polnostyju>.

192. Нурсултан Назарбаев: Казахстан поддерживает территориальную целостность Украины. URL: <https://www.golos-ameriki.ru/a/lukahsenko-nazarbarv-poroshenko-in-kiev-burnos/2569577.html>.

193. Нурсултан Назарбаев: Казахстан считает США надежным партнером, 17 января 2018 г. URL: https://www.inform.kz/ru/nursultan-nazarbaev-kazahstan-schitaet-ssha-nadezhnym-partnerom_a3124318.

194. О телефонном разговоре Президентов Узбекистана и США, 19 декабря 2017 г. URL: <https://mfa.uz/ru/press/news/2017/12/13429/?print=Y>.

195. Обзор: международное сотрудничество в сфере образования формирует интеллектуальную опору для развития Экономического пояса Шелкового пути. URL: http://russian.news.cn/culture/2014-02/28/c_133150954.htm.

196. Огурцов М. И. Эволюция внешнеполитических стратегий России и США в Республике Узбекистан на рубеже XX – XXI вв.: автореф. дисс. ... канд. ист. наук: 07.00.15 / Огурцов Максим Игоревич; [Рос. гос. гум. ун-т]. – М., 2015. – 26 с.

197. Огурцов М. И. Эволюция внешнеполитических стратегий России и США в Республике Узбекистан на рубеже XX – XXI вв.: дисс. ... канд. ист. наук: 07.00.15 / Огурцов Максим Игоревич; [Рос. гос. гум. ун-т]. – М., 2015. – 204 с.

198. Олександр Данилейко: «Наше головне правило – дієва підтримка українських компаній у їх виході на іноземний ринок», 2016. URL: <http://kiev-chamber.org.ua/uk/133/977.html>.

199. Опімах Р. Є. Нафта Казахстану та українська перспектива / Стратегічні пріоритети. Науково-аналітичний щоквартальний збірник НІСД. № 2 (11), 2009. – С. 23-32.

200. Опімах Р. Є. Проблеми диверсифікації зовнішніх джерел і шляхів поставок нафти і газу в Україну / Стратегічні пріоритети, № 4 (25), 2012. – С. 143-149.

201. Опімах Р. Є. Стратегія енергетичного співробітництва України з країнами Центральної Азії / Стратегічна панорама, №1, 2010. – С. 68-80.

202. Павленко Ю. В. Україна у світовому цивілізаційному процесі, Вісник НАН України, N3, 2002.

URL: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/71162/05-Pavlenko.pdf?sequence=1>.

203. Павлов А. А. Политические проблемы энергетического сотрудничества России со странами Центрально-Азиатского региона: автореф. дисс. ... канд. полит. наук: 23.00.04 / Павлов Антон Анатольевич; [С.-Петербург. гос. ун-т]. - Санкт-Петербург, 2011. - 21 с.

204. Пан Гуан. Энергетическая политика Китая и обеспечение энергетической безопасности в Центральной Азии // Центральная Азия и Кавказ, 2007. - № 6 (54). – С. 98-107.

205. Парамонов В., Строков О. Энергетические интересы и энергетическая политика Китая в Центральной Азии // Центральная Азия и Кавказ, 2010. - № 3. том 13. – С. 21-35.

206. Парамонов В. В., Строков А. В., Столповский О. А. Россия и Китай в Центральной Азии: политика, экономика, безопасность. Бишкек, 2008. - 201 с.

207. Парахонський Б. О. Актуальні виклики та загрози регіональній безпеці: висновки для України / Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська; за заг. ред К. А. Кононенка : аналіт доп. (Сер. «Національна безпека», вип.6). – К. : НІСД, 2014. – 48 с.

208. Парахонський Б. Третій вектор зовнішньої політики, 1 липня 1997 р. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/tretyi-vektor-zovnishnoyi-politiki>.

209. Парахонський Б. О. Центральна Азія: геостратегічний аналіз та перспективні можливості для України: монографія / [Б. О. Парахонський, Ю. В. Павленко, А. З. Гончарук та ін.]; за ред. Б. О. Парахонського. – К.: НІСД, 2001. – 148 с.

210. Парахонський Б., Яворська Г. Концептуальні засади зовнішньополітичної стратегії України. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/konc_zasady-4d3ec.pdf.

211. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Модернізація і опір: зовнішньополітична доктрина Української держави // Стратегічна панорама. 2015. № 1. – С.45-57.

212. Перспективи американського проекту «С5+1» в Центральній Азії при Д. Трампе, 25 мая 2017 г. URL: <http://vpoanalytics.com/2017/05/25/perspektivy-amerikanskogo-proekta-s5-1-v-tsentralnoj-azii-pri-d-trampe/>.

213. Перспективи взаємовідносин України і Митного союзу Республіки Білорусь, Республіки Казахстан та Російської Федерації / А. В. Єрмолаєв, І. В. Клименко, Я. А. Жаліло, Н. Є. Пелагеша [та ін.]; за ред. Я. А. Жаліла. – Київ : НІСД, 2011. – 72 с.

214. Перспективи диверсифікації джерел постачання енергоносіїв в Україну, 2009. URL: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/mart2009/5.htm>.

215. Петелин Е. Н. Энергомонолог Китая в Центральной Азии // Индекс безопасности, 2011. Т. 17. - № 4 (99). – С. 35-57.

216. Петерсен А. Россия, Китай и энергетическая геополитика в Центральной Азии / А. Петерсен при участии К. Барыш; Центр европейских реформ; Моск. Центр Карнеги. – М., 2012. - 90 с.

217. Поворозник В., Перебийніс В. Проект «Один пояс – один шлях»: можливості для України // Міжнародний центр перспективних досліджень, 2015, 31 с.

218. Полякова М. Є. Республіка Казахстан у зовнішній політиці України / М. Є. Полякова // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія". Сер. : Історія. - 2014. - Т. 227, Вип. 215. – С. 28-31.

219. Полякова М. Є. Співробітництво України з Республікою Казахстан в енергетичній галузі: проблеми та перспективи співпраці /М. Є. Полякова // Наукові праці: науково-методичний журнал. Том 180. Випуск 168. Історія. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – С. 52-56.

220. Полякова М. Є. Українсько-казахстанське співробітництво (1991 – 2014 рр.): автореф. дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01 / Полякова Марія Євгенівна; Чорномор. держ. ун-т ім. Петра Могили. – Миколаїв, 2015. – 20 с.

221. Порошенко в Давосе провів переговори з Си Цзиньпіном 17 січня 2017 г. URL: http://www.2000.ua/novosti/mir_novosti/poroshenko-v-davose-provel-peregovory-s-si-czinpinom.htm.

222. Порошенко підхопив естафету десятирічних мрій про туркменський газ, 28 жовтня 2015 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27330937.html>.

223. Портал зовнішньої політики. Розділ «Центральна Азія», 2017 URL: http://fpp.com.ua/zagalna_info/tsentralna-aziya/.

224. Посол Китаю об інвестиціях в Україну: "Прежде всего необходимо обеспечить безопасность: как получить после инвестирования прибыль". URL: http://censor.net.ua/news/437255/posol_kitaya_ob_investitsiyah_v_ukrainu_prejde_vsego_neobhodimo_obespechit_bezopasnost_kak_poluchit.

225. Посол Украины о политике, Крыме, России, Турции и об отношениях с Таджикистаном, 14 березня 2016 г. URL: <http://tajikistan.mfa.gov.ua/ua/press-center/publications/4357-posol-ukrainy-o-politike-kryme-rossii-turcii-i-ob-otnoshenijah-s-tadzhikistanom>.

226. Посольство Республики Таджикистан в Украине и Республике Молдова. URL: <http://tajemb.kiev.ua/politika/>.

227. Посольство України в Киргизькій Республіці. URL: <https://kyrgyzstan.mfa.gov.ua/ua>.

228. Посольство України в Республіці Таджикистан. URL: <https://tajikistan.mfa.gov.ua/ua>.

229. Посольство України в Туркменістані. URL: <http://turkmenistan.mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/bilateral-cooperation/asia-and-oceania>.

230. Президент РК встретился с Вице-Президентом США Майклом Пенсом, 17 січня 2018 г. URL: https://www.inform.kz/ru/prezident-rk-vstretilsya-s-vice-prezidentom-ssha-mayklom-pensom_a3125355.

231. Президент України прийняв вірчі грамоти Послів Люксембургу, Киргизстану та Марокко, 19 липня 2018 р. URL: <http://www.president.gov.ua/news/prezident-ukrayini-prijnyav-virchi-gramoti-posliv-lyuksembur-48814>.

232. Президент Украины провел телефонный разговор с Президентом Туркменистана, 14 февраля 2017 р. URL: <http://turkmenistan.mfa.gov.ua/ru/press-center/news/54693-prezident-ukrajini-proviv-telefonnu-rozmovu-z-prezidentom-turkmenistanu>.

233. Президент України провів зустріч з Міністром енергетики США, 21 червня 2017 р. URL: <http://www.president.gov.ua/news/prezident-ukrayini-proviv-zustrich-z-ministrom-energetiki-ssha-41942>.

233.1 Президент України зустрівся з Президентом Казахстану, 24 вересня 2019 р. URL: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-ukrayini-zustrivsvya-z-prezidentom-kazahstanu-57445>.

234. Президенты Украины и Узбекистана обсудили торгово-экономическое сотрудничество между странами, 13 декабря 2016 г. URL: <http://www.unn.com.ua/ru/news/1627119-prezidenti-ukrayini-ta-uzbekistanu-obgovorili-torgovelno-ekonomichnu-spivpratsyu-mizh-krayinami>.

235. Президенти України та Туркменістану підтвердили вірність принципам рівноправ'я та поваги до суверенітету інших держав, 29 жовтня 2015 р. URL: <http://www.president.gov.ua/news/prezidenti-ukrayini-ta-turkmenistanu-pidtverdili-virnist-pri-36230>.

236. Пріоритети політики України щодо країн Азії : аналіт. доповідь / А. З. Гончарук, А. М. Кобзаренко, О. К. Микал; за заг. ред. О. В. Литвиненка. – Київ: НІСД, 2011. – 64 с.

237. Про Співдружність Незалежних Держав. URL: <http://cis.mfa.gov.ua/ua/ukraine-cis/about-cis>.

238. Програма співробітництва між Міністерством оборони України і Міністерством оборони Туркменістану на 2005-2007 роки від 23.03.2005. URL: http://www.uazakon.com/documents/date_66/pg_gegkso.htm.

239. Протокол між Урядом України та Урядом Республіки Узбекистан про участь України у розвитку нафтогазового комплексу Республіки Узбекистан від 20.02.1993. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/860_040.

240. Протокол про встановлення дипломатичних відносин між Україною і Республікою Узбекистан від 25.08.1992. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/860_034.

241. Протокол про встановлення дипломатичних відносин між Україною і Туркменістаном від 10.10.1992. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/795_032.

242. Пар А. "Большая игра" на постсоветском пространстве / Независимая газета , 29 сентября 2003 г. URL: http://www.ng.ru/dipkurer/2003-09-29/9_game.html.

243. Рахимов М. А. Сотрудничество Узбекистана с зарубежными странами и международными организациями в обеспечении стабильности и устойчивого развития в Центральной Азии (1991-2010 годы): автореф. дисс. ... д-ра истор. наук: 07.00.15 / Рахимов Мирзохид Акрамович; [Ин-т истории АН Республики Узбекистан]. - Ташкент, 2012. – 50 с.

244. Резнікова О., Кузнецов В. Геополітичні впливи на регіональну безпеку в Центральній Азії: можливі ризики для України. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/673/>.

245. Резникова О. Б. Нефть и газ Центральной Азии: разворот на рынок КНР. В сб. Центральная Азия: роль в перестройке мировых рынков нефти и природного газа / Под ред. С. В. Жукова. – М.: ИМЭМО РАН, 2014. – С. 6-12.

246. Роберт Гуан Тянь. Синьцзян-Уйгурский автономный район Китая и его роль в системе регионального экономического сотрудничества Большой Центральной Азии // Центральная Азия и Кавказ, 2009. - № 1 (61). – С. 98-109.

247. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2002 р. N 187-р «Про затвердження Концепції державної політики у сфері постачання

та транзиту сирої нафти». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/187-2002-p>.

248. Росія частково дозволила транзит українських товарів через свою територію, 24 червня 2019р. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/06/24/7097702/>.

249. Рубан С. Современные политико-экономические отношения Украины и Казахстана // Матеріали XXXIV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: Зб. наук. праць. ̶ Переяслав-Хмельницький, 2018. ̶ Вип. 34. - С. 196.

250. Рубан С. Украинско-казахстанское сотрудничество на маршруте «Великого шелкового пути» // Матеріали XXXIV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: Зб. наук. праць. - Переяслав-Хмельницький, 2018. - Вип. 34. – С. 198.

251. Савкович Е. В. Торгово-экономическое сотрудничество КНР с Республикой Туркменистан (1992-2010 гг.) // Вестн. Томского гос. ун-та, 2011. - № 344 – С. 87-91.

252. Савкович Е. В. Экономическая политика Китая в постсоветской Центральной Азии (1992–2012 гг.) / под ред. В. П. Зиновьева. – Томск : Томский гос. ун-т, 2012. – 336 с.

253. Саидов Х., Майтдинова Г. Шанхайская организация сотрудничества – стабильность, доверие и сотрудничество на основе «шанхайского духа» // Внешняя политика / МИД Республики Таджикистан, - №2, 2014, – С. 42-56.

254. Серебрякова Н. В. Шанхайская организация сотрудничества: проблемы политической интеграции в Центральной Азии: автореф. дис. ... канд. полит. наук: спец. 23.00.04 / Наталья Валерьевна Серебрякова; Рос. ун-т дружбы народов. – М., 2009. - 31 с.

255. Си Цзиньпин: Китай будет продвигать дружеские отношения с сопредельными странами, 26/10/2013. URL: <http://russian.people.com.cn/31521/8437415.html>.

256. Си Цзиньпин. Председатель Китайской Народной Республики / Открыть новую яркую страницу китайско-узбекской дружбы / 22 июня 2016 г. URL: <http://www.gov.uz/ru/news/view?id=6351>.

257. Си Цзиньпин. Узбекистан – крупная держава в Центральной Азии. 21 июня 2016 г. URL: <http://www.anons.uz/article/politics/17407/>.

258. Сирінський Р. Стан і перспективи відносин України з країнами Центральної Азії // Зовнішні справи. – 2010. – № 5. – С. 40-43.

259. Сірук М. Енерговажливий регіон, 29 серпня 2007 р. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/den-planeti/energovazhliivy-region>.

260. Ситенко В. Н. ШОС и проблемы безопасности в Центральной Азии: значение для Казахстана. URL: <http://kisi.kz/ru/categories/geopolitika-i-mezhdunarodnye-otnosheniya/posts/shos-i-problemy-bezopasnosti-v-central-noy-azii-znachen>.

261. Совместная Декларация Партнерства и сотрудничества пяти государств Центральной Азии и Соединенных Штатов Америки, 1 ноября 2015 г. URL: <http://russian.uzbekistan.usembassy.gov/110115pr.html>.

262. Совместное заявление Президента Украины Петра Порошенко и Президента Республики Казахстан Нурсултана Назарбаева, 1 ноября 2015 г. URL: <http://www.president.gov.ua/ru/news/spilna-zayava-prezidenta-ukrayini-petra-poroshenka-ta-prezid-36109>.

263. Совмещая закат и восход. Как отставка Назарбаева изменит Казахстан, 19 березня 2019 р. URL: https://carnegie.ru/commentary/78635?utm_source=rssemail&utm_medium=email&mkt_tok=eyJpIjoiTnpSbE9HRTJZVEk0TIRBeCIsInQiOiJzTzVzOGRuZGdPSkRXRDVmMEJGZGtjTGVPQ1wvTWttUUZjc1dRRytTaTgzaEhZV0hpQUdRMEZVd2ZpcktMVWFZTk1hcE40c2RDUGhYWEIXbmRFS2dXVHNoVVlpa3RlSVp0SIV4WWkyc1FsUVgyWklwMW5DZVFUK2I5WUdWOUorbUEifQ%3D%3D.

264. Соглашение о Таможенном союзе между Российской Федерацией и Республикой Беларусь от 6 января 1995 г. URL: http://www.tsouz.ru/DOCS/INTAGRMENTS/Pages/Dogovor_06011995.aspx.

265. Соглашение о Таможенном союзе от 20 января 1995 г. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_156.

266. Соглашение о формировании Единого экономического пространства от 19 сентября 2003 г. URL: <http://kremlin.ru/supplement/1715>.

267. Соединенные Штаты и Узбекистан: начало новой эры стратегического партнёрства, 16 мая 2018 г. URL: <https://medium.com/@USApoRusski/%D1%81%D0%BE%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B5-%D1%88%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8B-%D0%B8-%D1%83%D0%B7%D0%B1%D0%B5%D0%BA%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD-%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B0%D0%BB%D0%BE-%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B9-%D1%8D%D1%80%D1%8B-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%BF%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%BD%D1%91%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0-4b080f393c0b>.

268. Спільна заява Президента України Л.Д.Кучми і Президента Республіки Таджикистан Е.Ш.Рахмонова, 10.04.2003. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/124729-splna_zayava_prezidenta_ukrani_ldkuchmi__prezidenta_respublki_tadgikistan_es_hrahmonova_291214.html.

269. Спільна заява Президента України Петра Порошенка та Президента Туркменістану Гурбангули Бердимухамедова, 29 жовтня 2015 р. URL: <http://www.president.gov.ua/news/spilna-zayava-prezidenta-ukrayini-petra-poroshenka-ta-prezid-36226>.

270. Спільне Комюніке за підсумками офіційного візиту в Україну Президента Туркменістану С.А.Ніязова від 20.01.1995. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/795_058.

271. Спільне розпорядження Президента України Л.Д.Кучми та Президента Туркменістану С.А.Ніязова про будівництво та фінансування особливо важливих інвестиційних об'єктів загальнодержавного значення в Туркменістані від 24.12.1998. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/795_059.

272. Столповський О. А. Интересы Китая по обеспечению безопасности в Центральной Азии // Материали V Конвента РАМИ. Под общей ред. проф. А. Ю. Мельвиля «Мировая политика: взгляд из будущего», МГИМО – Университет, 2009. - Том 5. Будущее стабильности и безопасности в регионе Центральной Азии. – С. 105-118.

273. Стратегія національної безпеки України (затверджена Указом Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015#n14>.

274. Стратегические партнёры Украины: декларации и реалии (Аналитический доклад УЦЭПИ) // Национальная безопасность и оборона.– 2000. – № 12. – С. 7.

275. Стратегические перспективы: ведущие державы, Казахстан и центральноазиатский узел // Под ред. Р. Легволда. Американская академия гуманитарных и точных наук. Кембридж, 2004. – 297 с.

276. Стратегия развития Шанхайской организации сотрудничества до 2025 года. URL: <http://sco-russia.ru/load/1013640805>.

277. Строительство 4-й нитки Трансазиатского газопровода на территории Узбекистана начнется в середине 2015 года. URL: <http://neftegaz.ru/news/view/135359-Stroitelstvo-4-y-nitki-Transaziatskogo-gazoprovoda-na-territorii-Uzbekistana-nachnetsya-v-seredine-2015-g>.

278. Суперництво Росії та Китаю за вплив у регіоні Центральної Азії. Висновки для України. Аналітична записка. – К. НІСД, 2017. - 19 с.

279. Східний вектор стратегічного партнерства України в умовах глобального світу. Аналітична доповідь // За ред. В. О. Кіктенко. – К.: Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, 2013. – 184 с.

280. США и Китай вытесняют Россию из Средней Азии, 16 июля 2018 г. URL :<https://news.rambler.ru/asia/40329829-pochemu-rossiya-teryayet-uzbekistan/?updated>.

281. Сыроежкин К. Присутствие Китая в энергетическом секторе Центральной Азии // Центральная Азия и Кавказ, 2012. - № 1. Т 15. – С. 23-46.

282. Сыроежкин К. Россия и Казахстан в ШОС - проблемы и перспективы. URL: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1166515560> .

283. Сычева А. М., Спивак В. Ю. Проекты китайских нефтегазовых корпораций в государствах Центральной Азии. В сб. Центральная Азия: роль в перестройке мировых рынков нефти и природного газа / Под ред. С. В. Жукова. – М.: ИМЭМО РАН, 2014. – С. 33-42.

284. Таджикистан відкріє шлях на Азію, 17 грудня 2011 р. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/tadzhikistan-vidkriye-shlyah-na-aziyu/>.

285. Таджикистан і Україна: 20 років відносин довіри та взаєморозуміння // Зовнішні справи. - 2012. - № 4. – С. 14-17.

286. Ташкентская декларация пятнадцатилетия Шанхайской организации сотрудничества (Ташкент, 24 июня 2016 г.). URL: <http://www.mfa.uz/ru/press/sco-uzbekistan/2016/06/7778/>.

287. Ташматова С. И. Политика США в отношении стран Центральной Азии: дисс. ... канд. полит. наук: 23.00.04 / Ташматова Салтанат Изатбековна; [Дипломат. акад. МИД РФ]. М., 2008. – 208 с.

288. Телефонный разговор Нурсултана Назарбаева и Дональда Трампа прокомментировал глава Мининформа, 21 сентября 2017 г. URL: <http://www.mfa.kz/ru/sydney/content-view/information-minister-comments-on-nazarbayev-trump-telephone-conversation>.

289. Товстиженко А. Український МЗС має намір активізувати співпрацю з ШОС, 2013. URL: https://dt.ua/POLITICS/ukrayinskiy-mzs-maye-namir-aktivizuvati-spivpracyu-z-shos-121457_.html.

290. Токарь П. В., Рубан С. И. Основные направления сотрудничества между Украиной и Казахстаном на современном этапе его развития (2010-2016 гг.) / Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія», вип. 2 (35), 2016. – С. 26-35.

291. Токарь П., Рубан С. Развитие политического диалога между Украиной и Казахстаном / Геополітика України: історія і сучасність 36. наукових праць. Випуск 1 (14), ДВНЗ «Ужг. нац. ун-т», 2015. – С. 43-58.

292. Токарь П., Рубан С. Украинско-казахстанские отношения: культурно-гуманитарное и научно-техническое сотрудничество / Геополітика України: історія і сучасність. 36. наукових праць. Випуск 1 (14), ДВНЗ «Ужг. нац. ун-т», 2015. – С. 160-176.

293. Третя поразка у СОТ: які наслідки матиме провал у транзитній суперечці з РФ, 5 квітня 2019 р. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/04/5/7094801/>.

294. Тункай Сюй. Реализация и углубление регионального экономического сотрудничества в рамках ШОС // Шанхайская организация сотрудничества: от становления к всестороннему развитию (материалы Третьего заседания Форума ШОС, Пекин, 19–21 мая 2008 г.) / М.: МГИМО (У) МИД России, 2008. С. 100-103. URL: http://www.mgimo.ru/files/37535/kb-05_shos-Lukin.pdf.

295. Тураева М. О. Транспортно-инфраструктурные проекты в Евразии // Мир перемен : журнал. — М., 2016. — № 1. — С. 127-137.

296. «Турбоатом» проведёт модернизацию оставшихся гидроагрегатов Нурекской ГЭС, 21 февраля 2011 г. URL: <http://news.tj/ru/news/turboatom-provedet-modernizatsiyu-ostavshikh-sya-gidroagregatov-nurekskoi-ges>.

297. Турсунбеков Ч. Для Кыргызстана сотрудничество с Россией – наиболее выгодный вариант. URL: <http://www.stranradar.com./news/full/7772>, 12.02.2014.

298. Тюркер А. Т. Российские и китайские интересы в Центральной Азии: сравнительный анализ / А.Т. Тюркер // Центральная Азия и Кавказ. – 2012. – Т.15. – Вып.1. – С. 121-131.

299. Угода між Державним комітетом нафтової, газової та нафтопереробної промисловості України і Міністерством енергетики і природних ресурсів Республіки Казахстан про співробітництво в розвитку нафтогазової промисловості від 14.10.1997. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/398_080.

300. Угода між Державним митним комітетом України і Державною митною інспекцією при Уряді Республіки Киргизстан про взаємне визнання митних документів та митного забезпечення від 25.02.1993. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/417_046.

301. Угода між Державним митним комітетом України та Державним митним комітетом Республіки Узбекистан про взаємне визнання митних документів та митних забезпечень від 20.02.1993. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/860_110.

302. Угода між Державним митним комітетом України та Державною митницею Туркменістану про співробітництво в боротьбі з контрабандою та порушенням митних правил від 25.02.1993. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/795_045.

303. Угода між Державним митним комітетом України та Державною митною інспекцією при Уряді Республіки Киргизстан про взаємне визнання митних документів та митного забезпечення від 23.02.1993. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/417_046.

304. Угода між Державним митним комітетом України та Державною митною інспекцією при Уряді Республіки Киргизстан про співробітництво з

контрабандою та порушеннями митних правил від 23.02.1993. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/417_064.

305. Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Киргизької Республіки про співробітництво в галузі електроенергетики від 18.04.1997. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/417_048.

306. Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Таджикистан про вільну торгівлю від 06.07.2001. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/762_008.

307. Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Таджикистан про заохочення і взаємний захист інвестицій від 06.07.2001. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/762_012.

308. Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Таджикистан про співробітництво у митних справах від 06.07.2001. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/762_007.

309. Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Туркменистану про співробітництво в галузі електроенергетики від 28.01.1998. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/795_069.

310. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Таджикистан про науково-технічне співробітництво від 06.07.2001. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/762_009.

311. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Таджикистан про основні принципи та напрямки економічного співробітництва від 06.07.2001. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/762_031.

312. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Таджикистан про повітряне сполучення від 07.03.2008. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/762_039.

313. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Таджикистан про співробітництво в галузі культури і мистецтва від 04.12.2008. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU08285.html.

314. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Таджикистан про співробітництво в галузі туризму від 04.12.2008. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/762_049.

315. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Таджикистан про співробітництво у боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів від 09.04.2003. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/762_025.

316. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Туркменістану про взаємне врегулювання питань, пов'язаних з діяльністю посольств від 29.01.1998. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/795_073.

317. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Туркменістану про науково-технічне співробітництво від 28.01.1998. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/795_011.

318. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Туркменістану про співробітництво в галузі інформації від 28.01.1998. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/795_031.

319. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Туркменістану про співробітництво в галузі стандартизації, метрології та сертифікації від 28.01.1998. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/795_075.

320. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Туркменістану про співробітництво в галузі туризму від 28.01.1998. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/795_067.

321. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Туркменістану про співробітництво в галузі урядового зв'язку від 28.01.1998. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/795_074.

322. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Туркменістану про сприяння та взаємний захист інвестицій від 29.01.1998. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/795_017.

323. Угода між Міністерством економічного розвитку і торгівлі України та Державним комітетом Туркменістану з туризму щодо співробітництва в

сфері туризму від 29.10.2015. URL:
http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/795_077.

324. Угода між Міністерством зв'язку України і Міністерством зв'язку Республіки Киргизстан про співробітництво в галузі електричного і поштового зв'язку від 23.02.1993. URL:
http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/417_027.

325. Угода між Міністерством зв'язку України та Міністерством зв'язку Республіки Узбекистан у галузі електричного та поштового зв'язку від 20.02.1993. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/860_008.

326. Угода між Міністерством освіти і науки України і Міністерством освіти Республіки Таджикистан про співробітництво в галузі освіти від 09.04.2003. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/762_015.

327. Угода між Міністерством освіти України та Міністерством освіти Туркменістану про співробітництво в галузі освіти від 28.01.1998. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/795_025.

328. Угода між Міністерством охорони здоров'я України та Міністерством охорони здоров'я Киргизької Республіки про співробітництво в галузі охорони здоров'я від 18.04.1997. URL:
http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/417_023.

329. Угода між Міністерством сільського господарства і продовольства України та Міністерством сільського і водного господарства Киргизької Республіки про економічне і науково-технічне співробітництво від 18.04.1997. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/417_047.

330. Угода між Міністерством соціального захисту населення України та Міністерством соціального захисту населення Республіки Казахстан про співпрацю в галузі пенсійного забезпечення від 21.09.1995. URL:
http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/398_005.

331. Угода між Міністерством фінансів України та Міністерством економіки і фінансів Республіки Киргизстан про перелік і умови здійснення

неторгових платежів між Україною і Республікою Киргизстан від 23.02.1993. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/417_008.

332. Угода між Міністерством фінансів України та Міністерством фінансів Республіки Узбекистан про перелік та умови здійснення неторговельних платежів між Україною та Республікою Узбекистан від 20.02.1993. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/860_046.

333. Угода між Міністерством юстиції України та Міністерством юстиції Республіки Казахстан про співробітництво від 14.10.1997. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/398_029.

334. Угода між Національним банком України та Національним банком Казахстану про організацію міжбанківських розрахунків від 14.10.1997. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/398_034.

335. Угода між Україною і Туркменістаном про постачання природного газу із Туркменістану в Україну у 2000-2001 рр. від 04.10.2000. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/795_702.

336. Угода між Україною та Республікою Узбекистан в галузі культури від 11.11.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/860_0a2.

337. Угода між Україною та Туркменістаном про подальший розвиток міждержавних відносин від 29.04.2002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/795_024.

338. Угода між Урядом України і Урядом Киргизької Республіки про співробітництво в галузі атестації наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації від 19.06.1996. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/417_054.

339. Угода між Урядом України і Урядом Киргизької Республіки про співробітництво в галузі цивільної оборони, попередження надзвичайних ситуацій та ліквідації їхніх наслідків від 16.10.1997. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/417_011.

340. Угода між Урядом України і Урядом Киргизької Республіки про співробітництво і взаємодопомогу з питань додержання податкового

законодавства від 16.10.1997. URL:
http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/417_015.

341. Угода між Урядом України і Урядом Киргизької Республіки про співробітництво у галузі фізичної культури і спорту від 19.06.1996. URL:
http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/417_055.

342. Угода між Урядом України і Урядом Киргизької Республіки про уникнення подвійного оподаткування та попередження ухилень від сплати податків на доходи і капітал від 16.10.1997. URL:
http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/417_014.

343. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Казахстан про міжнародні перевезення пасажирів та вантажів автомобільним транспортом від 22.02.1993. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/398_009.

344. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Казахстан про основні принципи співробітництва у галузях важкої промисловості від 20.01.1994. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/398_020.

345. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Казахстан про повітряне сполучення від 22.02.1993. URL:
http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/398_018.

346. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Казахстан про принципи співробітництва і умови взаємовідносин в галузі транспорту від 22.02.1993. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/398_016.

347. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Казахстан про співробітництво в галузі залізничного транспорту від 22.02.1993. URL:
http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/398_047.

348. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Узбекистан в галузі охорони здоров'я населення від 20.06.1995. URL:
http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/860_027.

349. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Узбекистан про принципи співробітництва у галузі виробництва і постачання авіаційної

техніки в 1993-1994 роках від 20.02.1993. URL:
http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/860_009.

350. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Узбекистан про співробітництво в галузі транспортних перевезень від 20.02.1993. URL:
http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/860_044.

351. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Узбекистан про сприяння здійсненню і взаємному захисту інвестицій від 20.02.1993. URL:
http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/860_336.

352. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Узбекистан про уникнення подвійного оподаткування доходів і майна від 10.11.1994. URL:
http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/860_601.

353. Угода між Урядом України та Урядом Киргизької Республіки про вільну торгівлю від 26.05.1995. URL:
http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/417_003.

354. Угода між Урядом України та Урядом Киргизької Республіки про військово-технічне співробітництво від 18.04.1997. URL:
http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/417_058.

355. Угода між Урядом України та Урядом Киргизької Республіки про виробничу кооперацію від 19.06.1996. URL:
http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/417_002.

356. Угода між Урядом України та Урядом Киргизької Республіки про розвиток економічного співробітництва від 19.06.1996. URL:
http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/417_062.

357. Угода між Урядом України та Урядом Киргизької Республіки про співробітництво в галузі стандартизації, метрології та сертифікації від 19.06.1996. URL:: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/417_056.

358. Угода між Урядом України та Урядом Киргизької Республіки про співробітництво в сфері науки та технологій від 19.06.1996. URL:
http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/417_057.

359. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Казахстан про співробітництво в галузі стандартизації, метрології та сертифікації від 14.10.1997. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/398_082.

360. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Казахстан про співробітництво в галузі урядового зв'язку від 14.10.1997. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/398_089.

361. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Казахстан про співробітництво в сфері дослідження та використання космічного простору від 14.10.1997. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/398_026.

362. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Киргизстан про неторгові платежі від 23.02.1993. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/417_007.

363. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Киргизстан про повітряне сполучення від 23.02.1993. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/417_035.

364. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Киргизстан про співробітництво в галузі транспортних перевезень від 23.02.1993. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/417_042.

365. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Киргизстан про співробітництво в галузі туризму, альпінізму і готельної індустрії від 23.02.1993. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/417_043.

366. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Узбекистан, Національним банком України і Центральним банком Республіки Узбекистан про організацію розрахунків і платежів від 20.02.1993. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/860_041.

367. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Узбекистан про міжнародне автомобільне сполучення від 20.02.1993. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/860_025.

368. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Узбекистан про неторгові платежі від 20.02.1993. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/860_045.

369. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Узбекистан про повітряне сполучення і співробітництво в галузі повітряного транспорту від 20.02.1993. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/860_043.

370. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Узбекистан про співробітництво в галузі залізничного транспорту від 20.02.1993. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/860_300.

371. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Узбекистан про співробітництво в галузі освіти від 20.06.1995. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/860_061.

372. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Узбекистан про співробітництво у боротьбі із злочинністю від 20.06.1995. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/860_063.

373. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Узбекистан про співробітництво у галузі фізичної культури і спорту від 20.06.1995. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/860_057.

374. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Узбекистан про торговельно-економічне співробітництво на 1995 рік від 10.11.1994. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/860_012.

375. Угода між Урядом України та Урядом Туркменістану про вільну торгівлю від 05.11.1994. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/795_523.

376. Угода між Урядом України та Урядом Туркменістану про виробничу кооперацію від 05.11.1994. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/795_522.

377. Угода між Урядом України та Урядом Туркменістану про співпрацю в галузі повітряного сполучення від 25.02.1993. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/795_043.

378. Угода між Урядом України та Урядом Туркменістану про співробітництво в галузі електричного та поштового зв'язку від 25.02.1993. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/795_044.

379. Угода між Урядом України та Урядом Туркменістану про співробітництво у сфері міжнародного автомобільного сполучення від 25.02.1993. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/795_020.

380. Угода про подальший розвиток і розширення економічного співробітництва між Україною і Республікою Казахстан від 21.09.1995. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/398_068.

381. Угода про принципи співробітництва Уряду України і Уряду Республіки Казахстан в здійсненні космічної діяльності від 20.01.1994. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/398_041.

382. Угода про процедуру митного оформлення транзитних вантажів та взаємодії митних органів Туркменістану і України при такому оформленні від 25.02.1993. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/795_047.

383. Угода про процедуру митного оформлення транзитних вантажів та взаємодії митних органів України та Республіки Киргизстан при такому оформленні від 23.02.1993. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/417_045.

384. Угода про співробітництво в галузі культури між Міністерством культури і мистецтв України та Міністерством культури Туркменістану від 28.01.1998. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/795_068.

385. Угода про співробітництво в галузі промисловості між Кабінетом Міністрів України та Урядом Туркменістану від 29.10.2015. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/795_001-15.

386. Угода про співробітництво в галузі сільського господарства між Урядом України та Урядом Туркменістану від 29.10.2015. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/795_002-15.

387. Угода про співробітництво в галузі статистики між Державним комітетом статистики України та Національним статистичним комітетом

Киргизької Республіки від 16.10.1997. URL:
http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/417_024.

388. Угода про співробітництво між Державним комітетом України з фізичної культури і спорту та Комітетом з фізичної культури і спорту при Кабінеті Міністрів Туркменістану від 28.01.1998. URL:
http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/795_070.

389. Угода про співробітництво між Міністерством юстиції України та Міністерством юстиції Киргизької Республіки від 16.10.1997. URL:
http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/417_016.

390. Угода про співробітництво між Урядом України та Урядом Республіки Киргизстан в галузі культури від 23.02.1993. URL:
http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/417_038.

391. Угода про співробітництво між Урядом України та Урядом Республіки Киргизстан в галузі освіти від 23.02.1993. URL:
http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/417_039.

392. Угода про співробітництво між Урядом України та Урядом Республіки Киргизстан в галузі охорони здоров'я від 23.02.1993. URL:
http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/417_040.

393. Узбекистан выходит из содружества ГУУАМ, 5 мая 2005 г. . URL:
<http://www.ntv.ru/novosti/64975/>.

394. Узбекистан и США определяют новые грани сотрудничества, 7 апреля 2019 г. URL: <http://www.uzbekistan.at/ru/news/uzbekistan-i-ssha-opredelyat-novye-grani-sotrudnichestva>

395. Україна в 2010 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку: монографія / за заг. ред. А. В. Єрмолаєва. – К. : НІСД, 2010. – 528 с.

396. Україна в 2005 – 2009 рр.: стратегічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку: монографія / за ред. Ю. Г. Рубана. – К. : НІСД, 2009. – 644 с.

397. Україна і Казахстан підписали дорожню карту розвитку двосторонніх відносин, 09.10.2015. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=248543087.

398. Украина и Казахстан: шанс поделить шкуру русского медведя, 19 жовтня 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://aggeek.net/ru/markets/id/ukraina-i-kazahstan-shans-podelit-shkuru-russkogo-medvedja-154/>.

399. Україна і Узбекистан поглиблюватимуть відносини на засадах довіри, рівності та взаємовигоди, 31.07.2014. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/247496280>.

400. Украина и Центральная Азия, 07.08.2012. URL: <http://sd.net.ua/2012/08/07/ukraina-i-centralnaya-aziya.html>.

401. Украина ищет газ в Казахстане, 17.07.2015. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/2769490>.

402. Україна – Китай: стратегічне партнерство у глобальному контексті, 30.08.2018.

URL: http://fes.kiev.ua/n/cms/25/?tx_news_pi1%5Bnews%5D=410&tx_news_pi1%5Bcontroller%5D=News&tx_news_pi1%5Baction%5D=detail&cHash=7836f516abab73сесcf90541ee9a23с6е.

403. Україна прогала транзитну суперечку з РФ у СОТ, 5 квітня 2019 р. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/04/5/7094817/>.

404. «Украина - страна возможностей для инвесторов», - Порошенко в Нью-Йорке провел встречу с представителями американского бизнеса, 21.09.17. URL:

https://censor.net.ua/photo_news/456331/ukraina_strana_vozmojnosteyi_dlya_investorov_poroshenko_v_nyuuyiorke_provel_vstrechu_s_predstavitelyami.

405. Украина – Туркменистан: по пути взаимовыгодного сотрудничества и дружбы, 24 августа 2016 г. <http://www.turkmenistan.gov.tm/?id=11642>.

406. Українська призма: Зовнішня політика 2017. Аналітичне дослідження // ГО «Рада зовнішньої політики «Українська призма», Фонд ім. Ф. Еберта. – Київ, 2018. – 232 с.

407. Українська призма: Зовнішня політика 2018. Аналітичне дослідження // ГО «Рада зовнішньої політики «Українська призма», Фонд ім. Ф. Еберта. – Київ, 2019. – 258 с.

408. Украинские перспективы в Центральной Азии. Аналитический доклад ЦИПГО. URL: <https://centrasia.org/newsA.php?Month=6&Day=26&Year=2008>.

409. Українсько-узбецькі відносини мають стратегічний характер, вважає Президент України Леонід Кучма, 07.10.1999. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/9170-ukraiinsko_uzbetski_vidnosini_mayut_strategichniy_harakter_vvaga_prezident_ukraiini_leonid_kuchma_16127.html.

410. Умаров А. А. Стратегические инициативы США и Китая в Центральной Азии / А.А. Умаров // Сравнительная политика, 2015. – № 1(18). – С. 128-138.

411. Уфимская декларация глав государств-членов Шанхайской организации сотрудничества (Уфа, 9-10 июля 2015 г.). URL: <http://sco-russia.ru/load/1013640909>.

412. Участь України в СНД. URL: <http://cis.mfa.gov.ua/ua/ukraine-cis/cooperation>.

413. Фадеева И. А. Современное состояние и перспективы развития экономического сотрудничества в ШОС: автореф. дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.14 / Фадеева Инна Авенировна; [Центр постсоветских исследований, Ин-т экономики РАН]. – М, 2013. - 23 с.

414. Финько А. Роль Украины в Центральной Азии – от "черных клубков" до "газовых войн". URL: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1223390580>.

415. Халанский И. В. О потенциале эволюции ШОС в Центральной Азии: сценарии // Вестн. Кырг.-Рос. славян. ун-та, 2015. Т. 15. - № 5. – С. 52-56.

416. Халанский И. В. Политика КНР в постсоветском сегменте Центральной Азии: решение пограничного вопроса / И. В. Халанский // Вестник Кыргызско-Российского славянского университета. - 2015. – Т. 15, № 5. – С. 57-60.

417. Хартия Шанхайской организации сотрудничества от 7 июня 2002 г. - Санкт-Петербург. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/17288>.

418. Ходжаев А. О центральноазиатской политике КНР (на основе китайских источников) // Центральная Азия и Кавказ, 2007. - № 3 (51). – С. 30-46.

419. Ходжаев А. Х. О перспективе центральноазиатской политики Китая / Мат-лы межд. конф. «Центральная Азия — Китай: состояние и перспективы сотрудничества» (Алматы, КИСИ при Президенте РК, 4—5 июня 2008 г.). – С. 108-119.

420. Холикназар Х. Вклад Республики Таджикистан в становление и развитие Шанхайской организации сотрудничества (1996-2014гг.): автореф. дисс. ... д-ра ист. наук: 07.00.15 / Холикназар Худоберды; [Центр страт. исслед. при Президенте Республики Таджикистан]. – Душанбе, 2015. – 48 с.

421. Циндаоская декларация Совета глав государств – членов Шанхайской организации сотрудничества, 10 июня 2018 г. URL: <http://kremlin.ru/supplement/5315>.

422. Чекаленко Л. Д. Зовнішня політика України / За наук. ред. М.А.Кулініча / 2 вид. доповнене і оновлене – К., «LAT&K 2015. – 477 с.

423. Чекаленко Л. Д. Центральна Азія: від демократії до тоталітаризму // Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки». - 2018. - № 18. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/download/3380/3058.

424. Чекаленко Л. Євразійські економічні й політичні структури та Україна / Л. Чекаленко // Персонал. – 2007. - № 6. URL: <http://www.personal.in.ua/article.php?ida=512>.

425. Чжао Хуашэн. Китай, Россия, США: интересы, позиции, взаимоотношения в Центральной Азии/ Хуашэн Чжао // Центральная Азия и Кавказ. - 2004. - № 5 (35). – С. 131-140.

426. Чжао Хуашэн. Китай, Россия, США: интересы, позиции, взаимоотношения в Центральной Азии/ Хуашэн Чжао // Центральная Азия и Кавказ. - 2004. - № 6 (36). – С. 102-111.

427. Чжао Хуашэн. Некоторые проблемы развития Шанхайской организации сотрудничества. 2 августа 2007 г. URL: <http://infoshos.ru/ru/?idn=429>.

428. Чжао Хуашэн. Создание образа: как Китаю закрепиться в Центральной Азии // Мировая политика: старые проблемы и новые вызовы. Ежегодник Ин-та межд. иссл. / Гл. ред. А. А. Орлов, – М: ИМИ МГИМО, 2015. Вып. 4 (14). – С. 80-95.

429. Шанхайская организация сотрудничества и проблемы безопасности Евразии / Под ред. А. А. Розанова. – Минск; Алматы; Женева, 2012. – 194 с.

430. Шанхайская организация сотрудничества как новое направление внешней политики Украины : аналит. доклад / И. Бураковский, А. Кобылянская, Е. Раздорожный, Н. Сысенко, Е. Шинкарук. - Киев : ИЭИПК, 2009. – 51с.

431. Шанхайская организация сотрудничества: модель 2014–2015: рабочая тетрадь № 21/2015 / [С. Г. Лузянин (рук.) и др.]; [гл. ред. И. С. Иванов]; Рос. совет по межд. делам – М.: Спецкнига, 2015. – 36 с.

432. Шергін С. О. Зовнішня політика та дипломатія України за умов глобалізації та регіоналізації // Україна дипломатична. Науковий щорічник. Вип. XV. – К., 2014. – С. 464-474.

433. Шергін С. О. Східноазійський регіоналізм у контексті інтересів України: цілі, пріоритети, можливості та сценарії розвитку // Стратегія розвитку України. – 2014. – № 3. – С. 185-200.

434. Шергін С. О. Туркменістан на шляху соціально-економічної модернізації: концепції та реальність // Зовнішні справи. – 2011. - № 1. – С. 40-43.

435. Шергин С. А. Украина-Туркменистан: сотрудничество в контексте внешнеполитических приоритетов / III Міжнародний Молодіжний Форум «Глобалізаційні виклики і багатостороння дипломатія», Тези доповідей: ДАУ при МЗС України, 18 березня 2015 р., м. Київ, – С. 15-17.

436. Энергетическая стратегия России на период до 2020 года – М., 2003. URL: www.artenergoaudit.ru/images/docs/4_39.pdf.

437. Этапы развития ГУУАМ. Ч. 1. URL: <http://www.postsoviet.ru/publications/339/>.

438. Ющенко виступає за налагодження енергетичної співпраці України з країнами Центральної Азії. URL: <http://agrinews.com.ua/show/101006.html>.

439. Ялтинская Хартия ГУУАМ от 7 июня 2001 г. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/888_008.

440. Яо Ван. Синьцзян-уйгурский автономный район и политика КНР в контексте современных вызовов международной безопасности: дисс. ... канд. полит. наук: 23.00.04 / Яо Ван; [МГУ им М. В. Ломоносова]; М., 2015. - 218 с.

441. Blank S. Central Asia: An Opportunity for the Trump Administration // The Central Asia-Caucasus Analyst. March 22, 2017. URL: <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13435-central-asia-an-opportunity-for-the-trump-administration.html>.

442. Blank S. The Strategic Implications of the Turkmenistan — China Pipeline Project // China Brief. 2010. Vol. 10. - № 3. URL: <http://www.intelligencequarterly.com/2010/02/the-strategic-implications-of-the-turkmenistan-china-pipeline-project/>.

443. Blank S. Whither the new great game in Central Asia? *Journal of Eurasian Studies*. 2012. Vol. 3. Issue 2. P. 147–160.

444. Boucher R. U.S. Policy in Central Asia: Balancing Priorities / R. Boucher // Statement to the House International Relations Committee, Subcommittee on the Middle East and Central Asia, April 26, 2006. URL: <http://2001-2009.state.gov/p/sca/rls/rm/2006/65292.htm>.

445. Cooley A., Laruelle M. The Changing Logic of Russian Strategy in Central Asia: From Privileged Sphere to Divide and Rule? *Ponars Eurasia Policy*. 2013. № 261. URL: <http://www.ponarseurasia.org/memo/changing-logicrussian-strategy-central-asia-privileged-sphere-divide-and-rule>.

446. Islam I. The U.S. Role and Policy in Central Asia: Energy and Beyond /I.Islam // *The Arts Faculty Journal*. – July 2010 – June 2011. – P. 33-51.

447. Feigenbaum E. A. Central Asia Contingencies // *Managing instability on China's periphery*: New York. Council on foreign relations. 2011. P. 67.

448. Halona O. Ya. Potential of cooperation of Ukraine with Central Asia States and its key concerns. *Historia i Polityka*. 2019. No 30 (37). - P. 107–117.

449. Halona O. The assessment of a current state and prospects of ukraine-kazakhstan relations / O. Halona // *Materials of the international conference "Interests of Ukraine in Asia"* / Taras Shevchenko National University of Kyiv, Institute of International Relations. - K., 2018. – P. 8-10.

450. Hoagland Richard E. Central Asia: What's Next? Georgetown University. Washington, DC. 2015. March 30. URL: <http://www.state.gov/p/sca/rls/rmks/2015/240014.htm>.

451. Kaplan R. Eurasia's Coming Anarchy. The Risks of Chinese and Russian Weakness. *Foreign Affairs*. 2016. Vol. 95. No 2. March/April. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2016-02-15/eurasias-coming-anarchy>.

452. Kenny H. J. China and the Competition for Oil and Gas in Asia // *Asia-Pacific Review*, 2004. Vol. 11, No. 2. P. 36-47.

453. Laruelle M. US-Russia relations in Central Asia: Change within. The Washington Times. 28.10.2016. URL: <https://www.washingtontimes.com/news/2016/oct/28/us-russia-relations-central-asia/>.

454. Mankoff J. Eurasian Energy Security. New York: Council on Foreign Relations, 2009. 50 p.

455. Menon R. The New Great Game in Central Asia. Survival. Vol. 45. No 2. Summer 2003. P. 187–204.

456. Morelli V. L. Ukraine: Current Issues and U.S. Policy [Електронний ресурс]. / Vincent L. Morelli // Congressional Research Service. – January 3, 2017. – 46 p. URL: <https://www.fas.org/sgp/crs/row/RL33460.pdf>.

457. Mykytchuk N., Hanko V. Energy Factor in China-Turkmenistan Relations // Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences, 2018. Vol. 1, № 1-2. - P. 96-106.

458. Nichol J. Central Asia: Regional Developments and Implications for U.S. Interests [Електронний ресурс] / J. Nichol // CRS Issue Brief for Congress, January 11, 2010. URL: <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a530585.pdf>.

459. Petersen, Alexandros. Central Asia's New Energy Giant: China / A. Petersen // China in Central Asia. – 2013. URL: <http://chinaincentralasia.com/2013/06/29/central-asias-new-energy-giant-china/>.

460. President: Kazakhstan is a “window to Asia” for Ukraine, and Ukraine is a “window to Europe” for Kazakhstan, 09.10.2015. URL: <http://www.president.gov.ua/en/news/prezident-kazahstan-ye-dlya-ukrayini-viknom-v-aziyu-ukrayina-36111>.

461. Presidents of Ukraine, Kazakhstan discuss trade and economic cooperation, 01.07.2016. URL: <https://www.ukrinform.net/rubric-politics/2043247-presidents-of-ukraine-kazakhstan-discuss-trade-and-economic-cooperation.html>.

462. Rumer E.B. Flashman's Revenge: Central Asia after September 11. URL: <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a422104.pdf>.

463. Saidazimova G. Andijan Prompted International Power Shift // Radio Free Europe/ Radio Liberty, 12 May 2006. URL: <http://www.rferl.org/content/article/1068365.html>.

464. SIA USA. URL: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tx.html>.

465. Statistical Review of World Energy 2014 // BP Global. URL: <http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/Energy-economics/statistical-review-2014/BP-statistical-review-of-world-energy-2014-full-report.pdf>.

466. Uz-China Uran can start uranium mining in 2014 // UzDaily. URL: <http://www.uzdaily.com/articles-id-21102.htm#sthash.QKyubvGk.LSTMrCrg.dpbs>.

467. Wishnick E. Russia, China, and the United States in Central Asia: Prospects for Great Power Competition and Cooperation in the Shadow of the Georgian Crisis. *Current Politics and Economics of Russia, Eastern and Central Europe*. 2009. Vol. 26. No 6. P. 763–808.

468. Xi Jinping suggests China, C. Asia build Silk Road economic belt. URL: http://news.xinhuanet.com/english/china/2013-09/07/c_132700695.htm.

469. Zhou Peng. China's Energy Import Dependency: Status and Strategies / P. Zhou // *College of Economics and Management & Research Center for Soft Energy Science*. – Nanjing, China, 2011. – P. 19.

ДОДАТКИ

Додаток А

Список опублікованих праць за темою дисертації*Статті у наукових фахових виданнях України:*

1. Гальона О. Я., Даниленко С. І. Актуальні аспекти міжнародного співробітництва країн Центральної Азії у рамках ШОС. *Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки»*. 2016. №12. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2959 (особистий внесок автора – 0,8 авторських аркушів).
2. Гальона О. Я. Політико-економічні аспекти українсько-туркменського співробітництва. *Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки»*. 2018. № 18-19. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3383/3061.
3. Гальона О. Я. Еволюція відносин України і Узбекистану та деякі аспекти потенціалу співробітництва у глобальному вимірі. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. 2018. Вип. 134. С. 346-352.
4. Гальона О. Я. Українсько-казахські зв'язки: розвиток, проблемні аспекти, потенціал та перспективи. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Міжнародні відносини»*. 2018. Вип. №1 (374). С. 125-134.
5. Гальона О., Даниленко С. Політико-економічні пріоритети Китаю в Центральній Азії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини*. Вип. 1(44/45)/2016. С. 13-21 (особистий внесок автора – 0,85 авторських аркушів).
6. Гальона О., Даниленко С. Геополітичні акценти зовнішньої політики США в Центральній Азії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини*. Вип. 1(46)/2017. С. 20-25 (особистий внесок автора – 0,45 авторських аркушів).

7. Гальона О. Я. Деякі аспекти зовнішньої політики Російської Федерації в центральнопівнічному регіоні. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія.* 2017. Вип. 20. С. 222-231.

8. Гальона О. Я. Міжнародні організації та об'єднання за участі центральнопівнічних країн та Україна. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія.* 2018. Вип. 21. С. 114-129.

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав

9. Halona O. Ya. Potential of cooperation of Ukraine with Central Asia States and its key concerns. *Historia i Polityka.* 2019. No 30 (37). P. 107–117.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

10. Гальона О. Я. Центральнопівнічний напрямок зовнішньої політики України // Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції «*Геостратегічні пріоритети України в політичній, економічній, правовій та інформаційній сферах*» / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. Київ, 2017. – С. 32-33.

11. Гальона О. Я. Національні інтереси України в Центральній Азії крізь призму співробітництва провідних акторів з країнами регіону // Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції молодих вчених «*Актуальні проблеми міжнародних відносин*» / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. Київ, 2017. Ч. 1. – С. 161-163.

12. Гальона О. Центральна Азія: стратегічні питання та відповіді для України // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених «*Шевченківська весна 2018*» / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. Київ, 2018. Ч. 1. – С.124-127.

13. Halona O. The assessment of a current state and prospects of ukraine-kazakhstan relations // Materials of the international conference “*Interests of*

Ukraine in Asia” / Taras Shevchenko National University of Kyiv, Institute of International Relations. Kyiv, 2018. – P. 8-10.

14. Гальона О. Я. Акценти міжнародної співпраці України та Республіки Таджикистан // Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції «*Стратегічне позиціонування України в сучасному міжнародному просторі*» / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. – Київ, 2018. – С. 111-113.

15. Гальона О. Я. Українсько-киргизька співпраця в ракурсі центральноазійського напрямку зовнішньої політики України // Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції молодих вчених «*Актуальні проблеми міжнародних відносин*» / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. Київ, 2018. Ч. 1. – С. 76-78.

16. Гальона О. Я. Чинник глобальних акторів у міжнародному співробітництві України в Центральній Азії // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених «*Шевченківська весна 2019*» / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. Київ., 2019. Ч. 3. – С. 136-139.

Відомості про апробацію результатів дисертації

Результати дисертаційної роботи були апробовані у доповідях на міжнародних наукових, науково-теоретичних та науково-практичних конференціях, зокрема: міжнародній науково-теоретичній конференції «Геостратегічні пріоритети України в політичній, економічній, правовій та інформаційній сферах» (Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, 19 жовтня 2017 р.); міжнародній науково-теоретичній конференції молодих вчених «Актуальні проблеми міжнародних відносин» (Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, 26 жовтня 2017 р.); II українському форумі Шовкового шляху “Ukrainian Silk Road Forum” (м. Київ, 16 листопада 2017 р.); міжнародній науковій конференції “XXI Сходознавчі читання А. Кримського (Інститут сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України, м. Київ, 17–18 листопада 2017 р.); міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів і молодих вчених «Шевченківська весна 2018» (Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, 29 березня 2018 р.); міжнародній науково-практичній конференції "Інтереси України в Азії" (Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, 18 квітня 2018 р.); міжнародній науковій інтернет-конференції «Міжнародна інформація у системі міжнародних відносин: концептуальні та практичні аспекти» (Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, 1 червня 2018 р.); міжнародному круглому столі «Україна-Китай: стратегічне партнерство у глобальному контексті» (Представництво Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні та Рада зовнішньої політики «Українська Призма», м. Київ, 14 червня 2018 р.); міжнародній науковій конференції “XXII Сходознавчі читання А. Кримського” (Інститут

сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України, м. Київ, 22–23 червня 2018 р.); міжнародній конференції «Комунікація XXI століття: еволюція сучасних політичних систем в умовах медіатизації суспільства» (Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, 11 вересня 2018 р.); міжнародній науково-теоретичній конференції «Стратегічне позиціонування України в сучасному міжнародному просторі» (Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, 18 жовтня 2018 р.); міжнародній науково-теоретичній конференції молодих вчених «Актуальні проблеми міжнародних відносин» (Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, 25 жовтня 2018 р.); міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів і молодих вчених «Шевченківська весна 2019» (Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, 26 березня 2019 р.); міжнародній науково-теоретичній конференції молодих вчених «Актуальні проблеми міжнародних відносин» (Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, 24 жовтня 2019 р.).